

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

Кашперська Тамара Цезарівна

УДК 347.919.7+347.61

**ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ
ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ
СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник

Бичкова Світлана Сергіївна

доктор юридичних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	16
1.2. Еволюція правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	23
1.3. Поняття та класифікація фактів, що встановлюються судом з метою охорони сімейних прав та інтересів	31
Висновки до Розділу 1	49

РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАННЯМ ДО СУДУ ЗАЯВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

2.1. Право на подання до суду заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	55
2.2. Підвідомчість та підсудність заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	65
2.3. Особи, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	73

2.4. Докази та доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	89
Висновки до Розділу 2	103

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

3.1. Відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	109
3.2. Провадження до судового розгляду у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів	122
3.3. Судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.....	137
Висновки до Розділу 3	151
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	170
ДОДАТКИ.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим
ГПК	Господарський процесуальний кодекс
ДМС	Державна міграційна служба
ЄС	Європейський Союз
КпШС	Кодекс про шлюб та сім'ю
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Органи ДРАЦСу	Органи державної реєстрації актів цивільного стану
ПВСУ	Пленум Верховного Суду України
РБ	Республіка Білорусь
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ	Російська Федерація
СК	Сімейний кодекс
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні є захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових інститутів, серед яких особливе місце посідає судовий захист сімейних прав та інтересів, що здійснюється в порядку цивільного судочинства. Саме суду законодавцем надано найбільш широкі повноваження у вказаній сфері, порівняно із повноваженнями інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

У порядку цивільного судочинства розглядається ціла низка справ, які опосередковують захист сімейних прав та інтересів. Разом із тим, серед них своєю специфікою вирізняються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. В результаті їх розгляду забезпечується не тільки судовий захист сімейних прав та інтересів особи, але й створюються умови для здійснення нею особистих немайнових чи майнових сімейних прав, підтверджується наявність чи відсутність неоспорюваних сімейних прав.

Останнім часом коло фактів, які можуть бути встановлені судом з метою охорони сімейних прав та інтересів, постійно збільшується. Так, у Сімейному кодексі України (далі – СК України) і Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) вперше закріплено правомочність встановлення судом факту спільного проживання чоловіка та жінки без шлюбу незалежно від можливості його реєстрації. Відповідні зміни у правовому регулюванні суспільних відносин, які виникають у сфері судового захисту сімейних прав та інтересів, свідчать не тільки про актуалізацію відповідної проблематики, а й підкреслюють зміщення вектору уваги законодавця до загального принципу поваги до людини, до її потреб і бажань.

Важливість правової охорони сімейних прав та інтересів обумовила наявність постійного інтересу науковців до проведення відповідних доктринальних досліджень. Так, ще за радянських часів процесуальний порядок розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, досліджували, зокрема, такі вчені, як: С. Н. Абрамов, П. П. Заворотко, Г. К. Крючков, Р. Ф. Каллістратова, І. Б. Морейн, В. І. Прокопенко, О. Д. Дукельський, П. Ф. Єлісейкін, С. Р. Рахмонов, М. Н. Нассулаєв, А. О. Мельников, Д. М. Чечот.

Сучасні процесуалісти та фахівці у галузі матеріального права також не оминули увагою проблеми охорони прав та інтересів шляхом встановлення судом фактів, що мають юридичне значення. Відповідні дослідження проводили: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, І. В. Венедіктова, О. М. Ганкевич, Л. Є. Гузь, К. В. Гусаров, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, В. В. Комаров, Н. С. Кузнецова, Р. М. Мінченко, М. О. Німак, З. В. Ромовська, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші науковці.

Водночас, вчені досліджували інститут окремого провадження у справах про встановлення всіх фактів, що мають юридичне значення, безвідносно до юридичної природи прав та інтересів, які підлягають правовій охороні. Разом із цим, сімейні права та інтереси є об'єктом особливої юридичної природи, що зумовлює специфіку провадження у відповідних цивільних справах.

Відсутність комплексних монографічних досліджень, присвячених процесуальним особливостям розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, а також недосконалість законодавчої конструкції цього процесуального інституту свідчать про необхідність системного аналізу цілої низки загальнотеоретичних і практичних питань, пов'язаних із процесуальним механізмом розгляду таких справ в порядку окремого провадження.

Беручи до уваги вищезазначене, дослідження інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є актуальним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2016 рр.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ та засад практичної реалізації інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- визначити стан наукової розробки проблеми та окреслити методологію дослідження окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- простежити еволюцію правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- сформулювати поняття та провести класифікацію фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;

- охарактеризувати право на подання до суду заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- визначити підвідомчість та підсудність заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- виокремити особливості цивільного процесуального статусу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- охарактеризувати докази і доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- виокремити процесуальні особливості відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- визначити специфіку провадження до судового розгляду у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- встановити процесуальні особливості судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;
- виробити пропозиції щодо удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України у контексті правового регулювання інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час здійснення правосуддя у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Предмет дослідження становить окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети та задач підґрунтям методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, за допомогою діалектичного методу простежено взаємозв'язок інституту окремого провадження з подібними інститутами цивільного процесуального права (позовним та наказним провадженням) (*підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.3*). Метод індукції та дедукції дозволив виокремити особливості окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, на різних його етапах у суді першої інстанції (*підрозділи 3.1–3.3*). Формально-юридичний метод слугував універсальним засобом аргументації науково обґрунтованих висновків і розроблення пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального та сімейного законодавства України у контексті окресленого питання (*підрозділи 1.3, 2.3, 2.4, 3.1*). Лібертарний метод використовувався для моделювання життєвих ситуацій, в яких може виникнути необхідність встановити факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів (*підрозділи 1.3, 2.1, 2.4*). Застосування формально-логічного (догматичного) методу дозволило виокремити етапи еволюції правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, окреслити коло обставин, які формують предмет доказування у таких справах (*підрозділи 1.2, 2.4*). Компаративістський метод став засобом виявлення загального та особливого в правовому регулюванні окремого провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у вітчизняному та зарубіжному цивільному процесуальному законодавстві, а також при порівнянні наукових поглядів з окресленої проблематики (*підрозділи 1.3, 3.2, 3.3*).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– на підставі виокремлення кола фактів, які встановлюються в порядку окремого провадження з метою охорони сімейних прав та інтересів, задля визначення особливостей розгляду відповідних цивільних справ такі факти класифіковано за суб'єктним складом учасників сімейних правовідносин на: а) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів подружжя (факти реєстрації та розірвання шлюбу); б) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів батьків та дітей (факт батьківства (материнства), факт народження особи в певний час); в) факти, що мають значення для охорони прав та інтересів інших суб'єктів сімейних правовідносин (факт родинних відносин між фізичними особами, факт усиновлення, факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу);

– обґрунтовано, що метою встановлення конкретного факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, може бути як здійснення суб'єктивного права та задоволення охоронюваного законом сімейного інтересу, так і визначення правового статусу особи. Важливим лише є те, щоб між встановленим фактом, з одного боку, та суб'єктивним правом чи охоронюваним законом інтересом – з іншого, існував зв'язок, в силу якого сам факт набуває юридичного значення;

– доведено, що для здійснення права на подання до суду заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, необхідною є наявність трьох рівнів передумов: а) загальних, що регламентовані пунктами 1–3, 5 ч. 2 ст. 122 ЦПК України і дотримання яких є необхідним для звернення до суду із будь-якою заявою (позовною заявою), що буде підставою для відкриття провадження у справі; б) спеціальних, які є передумовами звернення до суду із заявою про відкриття окремого

провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення; в) особливих, які є індивідуальними для кожної конкретної справи про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних сімейних правовідносин;

удосконалено:

– положення про те, що розгляд заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, становить виключну цивільну юрисдикцію суду, за винятком заяв про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, які підвідомчі суду при дотриманні визначених у законі умов. Разом із цим, встановлення конкретного суду, уповноваженого розглядати заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, здійснюється за правилами виключної територіальної підсудності, а за наявності умов, передбачених у ч. 2 ст. 257 ЦПК України, – підсудності за ухвалою суду вищої інстанції;

– погляд щодо визначення кола інших заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, якими є: а) особи, виникнення, зміна чи припинення правовідносин яких із заявником залежать від факту, що підлягає встановленню; б) установи та організації, до яких заявник має намір подати в подальшому рішення суду, ухвалене у таких справах; в) органи та особи, які за законом могли посвідчити той чи інший факт, проте з різних причин цього не зробили чи не можуть видати дублікат відповідного документа;

– положення про те, що, виходячи із зазначеної у заяві про відкриття провадження у справі мети встановлення факту, який має значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має визначити: а) чи залежить від цього факту виникнення, зміна чи припинення особистих немайнових чи майнових сімейних прав та інтересів, тобто, чи є цей факт юридичним; б) чи підлягає такий факт встановленню у судовому або адміністративному

порядку; в) чи може питання про факт вирішуватися в порядку окремого провадження або має бути пред'явлений позов на загальних підставах; г) коло осіб, які заінтересовані у вирішенні цієї справи і які підлягають виклику у судові засідання;

- наукове судження, відповідно до якого необхідність документального підтвердження обставин, викладених у заяві про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, обумовлює доцільність обов'язкового проведення попереднього судового засідання у таких справах;

- позиція щодо особливостей процесуального порядку розгляду по суті справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, який: а) проводиться як за участю заявника, так і інших заінтересованих осіб, які надають свої пояснення щодо наявності або відсутності факту, який встановлюється судом, на підставі принципу змагальності, що діє в «усіченій» формі; б) спрямований на з'ясування дворівневої групи обставин (загальних та спеціальних), що формують предмет доказування у таких справах; в) відрізняється «ключовою» роллю письмових засобів доказування, якими підтверджується більшість обставин справи;

дістали подальшого розвитку:

- науковий підхід щодо поняття фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, які визначено як конкретні життєві обставини, що регламентовані нормами сімейного права і тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків);

- положення, згідно з яким поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (у тому числі прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення;

- науковий підхід, відповідно до якого, поряд із суб'єктивними сімейними правами, правовій охороні підлягає й охоронюваний законом сімейний інтерес – прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що є самостійним об'єктом судового захисту;
- наукове судження про те, що під час розгляду в порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення у сфері сімейних правовідносин, відбувається правова охорона сімейних прав та інтересів, що включає і їх захист.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції: п. 6 ч. 2 ст. 119, п. 5 ч. 1 ст. 256, п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України, ч. 2 ст. 21 СК України, п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

- *у науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 листопада 2015 року);
- *у законотворчій діяльності* – в процесі удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України, що визначає матеріально-правові підстави та процесуальний порядок встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів (лист народного депутата України від 21 грудня 2015 року);
- *у правозатосовній діяльності* – при розгляді цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розробленні проектів постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також під час підготовки науково-практичних коментарів до Цивільного процесуального кодексу України;
- *у навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Сімейне право» і відповідних спецкурсів;

при підготовці підручників і навчальних посібників, а також навчально-методичних матеріалів з указаних дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 листопада 2015 року).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації положення та висновки ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій за темою дисертації, в роботі не використовувалися.

У співавторстві опубліковано 1 наукову статтю, а також 1 тезу виступів на круглому столі, в яких особистий науковий доробок здобувача становить не менш як 50 % і полягає у формулюванні та розв'язанні наукових проблем, пов'язаних із визначенням підстав встановлення судом факту родинних відносин між фізичними особами, а також окресленням кола обставин, що формують предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на 5 наукових конференціях та круглому столі: Х всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій Дню української писемності та мови (м. Київ, 28 листопада 2014 р.); круглому столі «Проблемні аспекти експертної практики» (м. Київ, 04 грудня 2014 р.); всеукраїнській підсумковій науково-практичній конференції «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); підсумковій науково-теоретичній конференції наукового товариства курсантів «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Київ, 19 березня 2015 р.); науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 30 травня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладені в 11 публікаціях, у тому числі в 5 статтях у наукових фахових виданнях

України, 1 статті у фаховому виданні іншої держави, 5 тезах виступів на науково-практичних і науково-теоретичних конференціях та круглому столі.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Серед інших інститутів цивільного процесуального права особливу увагу привертає окреме провадження – вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Об'єднання зазначених категорій справ у спеціальний вид цивільного судочинства пов'язано з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу [188, с. 46].

Справи, які підлягають розгляду і вирішенню в порядку окремого провадження, виникають із суспільних відносин різної юридичної природи – цивільних, сімейних, земельних та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Безперечно, приналежність правовідносин, із яких виникають цивільні справи, які розглядаються в порядку окремого провадження, до певної галузі матеріального права суттєво впливає на процедуру їх розгляду в порядку зазначеного виду цивільного судочинства [188, с. 46]. Специфікою процесуального порядку розгляду відрізняються і справи про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Слід зазначити, що проблематика окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, завжди була предметом перманентного інтересу науковців. Зокрема, питаннями судового встановлення фактів, що мають юридичне значення, цікавилися ще радянські вчені-процесуалісти. Серед усієї сукупності наукових праць радянського періоду можна виокремити роботи С. Н. Абрамова «Судебное установление юридических фактов» (М., 1948 р.), М. Кабакової «Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение в советском гражданском процессе» (Л., 1951 р.), Г. К. Крючкова «Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан» (М., 1956 р.), Р. Ф. Калістратової «Установление юридических фактов судом в порядке особого производства» (М., 1958 р.), В. І. Прокопенка «Особенности судебного установления юридических фактов» (К., 1963 р.), О. Д. Дукельського «Судебное установление юридических фактов» (М., 1970 р.), П. Ф. Єлісейкіна «Судебное установление факторов, имеющих юридическое значение» (М., 1973 р.), С. Р. Рахмонова «Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение: по материалам Таджикской ССР» (М., 1982 р.), М. Н. Нассулаєва «Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение» (Ташкент, 1994 р.).

Актуальні аспекти встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, були предметом спеціальних досліджень і сучасних українських вчених. Так, проблемам провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, присвячено дисертацію С. Я. Фурси «Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства» (К., 1997 р.). Крім того, спеціальне дослідження зазначеної проблематики було проведене Л. Є. Гузем у межах його роботи «Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение» (Х., 2007).

Низка інших дисертаційних досліджень у межах окресленого контексту була присвячена процесуальним особливостям розгляду в порядку як позовного, так і непозовного цивільного судочинства справ щодо захисту сімейних прав та інтересів. Такими, зокрема, є дисертаційні роботи: М. О. Німак «Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин» (Л., 2012 р.), Р. С. Нікітенка «Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу» (К., 2014 р.), О. М. Ганкевич «Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорування» (К., 2015 р.), Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей» (В., 2015 р.)

Не можна оминати увагою і наукові дослідження, присвячені інституту окремого провадження у цілому. Серед них необхідно відзначити: навчальний посібник С. Я. Фурси «Окреме провадження в цивільному процесі України» (К., 1999 р.), дисертацію М. М. Ясинка «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика» (О., 2011 р.), монографію М. М. Ясинка «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика (теоретико-правовий аспект)» (К., 2014 р.), навчальний посібник за редакцією Р. М. Мінченко «Окреме провадження в цивільному процесі України» (О., 2010 р.), монографію В. В. Комарова, Г. О. Світличної та І. В. Удальцової «Окреме провадження» (Х., 2011 р.).

Аналіз стану наукової розробки інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, дає підстави для висновку про те, що зазначена проблематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Наявні дисертаційні дослідження присвячені або інституту окремого провадження у цілому, або особливостям розгляду і вирішення інших категорій сімейних справ, або захисту сімейних прав та інтересів у порядку позовного провадження. З огляду на це, можна стверджувати, що проблеми охорони сімейних прав та інтересів шляхом

встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Розглянувши стан наукової розробки проблеми, слід зупинитися на методології проведення дослідження окремого провадження у справах про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Методологія (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – вчення про правила мислення при створенні теорії науки, це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища [194, с. 56].

Методологія, фактично, є сукупністю методів дослідження, які, як правило, розглядають як систему заходів, прийомів чи операцій практичного або теоретичного опанування дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Метод – це спосіб дослідження, інструмент для вирішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності. Фактично різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень [92, с. 20].

Як слушно зауважив В. Веклич, сучасне розуміння методу наукового пізнання має спиратися на традиції науки й відбивати її найкращі тенденції. При цьому має враховуватися комплексний характер взаємовпливу діяльності держави, спрямованої на забезпечення та захист прав і свобод людини та громадянина, і «громадської» сфери. Цим і зумовлена необхідність розробки відповідного методологічного «апарату» й оволодіння ним з метою покращення результатів наукових досліджень і удосконалення практики розбудови правової держави [13, с. 5].

Поширеною є класифікація методів наукового пізнання на: а) загальні (загально-філософські), які становлять світоглядну основу всіх наук;

- б) приватно-наукові (конкретні) – застосовуються до певних наук;
- в) спеціальні – є додатковими, допоміжними [144, с. 29].

Враховуючи специфіку окремого провадження як одного з непозовних видів цивільного судочинства, а також особливу юридичну природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підґрунтям методології проведення відповідного дослідження стануть як загальні (діалектичний метод, метод індукції та дедукції, метод системного аналізу, метод аналогії), так і спеціальні методи пізнання правових явищ (формально-юридичний, лібертарний, формально-логічний (догматичний), компаративістський (порівняльний), герменевтичний (пізнавально-процедурний, чи тлумачний)).

Сутність *діалектичного методу* проявляється у використанні законів і принципів філософії, зміст яких полягає у зв'язку та взаємозалежності явищ і процесів. При цьому необхідно наголосити на винятковому пізнавальному потенціалі категорій діалектики, що, на думку М. В. Костицького, є універсальними логічними формами мислення, в яких відображені ті загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій, констатує філософ, пізнання дійсності було б неможливим [66, с. 13].

У межах нашого дисертаційного дослідження за допомогою діалектичного методу ми досліджуватимемо зв'язок і взаємозалежність інституту окремого провадження з іншими інститутами цивільного процесуального права (позовним та наказним провадженням), а також спробуємо виокремити їх спільні та особливі риси.

Метод індукції полягає у формулюванні висновків на підставі обмеженого кола спостережень за повторюваними подіями. Водночас, *дедукція* – це метод дослідження, за якого окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів) [189, с. 370].

Метод індукції слугуватиме нам для аналізу судових рішень, ухвалених у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони

сімейних прав та інтересів, з метою визначення усталеності відповідної судової практики. Водночас, за допомогою методу дедукції ми проаналізуємо загальні положення розгляду справ в порядку окремого провадження з наступним виокремленням особливостей розгляду судом досліджуваної нами категорії сімейних справ.

Метод системного аналізу є науковим методом пізнання, що являє собою послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи. Спирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів.

У свою чергу, *метод аналогії* дає змогу встановити відношення еквівалентності (відповідності, схожості) між двома системами, що розглядаються, за деякими ознаками. Будь-яка з цих систем може реально існувати або бути абстрактною.

За допомогою методу системного аналізу ми визначимо зв'язок між передумовами права на звернення до суду із заявами про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, з обставинами, які формують предмет доказування у таких справах. Водночас, метод аналогії слугуватиме для розмежування та виокремлення особливостей розгляду відповідної категорії сімейних справ в порядку позовного та окремого проваджень.

Формально-юридичний метод чітко окреслений у працях Г. Кельзена, де право досліджується «як таке». Тобто без урахування зв'язків з іншими соціальними інститутами. При цьому як предмет дослідження існує право в «чистому вигляді», що передбачає «звільнення правознавства від усіх сторонніх елементів, що й є основним принципом його методу» [56, с. 11]. Під час дослідження окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, ми використаємо формально-юридичний метод для з'ясування юридичної

природи даного виду цивільного судочинства безвідносно до інших його видів.

Лібертарний метод полягає у пізнанні та моделюванні дійсності з позицій права та досягнення «рівності» між досліджуваними державно-правовими інститутами, процесами, явищами тощо. В. Нерсисянц з приводу лібертарного методу зауважив: «Рівність становить певну абстракцію, тобто є результатом свідомого (мисленевого) абстрагування від відмінностей, притаманних порівнюваним об'єктам» [94, с. 53]. Тому цей метод є конструктивнішим та ефективнішим в аспекті дослідження правової дійсності, дозволяє враховувати реалії середовища й різні аспекти державно-правових реалій (що є передумовою належного бачення діалектичної єдності та взаємовпливу права, економіки, політики, моралі й інших аспектів життєдіяльності суспільства) [13, с. 5].

У контексті дослідження окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, лібертарний метод слугуватиме для моделювання життєвих ситуацій, у яких може виникнути необхідність встановити зазначені факти.

Формально-логічний (догматичний) метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права в різних його проявах. При цьому розглядаються і зовнішня, і внутрішня форми права (або ж сама його «догма»). Формальна логіка при застосуванні в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення державно-правової дійсності. Праву властиві такі риси, як формальна визначеність, логічна послідовність викладу приписів і норм [13, с. 6]. Отже, використання формально-логічного (догматичного) методу дозволить нам виокремити етапи еволюції правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, окреслити коло обставин, які формують предмет доказування у таких справах, та ін.

Компаративістський (порівняльний) метод полягає у з'ясуванні схожих або відмінних за відповідними ознаками рис державно-правових

понять, явищ і процесів. У різних джерелах виокремлюють порівняльно-правовий метод (полягає безпосередньо в порівнянні понять, явищ і процесів у межах одного (сучасного) історичного зрізу або чітко окресленої теоретичної моделі), а також порівняльно-історичний (використовується під час дослідження в контексті історичної ретроспективи) [13, с. 6]. Ми використаємо компаративістичний (порівняльний) метод для порівняння окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у цивільному процесуальному законодавстві України та інших країн, а також на різних етапах еволюції його правового регулювання.

Герменевтичний (пізнавально-процедурний, чи тлумачний) метод передбачає тлумачення текстів нормативно-правових актів, або важливих документів чи праць. Використання даного методу під час нашого дослідження дозволить надати тлумачення таким правовим категоріям як охорона сімейних прав та інтересів, факти, що мають юридичне значення, юридичні факти тощо.

Отже, методологічний базис нашого дисертаційного дослідження, що складається із сукупності як загальних, так і спеціальних методів пізнання правових явищ, бути важливим підґрунтям отримання відповідних науково-обґрунтованих результатів.

1.2 Еволюція правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Стрімкий розвиток суспільства, політичних, фінансових інститутів, структурна зміна економіки сприяли появі нових цивільних правовідносин, а, відповідно, і нових цивільних процесуальних питань, що потребують наукового осмислення. До таких питань належить, зокрема, і окреме провадження як самостійний інститут цивільного процесуального права [206, с. 8].

Слід зазначити, що чинне цивільне процесуальне законодавство України успадкувало догму органічної компонентності окремого провадження у структурі цивільного процесуального законодавства і цивільного процесу. Ця спадкоємність прослідковується протягом декількох століть, починаючи із прийняття християнства, судової реформи 1864 р., процесуальних кодифікацій радянської доби та закінчуючи прийняттям ЦПК України 2004 року [154, с. 172–174].

Як до прийняття християнства (X ст.), так і тривалий час після цього шлюбно-сімейні відносини на українських землях регулювались звичаєвим правом. Запровадження християнства в Київській Русі та зростаючий вплив церкви на віруючих визначили виникнення церковного суду. Судові функції здійснювали єпископи, архієпископи і митрополит. Під час вирішення справ, які стосувалися чернецтва й населення, залежного від монастирів, у ролі судової інстанції виступав архімандрит. Згідно з церковними статутами князів Володимира та Ярослава, церкві були підвідомчі справи, що виникали на ґрунті шлюбно-сімейних стосунків [96, с. 36–37].

Детальніше питання, що виникають із сімейних правовідносин, були врегульовані в 1-й частині X тому Зводу законів Російської імперії «О правах и обязанностях семейственных» [140], що набрав чинності 1 січня 1835 р., і зі змінами і доповненнями діяв також на території України до Жовтневого перевороту 1917 р. [96, с. 37].

Наступною віхою у правовому регулюванні судового захисту сімейних прав та інтересів був прийнятий у 1864 році Статут цивільного судочинства, який спершу передбачав лише позовний порядок здійснення правосуддя у цивільних справах. Разом із тим, вже через короткий час були зроблені протилежні кроки: відбулися доповнення Статуту книгою IV «Судочинство охоронне». Таке рішення мотивувалося тим, що необхідно визначити, крім спірного (позовного) порядку судочинства, і правила неспірного або охоронного порядку. У той же час відзначалося, що змішування цих окремих категорій справ складає одну з надзвичайно суттєвих причин недосконалості

цивільного судочинства [149, с. 669]. Відповідно до книги IV «Судочинство охоронне» Статуту цивільного судочинства 1864 р. у порядку окремого провадження передбачався розгляд таких категорій цивільних справ: про виклик спадкоємців померлої особи та охорону його маєтку; про поділ спадщини; про введення у володіння нерухомим майном; про викуп родового майна; про засвідчення у безвісній відсутності; про узаконення дітей; про усиновлення та ін. [12, с. 493–495].

Австрійський статут цивільного судочинства 1895 р., що на той час діяв на території Західної України, також передбачав диференціацію цивільного процесу. Глава V Статуту «Окремі провадження» регламентувала особливості розгляду в указаному порядку таких категорій цивільних справ, як-от: провадження за вексельними позовами, провадження за позовами, які виникають з угод майнового найму, провадження у третейському суді, провадження за позовами про винагороду за збитки, спричинені чинами судового відомства [2, с. 209–226].

При цьому, як вбачається із наведених норм, факти, що мають юридичне значення, у тому числі для охорони сімейних прав та інтересів, в порядку окремого провадження на той час не встановлювалися.

Радянське цивільне процесуальне законодавство також базувалося на концепції різних форм цивільного судочинства. Перші радянські нормативно-правові акти про цивільне судочинство розрізняли два види цивільного судочинства: позовне та охоронне, яке мало назву окремого безспірного, або непозовного [60, с. 14].

Так, наприклад, в Інструкції Народного комісаріату юстиції СРСР «Про організацію та дію місцевих народних судів» від 23 липня 1918 року всі справи, які розглядалися судом, поділялися по позовні щодо спорів про право цивільне та справи, які розглядалися в порядку безспірного судочинства [84, с. 23].

Вже у наступному підзаконному нормативно-правовому акті – Положенні про Народний суд від 30 листопада 1918 року [107] – перелік

справ, які розглядалися в порядку безспірного судочинства, було розширено справами про встановлення фактів або подій . Зокрема, стаття 4 Положення про Народний суд передбачала, що суду підсудні всі справи, віднесені до юрисдикції суду в порядку непозовного цивільного судочинства, за якими вимагається для будь-якої установи республіки встановлення факту чи події. Крім того, у статті 6 указанного Положення зазначалося, що подібні справи розглядалися народним суддею одноособово [84, с. 24].

Обмеженням можливості встановлення фактів чи подій, які мають юридичне значення, потребами установ було скасовано Положенням про Народний суд від 21 жовтня 1920 року [106], яке допускало встановлення фактів, що мають юридичне значення, і у випадках, коли це було необхідно для громадян.

Тимчасова Інструкція Народного комісаріату юстиції України «Про основні норми цивільного процесу» від 4 січня 1923 року [157], що діяла до введення ЦПК УРСР 1924 р., також передбачала розгляд в порядку безспірного судочинства справ, у яких заявник вимагав встановити ті чи інші фактичні обставини.

З прийняттям 30 липня 1924 року ЦПК УРСР [183] справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, здобули свою правову регламентацію як справи про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян. В аналогічній редакції правова норма, що передбачала віднесення справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, до переліку справ окремого провадження знайшла свою регламентацію і в ЦПК УРСР 1929 року [181].

Таким чином, можна зробити висновок, що в перші роки радянської влади окреме провадження набуває свого прагматичного змісту і частина справ у ньому формується на підставі командно-адміністративної природи даного устрою відповідно до державної доцільності [204, с. 171]. Це у повній мірі стосується і справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

У 1961 році В Радянському Союзі було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік [101]. Необхідність такого правового акту диктувалася єдиним підходом до розгляду всіх цивільних справ на всій території СРСР. Загальні положення Основ цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік проголошували, що в країні в рамках цивільного процесу діє два провадження – позовне й окреме. При цьому законодавець у ч. 4 ст. 4 Основ цивільного судочинства Союзу РСР зазначав, що судам серед інших справ окремого провадження підвідомчі справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо законом не встановлений інший порядок їх встановлення.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік вперше закріпили термінологічне словосполучення «справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення» у широкому розумінні, без обмеження встановлення таких фактів потребами установ або публічними інтересами громадян, а також регламентували умову встановлення таких фактів як відсутність іншого встановленого законом порядку їх встановлення. Водночас, слід зазначити, що Основи цивільного судочинства Союзу РСР, як і попередні нормативно-правові акти, не визначили переліку фактів, що мають юридичне значення, і можуть бути встановлені в порядку окремого провадження. Відтак, вбачається, що відповідно до Основ цивільного судочинства Союзу РСР в порядку окремого провадження могли бути встановлені будь-які факти, що мали юридичне значення, якщо законом не було встановлено іншого порядку їх встановлення, у тому числі й факти, що мали значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Наступним етапом розвитку цивільного процесуального законодавства України стало прийняття 18 липня 1963 року ЦПК УРСР [182]. Зазначений кодифікований нормативно-правовий акт серед фактів, що мають юридичне значення, передбачив можливість встановлення факту родинних відносин громадян (п. 1 ч. 1 ст. 273 ЦПК УРСР), реєстрації усиновлення, шлюбу,

розірвання шлюбу, народження і смерті (п. 4 ч. 1 ст. 273 ЦПК УРСР), перебування у фактичних шлюбних відносинах у встановлених законом випадках, якщо шлюб в органах запису актів громадянського стану не може бути зареєстрований внаслідок смерті одного з подружжя (п. 5 ч. 1 ст. 273 ЦПК УРСР); факту смерті особи в певний час при відмові органів запису актів громадянського стану зареєструвати факт смерті (п. 7 ч. 1 ст. 273 ЦПК УРСР).

Останнім етапом у еволюції нормативно-правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, стало прийняття 18 березня 2004 року ЦПК України [179]. Слід зазначити, що концептуально ЦПК України не змінив законодавчого підходу до правового регулювання окремого провадження у цілому та провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, зокрема. Єдине, що можна відмітити, – розширення переліку сімейних прав та інтересів, які підлягають судовому захисту в порядку даного виду непозовного цивільного судочинства. А саме: відповідно до ч. 1 ст. 256 ЦПК України суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення факту: родинних відносин між фізичними особами (п. 1), реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4), проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5), народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження (п. 7).

Паралельно з цивільним процесуальним законодавством відбувався розвиток і сімейного законодавства України. Так, 31 травня 1926 р. в УРСР був прийнятий Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР [58], який був чинним протягом сорока років. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР передбачав можливість встановлення у судовому порядку таких фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, як-от:

факт спільного проживання (ст. ст. 11– 12), факт припинення шлюбу (ст. 20), а також факт смерті особи (ст. 128).

Чергова реформа шлюбно-сімейного права була пов'язана з прийняттям Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю в 1968 р. [100] і нового КпШС України в 1969 р. [59], який набув чинності 1 січня 1970 р. [95, с. 24]. Відповідно до КпШС України в 1969 р. судом могли бути встановлені такі факти, які мали значення для охорони сімейних прав та інтересів, як факт смерті (ст. 169), а також факт батьківства (ст. 53).

З прийняттям 10 січня 2002 року СК України [143] перелік фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, і які можуть бути встановлені судом, був значно розширений. Відповідно до новітнього сімейного законодавства України в порядку окремого провадження судом можуть бути встановлені наступні факти, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів: факт батьківства (ст. 130 СК України), факт материнства (ст. 132 СК України), факт визнання материнства (ст. 131 СК України), факт реєстрації та розірвання шлюбу (ч. 3 ст. 21 СК України).

Таким чином, розширення кола фактів, які можуть бути встановлені з метою охорони сімейних прав та інтересів, свідчить про те, що зміни у регулюванні сімейних відносин, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, підкреслюють посилення до загального принципу поваги до людини, до її потреб і бажань, поряд із повагою до таких груп, як «сім'я» або навіть «суспільство» в цілому [198, с. 134].

Аналіз наведених вище нормативно-правових актів матеріального та процесуального характеру дає підстави для висновку про те, що еволюція правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, в цілому співвідноситься з основними етапами кодифікації цивільного процесуального законодавства України і умовно охоплює такі *періоди*, як:

а) зародження правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характерною особливістю якого є законодавча регламентація обмеження мети розгляду відповідної категорії цивільних справ інтересами установ республіки або публічними інтересами громадян (1918 р. – 1963 р.);

б) правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, нормами радянського цивільного процесуального законодавства, що супроводжувалося регламентацією чіткого переліку фактів, які могли бути встановлені в порядку такого виду цивільного судочинства (1963 р. – 2004 р.);

в) правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, нормами цивільного процесуального та сімейного законодавства України, характерною особливістю якого, на відміну від попереднього етапу, стала законодавча регламентація окремих елементів процесуального порядку розгляду таких справ у нормах матеріального права (2004 р. – до теперішнього часу).

Щодо правової регламентації окремого провадження у справах про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, у інших державах, слід зазначити, що загальні принципи, на яких базується здійснення судочинства у таких справах, є тотожними.

Так, наприклад, у Болгарії окреме провадження називають «охоронним провадженням», у межах якого також розглядаються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. До цієї категорії справ входять і справи про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, як-от: справи про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах; справи про встановлення факту реєстрації шлюбу при втраті свідоцтва про шлюб та неможливості отримання дубліката (ст. 542 ЦПК Болгарії) [21].

Відповідно до ЦПК Франції суддя має право розглядати в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо відсутній спір, і розгляд такої справи законом віднесено внаслідок правового статусу заявника до порядку окремого провадження. При цьому всі справи окремого провадження повинні направлятися для ознайомлення з ними до органів прокуратури (ст. 798 ЦПК Франції) [97, с. 134].

У цивільному процесуальному праві Німеччини справи окремого провадження кваліфікуються як «позови про встановлення» [206, с. 22]. Поняття позову про встановлення дається у § 256 ЦПК Німеччини [24, с. 169] і зводить до того, що в порядку встановленого провадження можуть бути розглянуті справи про визнання або встановлення оригінальності документа, наявності чи відсутності правовідносин [27, с. 232].

ЦПК Естонії, на наш погляд, є найбільш прогресивним, адже регламентує особливий порядок розгляду непозовних сімейних справ, серед яких справи про визначення походження від особи та оспорування запису про батьків після смерті особи (п. 5 ч. 1 ст. 550 ЦПК Естонії) [22].

Таким чином, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми дослідили еволюцію правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Зроблені в результаті дослідження висновки слугуватимуть підґрунтям для нашої подальшої наукової розвідки.

1.3 Поняття та класифікація фактів, що встановлюються судом з метою охорони сімейних прав та інтересів

Юридичні факти як юридичні явища завжди викликали інтерес науковців усіх сфер юридичної науки. З їх існуванням пов'язується процес виникнення, зміни і припинення прав, окремих правомочностей, обов'язків або ж цілих правовідносин. Фактично, вони є двигунами суспільних відносин

і визначальним фактором їх динаміки [67, с. 60].

Виокремлення процесуальних особливостей окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є неможливим без встановлення сутності, а також проведення класифікації відповідних фактів.

Як влучно зазначає С. Я. Фурса, установлення юридичних фактів у порядку цивільного судочинства має важливе значення, оскільки сприяє реалізації конституційних прав громадян, як-от: права на соціальний захист у разі втрати працездатності, годувальника, у старості, на захист власності, інтересів, які випливають із правового становища суб'єктів цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин. Найчастіше заінтересовані особи звертаються до суду за встановленням юридичних фактів, коли відсутні необхідні правовстановлювальні документи і судові рішення є єдиним засобом захисту їхніх інтересів для подальшої реалізації суб'єктивних прав. Від наявності чи відсутності юридичних фактів залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян [165, с. 3].

Зазвичай, в юридичній літературі під фактами, що мають юридичне значення, розуміють дії і події, що відповідно до закону тягнуть за собою настання певних правових наслідків [170, с. 294].

Так, наприклад, на погляд М. М. Ясинка, фактами, що мають юридичне значення, є ключові юридичні факти, з якими особа пов'язує виникнення, зміну чи припинення своїх майбутніх суб'єктивних прав [206, с. 205].

В. В. Комаров та Г. О. Світлична ототожнюють факти, що мають юридичне значення, та юридичні факти і вважають останніми конкретні обставини, які безпосередньо або опосередковано впливають на права та інтереси суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб [60, с. 174].

Схожу позицію відстоює І. В. Андронов, який під фактами, що мають юридичне значення, розуміє обставини об'єктивної дійсності, з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки (виникнення, зміну або припинення прав і

обов'язків зацікавлених осіб) [98, с. 113].

Відомий процесуаліст радянського періоду А. О. Мельников вважає, що юридичними фактами є такі обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення особистих та майнових прав громадян чи юридичних осіб. При цьому факти, які не тягнуть за собою виникнення прав чи обов'язків, не є юридичними фактами [84, с. 37].

Представник сучасної цивілістичної школи А. В. Коструба дає визначення одного з видів юридичних фактів – правоприпиняючого, який він розглядає як конкретну обставину, яка міститься в гіпотезі правової норми, і з якою ця норма пов'язує настання наслідку у вигляді припинення прав чи правовідносин [67, с. 60].

Деякі вчені пропонують дефініції юридичних фактів, виходячи з їх галузевої приналежності. Так, В. С. Ковальська юридичним фактом у сімейному праві називає конкретну життєву обставину, правова конструкція якої передбачена або допустима сімейно-правовою нормою, настання якої спричиняє правові наслідки щодо сімейних правовідносин (виникнення, зміну, припинення, призупинення, перешкоджання або відновлення) та (або) щодо сімейної правосуб'єктності (виникнення, розширення, припинення або обмеження) [57, с. 53].

На погляд В. Л. Красицької, для сімейного права властивою є наявність юридичних складів, які включають в себе декілька юридичних фактів [71, с. 225].

С. І. Реутов вважає, що правові наслідки юридичних фактів у сімейному праві не обмежуються лише сферою сімейних правовідносин, а можуть тягти за собою настання будь-яких юридичних наслідків [122, с. 5].

В. В. Ярков характеризує юридичний факт у цивільному процесі як реальну життєву обставину, що закріплена у нормах права, є достовірною або може бути дефектною, у тому числі і судовою помилкою, породжує конкретні правові наслідки з урахуванням позитивного характеру диспозитивних прав, і яка пізнається та фіксується у відповідній правовій

формі [202, с. 32].

Фахівці у галузі теорії права у своїй більшості під юридичними фактами також розуміють конкретні життєві обставини, що передбачені нормами права, які викликають виникнення, зміну чи припинення правових відносин (С. Д. Гусарев, А. О. Олійник, О. Л. Слюсаренко [153, с. 155], К. Г. Волинка [17, с. 160], М. В. Кравчук [152, с. 228], О. Ф. Скакун [145, с. 368], О. В. Сурілов [150, с. 372], А. М. Чувакова [186, с. 11]).

При цьому до основних ознак юридичних фактів вчені-теоретики відносять: а) юридичні факти – це обставини (не думки), які знайшли свій зовнішній вираз; б) вони свідчать про наявність або відсутність певних явищ матеріального світу; в) вони передбачені нормами права; г) вони оформлені у встановленому законом порядку; ґ) вони тягнуть передбачені законом правові наслідки [54, с. 11–13]; д) мають інформативний характер [67, с. 61].

Крім того, як зазначається в юридичній літературі, юридичні факти мають відповідати таким вимогам, як: об'єктивність, індивідуальність, просторова і темпоральна визначеність, нормативна формалізованість, наслідковість, стимульованість, регресивний характер інформації [67, с. 61–69].

Аналіз наукової доктрини дає підстави для висновку про те, що більшість науковців ототожнюють поняття фактів, що мають юридичне значення, та юридичних фактів, під якими розуміють конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав та обов'язків).

Вочевидь, такий підхід є обґрунтованим, адже наведена вище дефініція охоплює всі сутнісні ознаки юридичних фактів, розроблені теорією права. Також, на наш погляд, поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення.

З огляду на предмет нашого дисертаційного дослідження необхідним видається з'ясувати зміст правової категорії «факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів».

В юридичній літературі суб'єктивне сімейне право, як правило, розглядається як вид та міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта сімейних правовідносин, що регламентована нормами сімейного права (І. В. Жилінкова [141, с. 71], М. Н. Марченко [82, с. 464], К. Є. Демиденко [29, с. 261], Ю. С. Червоний [93, с. 27], Д. В. Горбась [19, с. 9–10], М. І. Матузов [83, с. 94]).

Грунтовне дослідження категорії охоронюваного законом приватного інтересу було поведено І. В. Венедіктовою, яка визначила його як усвідомлену суб'єктом права необхідність в отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, знаходиться в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання і реалізується в конкретному правовідношенні [14, с. 224].

Крім того, свою позицію з приводу тлумачення категорії інтересу висловив і Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 [128]. А саме: Конституційний Суд України пояснив, що поняття «охоронюваний законом інтерес», яке вживається у законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не

суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

Додатково у п. 3.6 мотивувальної частини указаного рішення від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 Конституційний Суд України наголосив, що інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони.

Отже, законний інтерес відбиває лише прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже, і не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість [51, с. 136].

Законодавець досить часто вживає у СК України словосполучення «в інтересах сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), «в інтересах держави» (ст. 27 СК України), «в інтересах суспільства» (ч. 3 ст. 7 СК України), «в інтересах подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах дитини» (ч. 1 ст. 42, ч. 6 ст. 19, ст. 207 СК України), тим самим, гарантуючи реалізацію інтересів, які не опосередковані суб'єктивними сімейними правами [191, с. 133].

Відтак, поряд із суб'єктивними сімейними правами, правовій охороні підлягає й охоронюваний законом сімейний інтерес як прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що є самостійним об'єктом судового захисту. Суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом інтерес є одним з елементів сімейних правовідносин, а саме частиною змісту сімейних правовідносин. Таким чином, юридичні факти, що тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин, є підставою і для виникнення, зміни чи припинення відповідних сімейних прав та інтересів як одного з елементів правовідносин.

Продовжуючи характеристику фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, слід зупинитися на співвідношенні понять «охорони» та «захисту».

В юридичній літературі правова охорона розглядається як обсяг законодавчих норм, що забезпечують реалізацію суб'єктивних прав (І. В. Венедіктова) [15, с. 194]; як уся сукупність заходів (правових, економічних, політичних, організаційних та інших), що забезпечують нормальний хід реалізації прав, спрямованих на створення необхідних умов для здійснення суб'єктивних прав (О. П. Сергєєв) [23, с. 280]; як сукупність різних взаємопов'язаних між собою заходів, що здійснюються як державними, так і громадськими органами та спрямовані на запобігання правопорушенням, усунення причин, що їх породжують і сприяють, таким чином, нормальному процесу реалізації громадянами своїх прав і обов'язків (Б. Ю. Тихонова) [159, с. 13].

Натомість, захистом, як правило, називають діяльність компетентних державних органів або самої уповноваженої особи, що спрямована на відновлення порушеного права, усунення перешкод у його здійсненні та застосування до порушника заходів відповідальності (Л. В. Красицька [72, с. 364], З. В. Ромовська [135, с. 8–9], В. І. Тertiшніков [156, с. 11], О. В. Дзера, І. О. Дзера [30, с. 129], Я. Г. Тріпильський [161, с. 9]).

У контексті співвідношення правових категорій охорони і захисту ми розділяємо позицію І. В. Спасибо-Фатєєвої, відповідно до якої охороною є «оберігання» від порушення певного блага (права чи охоронюваного законом інтересу), а захистом – можливість захистити від посягань, запобігти порушенню або відносини порушене право. Таким чином, правова охорона припускає превентивні засоби відвернення посягань на суб'єктивні права. Водночас, захист полягає у правовому реагуванні на правопорушення, яке вже відбулося, передбачає юридичну відповідальність та інші засоби компенсаційно-відновлювального характеру [147, с. 151]. Отже, правова охорона включає в себе як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і правовий захист суб'єктивних прав [72, с. 362].

З огляду на викладене, ми обіймаємо позицію, відповідно до якої під час розгляду у порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у сфері сімейних правовідносин, відбувається правова охорона сімейних прав та інтересів, яка включає, у тому числі і їх захист.

Враховуючи вищевикладене, *фактами, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів*, слід вважати конкретні життєві обставини, що регламентовані нормами сімейного права і тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі, сімейних прав, інтересів та обов'язків).

Ознаками фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є:

1) це конкретні життєві обставини. Конкретність юридичного факту проявляється в тому, що сімейне правовідношення, яке виникає, змінюється чи припиняється внаслідок юридичного факту, стосується конкретних суб'єктів, конкретного об'єкта, щодо яких суб'єкти наділяються конкретними сімейними правами та обов'язками [57, с. 42]. Так, наприклад, внаслідок такого юридичного факту як укладення шлюбу у відповідних суб'єктів виникають взаємні права та обов'язки подружжя;

2) це життєві обставини, які регламентовані нормами сімейного права. Слід зазначити, що нормативне закріплення правових конструкцій юридичних фактів може здійснюватися по-різному: прямим або непрямим (побічним) способом [53, с. 28].

За прямого способу юридичні факти прямо вказуються у правовій нормі як підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин [57, с. 47]. Прикладом прямого способу викладення юридичних фактів у нормах сімейного права може бути конструкція правової норми, що її містить ч. 1 ст. 36 СК України, відповідно до якої шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

За непрямого способу юридичні факти прямо не вказуються у правовій

нормі як підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин, проте можуть тягти виникнення правових наслідків сімейно-правового характеру за аналогією права або закону.

Щодо значення непрямого способу регламентації юридичних фактів у нормах права О. А. Красавчиков писав: «Практика застосування знає чимало випадків, коли судовим та іншим органам доводиться вирішувати спори з відносин, які виникли з юридичних фактів, прямо не зазначених у нормах права. Зазвичай, це має місце у випадках, коли у сфері дії суду опиняються нові, невідомі раніше види правових зв'язків» [69, с. 28].

Приклади таких юридичних фактів наводить З. В. Ромовська. Так, у ст. 84 СК України закріплено, що право на утримання у зв'язку із вагітністю надається дружині, тобто жінці, що перебуває у шлюбі. У разі добровільного визнання батьківства особою, з якою вагітна жінка не перебуває у шлюбі, за аналогією права за нею може бути визнано право на аліменти на час вагітності [136, с. 201];

3) це життєві обставини, які тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків).

Як слушно зауважив П. Ф. Єлісейкін, та чи інша обставина має розцінюватися як юридично значима тільки з точки зору тих правових наслідків, які вона згідно закону може викликати, і навпаки, ця ж сама обставина може виступати як юридично байдужа, якщо її розглядати у зв'язку із тими правовими наслідками, для яких вона не має юридичного значення. Таким чином, юридична значимість чи юридично байдужий характер факту повинні визначатися конкретно у кожній окремо взятій справі [33, с. 10; 34, с. 7–8].

Відтак, сутність цієї ознаки юридичних фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, полягає у тому, що такі факти мають у кожному конкретному випадку створювати «очікувані» юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення сімейних правовідносин, тобто

мати правоутворююче значення. Так, наприклад, внаслідок усиновлення виникає батьківське правовідношення з усіма взаємними особистими немайновими та майновими правами та обов'язками батьків та дітей (ст. 232 СК України); розірвання шлюбу тягне припинення особистих немайнових, а також майнових прав і обов'язків подружжя (ст. 105 СК України); зміна умов шлюбного договору є підставою для зміни відповідних правовідносин, що ним врегульовані (ст. 100 СК України), тощо.

Водночас, щодо цієї ознаки юридичних фактів слід наголосити на тому, що визнання тих чи інших обставин юридичними фактами залежить від волі держави, яка визначається в кінцевому результаті економічним базисом. Відтак, факти одного і того ж виду можуть бути чи не бути юридичними залежно від того, як вони розцінюються діючим законодавством у даний період часу. Так, наприклад, фактичні шлюбні відносини набули юридичного значення з прийняттям Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР 1926 року та втратили його з виданням Указу Президії Верховної Ради СРСР 1944 року [28, с. 7].

Отже, факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характеризуються низкою сутнісних ознак, що відбивають їх найсуттєвіші властивості. Які ж з таких фактів підлягають встановленню в порядку окремого провадження?

Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у п. 1 своєї Постанови від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо:

- 1) згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян.

Юридична значимість фактів, що встановлюються в окремому провадженні, визначається нормами матеріального права (у даному випадку сімейного права), які мають бути застосовані судом при вирішенні справи

[60, с. 174].

Крім того, визначити, чи породжує факт юридичні наслідки, можна у зв'язку з тією метою, для досягнення якої заявник звернувся до суду. В якості мети встановлення факту може бути як здійснення конкретного суб'єктивного права, так і визначення правового статусу особи: важливо лише, щоб між фактом, що встановлюється, з одного боку, і суб'єктивним правом і охоронюваним законом інтересом – з іншого, існував зв'язок в силу якого сам факт набував юридичного значення.

Так, наприклад, у разі звернення до суду із заявою про встановлення факту батьківства (материнства) (ст. 135 СК України) заявник переслідує мету – виникнення батьківського правовідношення між ним та дитиною, що і буде юридичним наслідком «позитивного» розгляду даної справи;

2) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення.

При вирішенні питання про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в порядку окремого провадження необхідно враховувати норми законодавчих актів, якими передбачено несудовий порядок встановлення певних фактів. Зокрема:

а) відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» факти розкуркулювання, адміністративного виселення громадян встановлюються комісіями Рад народних депутатів з питань поновлення прав реабілітованих;

б) відповідно до Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637, якщо документи не збереглися, підтвердження трудового стажу провадиться районними (міськими) відділами соціального захисту населення на підставі показань свідків; у інших випадках наявність певного стажу роботи визначається у порядку, передбаченому законодавством, що

регулює правовідносини, з якими пов'язана необхідність встановлення цього стажу;

в) відповідно до Закону «Про охорону праці» і Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232, факт каліцтва та іншого ушкодження здоров'я на виробництві посвідчується актом про нещасний випадок, а в разі відмови власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, скласти такий акт чи незгоди потерпілого або іншої заінтересованої особи із змістом акту питання вирішується в порядку, передбаченому законодавством про розгляд трудових спорів.

Крім того, не можуть розглядатися судами заяви про встановлення фактів належності до осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи до ветеранів чи інвалідів війни, проходження військової служби, перебування на фронті, у партизанських загонах, одержання поранень і контузій при виконанні обов'язків військової служби, про встановлення причин і ступеня втрати працездатності, групи інвалідності та часу її настання, про закінчення учбового закладу і одержання відповідної освіти, одержання урядових нагород;

3) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення.

В більшості випадків юридичні факти підтверджуються записами актів цивільного стану, різними свідоцтвами та іншими документами (наприклад, свідоцтвом про шлюб, свідоцтвом про народження тощо). Але не завжди той чи інший факт, що має юридичне значення, може бути засвідчений відповідним документом [98, с. 116–117].

Неможливість отримання заявником в іншому порядку належних документів, що посвідчують юридичний факт, обумовлена декількома причинами. Однією із причин є те, що факт, який має для заявника юридичне

значення, не підлягає державній реєстрації. До таких фактів належать, наприклад, факт знаходження особи на утриманні, визнання батьківства. Неможливість отримання заявником необхідних документів може бути обумовлена також тим, що юридичний факт, який підлягає державній реєстрації, по будь-яким причинам не був своєчасно зареєстрованим. До таких фактів належать, наприклад, факт смерті особи у певний час чи при певних обставинах. Неможливість відновлення втрачених документів може бути обумовлена також тим, що, незважаючи на своєчасно реєстрацію відповідного юридичного факту, документи, що її підтверджують, не зберіглися і відновити їх неможливо з об'єктивних причин. Наприклад, факт реєстрації шлюбу може бути встановлено у порядку окремого провадження у зв'язку із тим, що архіви органу ДРАЦСу було знищено під час пожежі і тому заявник не може отримати дублікат втраченого свідоцтва про шлюб [103, с. 480];

4) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

В юридичній літературі наявність спору про право, зазвичай, визначається як характерна ознака справ позовного провадження. При цьому наявність спору про право, за загальним правилом, виключає можливість розгляду відповідної справи у порядку окремого провадження [32, с. 7; 98, с. 119–120].

Така позиція знайшла своє відображення і у правовій нормі, що її містить ч. 6 ст. 235 ЦПК України, відповідно до якої, якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Отже, що слід розуміти під правовою категорією «спір про право»?

Більшість представників правничої громадськості розглядають спір про право як суперечку про право цивільне [187, с. 81; 166, с. 608; 10, с. 203], що

може як передбачати [11, с. 223; 37, с. 44; 55, с. 83; 73, с. 26; 91, с. 5; 103, с. 465], так і виключати наявність спору про факт [33, с. 29].

У відповідному контексті ми розділяємо позицію І. В. Андронova, відповідно до якої наявність чи відсутність будь-якого права залежить від настання (чи ненастання) певних юридичних фактів, з якими закон пов'язує його виникнення. Проте характерною рисою юридичних фактів, які встановлюються в порядку окремого провадження, є те, що їх правові наслідки відбуваються вже поза межами судового процесу і встановлюються у позасудовому порядку. Суд у порядку окремого провадження не визначає наявність чи відсутність права, яке виникає на підставі встановлених ним фактів. Це здійснюють інші уповноважені на це органи на підставі судового рішення про встановлення факту, що має юридичне значення [98, с. 120–121].

Таким чином, як справедливо зазначає Д. М. Чечот, спір про факт в окремому провадженні можливий і наявність або відсутність факту має бути судом встановлена, якщо спір про факт не перейшов у спір про право [185, с. 19].

Слід зазначити, що цивільне процесуальне законодавство України регламентує приблизний перелік фактів, які можуть бути встановлені судом в порядку окремого провадження. Так, відповідно до ч. 1 ст. 256 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту: 1) родинних відносин між фізичними особами; 2) перебування фізичної особи на утриманні; 3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; 7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану

факту народження; 8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; 9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Наведений перелік фактів, які можуть бути встановлені судом в окремому провадженні, не є вичерпним. Судом можуть бути встановлені й інші факти, від яких залежать виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не передбачено іншого порядку їх встановлення. Так, наприклад, у порядку окремого провадження можуть бути встановлені: факт визнання батьківства або материнства у разі смерті особи, яка вважала себе батьком або матір'ю дитини, за умови, що запис вчинено за встановленими законом правилами (ст. ст. 130, 132, 135 СК України); факт прийняття спадщини, місця відкриття спадщини (ст. ст. 1221, 1268 ЦК України) тощо.

Крім того, як визначено у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» суд може встановлювати факти, які й за іноземним законодавством тягнуть за собою правові наслідки для заявника, якщо рішення суду необхідне заявникові для застосування у відносинах із громадянами інших держав (наприклад, для вирішення питання про наявність права на спадщину у особи, яка законодавством України не віднесена до кола спадкоємців за законом).

Враховуючи юридичну природу сімейних правовідносин, їх зміст та суб'єктний склад, а також положення ч. 2, 3 ст. 234, ч. 1, 2 ст. 256 ЦПК України, ст. ст. 130–132 СК України, можна дійти висновку, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення таких фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, як-от:

1) родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо, в силу певних причин зазначений факт не був

zareestrovaniy organami derzhavnoyi reestratsii aktiv tsivil'nogo stanu (dale – organi DRAЦSu);

2) reestratsii shlyubu, rozirvannya shlyubu, usynovlennia (p. 4 ch. 1 st. 256 ЦПК України), якщо в органах ДРАЦСу не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану;

3) батьківства (материнства) – у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини), якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини записані за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України) або запис про матір дитини, батьки якої невідомі, проведено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України).

4) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо цей факт породжує виникнення, зміну або припинення правовідносин, наприклад, виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте чоловіком і жінкою за час спільного проживання, виникнення права на утримання відповідно до положень ст. 76 СК України тощо.

З приводу законодавчої регламентації даного факту у нормах цивільного процесуального та сімейного законодавства України слід наголосити на такій неточності, яку допустив законодавець. Вбачається, суд має встановлювати не факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, а факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу.

Виходячи з наведеного, пропонуємо внести відповідні зміни до:

а) правової норми, що її містить п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України, виклавши її у такій редакції: «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу»;

б) правової норми, що її містить ч. 2 ст. 21 СК України, виклавши її у такій редакції: «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя»;

5) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

Зазначений перелік не є вичерпним. Відповідно до ч. 2 ст. 256 ЦПК України у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Останній аспект, на який ми звернемо увагу у межах даного підрозділу дисертаційної роботи, – класифікація фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Як зазначає В. В. Ярков, значення будь-якої класифікації полягає в тому, що вона дозволяє більш глибоко вивчити об'єкт, виокремити характерні особливості, взаємозв'язок загального та особливого. Загальна класифікація юридичних фактів розроблена у правознавстві вже давно і досить ґрунтовно. Вона проводиться за вольовою ознакою на дії та події. Місце юридичних фактів у цій класифікації визначається характером зв'язку юридичного факту з волевиявленням людини. Важливість поділу юридичних фактів за ознакою їх співвідношення з індивідуальною волею визначається тим, що саме у впливі на волю людини знаходить вираз ефективність правової норми [202, с. 95].

На погляд М. М. Ясинка, факти, що мають юридичне значення, можна поділити на три групи. Перша група охоплює реєстраційні юридичні факти, які реєструються державою лише у письмовій формі (реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження, смерті). Друга група – це неочевидні юридичні факти, які не мають своєї письмової форми закріплення, а тому можуть бути встановлені як на підставі показань свідків, так і інших письмових чи речових доказів (факт родинних відносин, факт

перебування особи на утриманні). Третю групу фактів, що мають юридичне значення, становлять очевидні факти – події, наприклад, каліцтва. Для даного факту важливим є встановлення місця і обставин отримання такої травми, оскільки сам факт травмування без місця і обставин події є не повним, а ці обставини є нерозривними і складають єдиний зміст даного юридичного факту [203, с. 176].

В. В. Комаров та Г. О. Світлична пропонують класифікувати факти, що мають юридичне значення, за галузевою спрямованістю на: а) факти, що мають юридичне значення для реалізації прав та інтересів, які виникають із цивільних, сімейних та інших правовідносин; б) факти, що мають юридичне значення для реалізації соціальних прав та інтересів фізичних осіб; в) факти – акти цивільного стану, а також факт належності правовстановлюючих документів [60, с. 187–196].

Ще одну класифікацію юридичних фактів пропонують В. І. Данілін та С. І. Реутов, які за правовими наслідками поділяють юридичні факти на: правостворюючі (шлюб, рідство, усиновлення), правозмінюючі (зміна розміру аліментів), правоприпиняючі (розірвання шлюбу), правоперешкоджаючі (наявність ступеня спорідненості, перебування у шлюбі), правовідновлюючі (поновлення у батьківських правах) [28, с. 40].

В. І. Прокопенко пропонує класифікувати факти, що мають юридичне значення, за процесуальною ознакою, якою слід вважати єдність підстав та умов для виникнення провадження у таких справах. За цією ознакою автор виокремлює такі види фактів, що мають юридичне значення: факти, які підлягають обов'язковій державній реєстрації, і які були раніше зареєстровані; факти, які були раніше документально оформлені, проте з помилками; факти, які підлягають обов'язковій державній реєстрації, проте не були раніше зареєстровані; факти, які не підлягають обов'язковій державній реєстрації; факти, які припиняють дієздатність громадян [119, с. 7].

О. А. Явор класифікує факти у сімейному праві на: юридичні акти, які

вчиняються самими учасниками сімейних відносин (а отже, є формою безпосередньої реалізації їх прав та обов'язків) та юридичні акти, що походять від третіх осіб (уповноважених державою суб'єктів, що безпосередніми учасниками сімейних відносин не виступають (а отже, має місце правозастосування)) [199, с. 106].

З огляду на предмет нашого дисертаційного дослідження доцільним видається класифікувати факти, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, за суб'єктним складом учасників сімейних правовідносин на:

а) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів подружжя (факти реєстрації та розірвання шлюбу);

б) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів батьків та дітей (факт батьківства (материнства), факт народження особи в певний час);

в) факти, що мають значення для охорони прав та інтересів інших суб'єктів сімейних правовідносин (факт родинних відносин між фізичними особами, факт усиновлення, факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу).

Висновки до розділу 1

Дослідження загальнотеоретичних та методологічних засад окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, дозволило нам дійти таких висновків:

1. Аналіз стану наукової розробки інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, дає підстави для висновку про те, що зазначена проблематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Наявні дисертаційні дослідження присвячені або інституту окремого провадження у цілому, або особливостям розгляду і

вирішення інших категорій сімейних справ. З огляду на це, можна стверджувати, що ступінь наукової розробки проблематики охорони сімейних прав та інтересів шляхом встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, є достатньо низьким.

2. Враховуючи специфіку окремого провадження як одного з непозовних видів цивільного судочинства, а також особливу юридичну природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підґрунтям методології проведення відповідного дослідження стануть як загальні (діалектичний метод, метод індукції та дедукції, метод системного аналізу, метод аналогії), так і спеціальні методи пізнання правових явищ (формально-юридичний, лібертарний, формально-логічний (догматичний), компаративістський (порівняльний), герменевтичний (пізнавально-процедурний, чи тлумачний)).

3. Еволюція правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, в цілому співвідноситься з основними етапами кодифікації цивільного процесуального законодавства України і умовно охоплює такі *періоди* як:

а) зародження правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характерною особливістю якого є законодавча регламентація обмеження мети розгляду відповідної категорії цивільних справ інтересами установ республіки або публічними інтересами громадян (1918 р. – 1963 р.);

б) правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, нормами радянського цивільного процесуального законодавства, що супроводжувалося регламентацією чіткого переліку фактів, які могли бути встановлені в порядку такого виду цивільного судочинства (1963 р. – 2004 р.);

в) правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, нормами цивільного процесуального та сімейного законодавства України, характерною особливістю якого, на відміну від попереднього етапу, стала законодавча регламентація окремих елементів процесуального порядку розгляду таких справ у нормах матеріального права (2004 р. – до теперішнього часу).

4. Правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, у законодавстві інших держав базується на безспірному характері відповідного судочинства з різними варіаціями сімейних справ, які розглядаються в такому порядку, як-от: справи про встановлення факту реєстрації шлюбу при втраті свідоцтва про шлюб та неможливості отримання дубліката (ст. 542 ЦПК Болгарії); справи про визнання або встановлення оригінальності документа, наявності чи відсутності правовідносин (§ 256 ЦПК Німеччини); справи про визначення походження від особи та оспорування запису про батьків після смерті особи (п. 5 ч. 1 ст. 550 ЦПК Естонії).

5. Поряд із суб'єктивними сімейними правами, правовій охороні підлягає й охоронюваний законом сімейний інтерес як прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що є самостійним об'єктом судового захисту. Суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом інтерес є одним з елементів сімейних правовідносин, а саме частиною змісту сімейних правовідносин. Таким чином, юридичні факти, що тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин, є підставою для виникнення, зміни чи припинення відповідних сімейних прав та інтересів як одного з елементів правовідносин.

6. Поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та

обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення.

7. Охороною є «оберігання» від порушення певного блага (права чи охоронюваного законом інтересу), а захистом – можливість захистити від посягань, запобігти порушенню або відновити порушене право. Таким чином, правова охорона припускає превентивні засоби відвернення посягань на суб'єктивні права. Водночас, захист полягає у правовому реагуванні на правопорушення, яке вже відбулося, передбачає юридичну відповідальність та інші засоби компенсаційно-відновлювального характеру. Отже, правова охорона включає в себе як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і правовий захист суб'єктивних прав.

8. Під час розгляду у порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у сфері сімейних правовідносин, відбувається правова охорона сімейних прав та інтересів, яка включає і їх захист.

9. ***Фактами, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів***, слід вважати конкретні життєві обставини, що регламентовані нормами сімейного права і тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі, сімейних прав, інтересів та обов'язків).

10. Ознаками фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є: а) це конкретні життєві обставини; б) це життєві обставини, які регламентовані нормами сімейного права; в) це життєві обставини, які тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків).

11. В порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо: а) згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; б) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; в) заявник

не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; г) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

12. В порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення таких фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, як-от:

а) родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо, в силу певних причин зазначений факт не був зареєстрований органами державної реєстрації актів цивільного стану (далі – органи ДРАЦСу);

б) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо в органах ДРАЦСу не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану;

в) батьківства (материнства) – у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини), якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини записані за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України) або запис про матір дитини, батьки якої невідомі, проведено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України);

г) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо цей факт породжує виникнення, зміну або припинення правовідносин, наприклад, виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте чоловіком і жінкою за час спільного проживання, виникнення права на утримання відповідно до положень ст. 76 СК України тощо;

д) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

13. Факти, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, доцільно *класифікувати* за суб'єктним складом учасників сімейних правовідносин на:

а) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів подружжя (факти реєстрації та розірвання шлюбу);

б) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів батьків та дітей (факт батьківства (материнства), факт народження особи в певний час);

в) факти, що мають значення для охорони прав та інтересів інших суб'єктів сімейних правовідносин (факт родинних відносин між фізичними особами, факт усиновлення, факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу).

14. З метою оптимізації цивільного процесуального і сімейного законодавства України пропонуємо викласти у новій редакції:

а) правову норму, що її містить п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України: «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу»;

б) правову норму, що її містить ч. 2 ст. 21 СК України: «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя».

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАННЯМ ДО СУДУ ЗАЯВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

2.1 Право на подання до суду заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Право на звернення до суду за судовим захистом прав та охоронюваних законом інтересів – одне із важливіших конституційних прав громадян. Так, відповідно до ст. 55 Конституції України [64] права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [76, с. 535].

Звернення до суду відповідного суб'єкта, якому законом надано таке право, на захист прав, свобод чи інтересів є однобічним процесуальним за змістом волевиявленням, метою якого є відкриття провадження у справі і виникнення процесуальної діяльності, яка буде спрямована на розгляд і вирішення цивільної справи [76, с. 537].

Попри те, що право на звернення до суду є конституційним, гарантується державою і належить всім фізичним та юридичним особам, воно повинно мати свої певні умови здійснення, свою систему координат, щоб залишатися правовим явищем. Мають бути дотримані певні умови для того, щоб виникли процесуальні правовідносини щодо відкриття провадження у справі між особою, яка звертається до суду, і судом –

передумови здійснення права на пред'явлення заяви, практичне значення яких полягає у тому, що, якщо відсутність однієї з них з'ясовується при поданні заяви, суддя зобов'язаний відмовити у відкритті провадження у справі. При цьому відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з такою ж самою заявою [95, с. 58].

Отже, можливість здійснення права на звернення до суду залежить від наявності або відсутності певних передумов, які в юридичній літературі розглядаються як коло встановлених законом обов'язкових обставин, з наявністю або відсутністю яких у особи виникає право на подання до суду відповідної заяви. При цьому передумови права на звернення до суду повинні існувати не тільки на момент подання заяви до суду, але й протягом розгляду справи. Зникнення будь-якої з передумов, на основі якої виникло право на подання до суду заяви, під час розгляду справи є перешкодою для продовження її розгляду [96, с. 64].

В юридичній літературі передумови права на звернення до суду із заявою класично поділяють на:

1) суб'єктивні, які належать до особистості суб'єктів справи. До суб'єктивних передумов належать:

а) *цивільна процесуальна правоздатність*. Оскільки всі фізичні особи набувають процесуальної правоздатності з моменту народження і не можуть бути її позбавлені, а відповідно і здатності звернення до суду за судовим захистом, то в судовій практиці питання щодо процесуальної правоздатності може виникати тільки стосовно організацій. Процесуальна правоздатність організацій залежить від того, чи є організація юридичною особою;

б) *процесуальна заінтересованість особи*. За загальним правилом звертатися до суду можна лише за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів. Із цього положення ст. 3 ЦПК України випливає наявність заінтересованості особи в судовому захисті. Щодо заінтересованості осіб, які звертаються до суду за захистом прав, свобод та інтересів іншої особи, або державних чи суспільних інтересів, то їх

заінтересованість має службовий характер і обумовлена їх правовим становищем;

2) об'єктивні передумови, що пов'язані з характером предмета, який підлягає внесенню на розгляд суду. Об'єктивні передумови права на звернення до суду, у свою чергу, розподіляються на:

2.1) *позитивні передумови*, наявність яких необхідна для здійснення права на звернення до суду, як-от: а) правовий характер справи; б) віднесення справи до юрисдикції загальних судів;

б) *негативні передумови* – передумови, відсутністю яких закон пов'язує можливість звернення до суду, як-от: а) відсутність такого, що набрало законної сили, рішення чи ухвали суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; б) відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; в) відсутність рішення третейського суду, прийнятого в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим; г) відсутність недопустимості правонаступництва у спірних правовідносинах після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з ліквідацією юридичної особи, які є однією із сторін у справі [76, с. 537–538].

Виходячи з особливостей окремого провадження як непозовного виду цивільного судочинства, а також специфіки матеріально-правового регулювання сімейних правовідносин, вбачається, що *передумови* права на подання до суду заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за колом цивільних справах, для

відкриття провадження у яких необхідним є дотримання зазначених передумов, можна поділити на:

1) *загальні передумови*, дотримання яких є необхідним для звернення до суду із будь-якою заявою (позовною заявою), що буде підставою для відкриття провадження у справі;

2) *спеціальні передумови* звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

3) *особливі передумови* звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, які є індивідуальними для кожної конкретної справи, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних матеріальних правовідносин.

Розглянемо їх детальніше.

Загальні передумови звернення до суду із заявою регламентовані ч. 2 ст. 122 ЦПК України. Відповідно до указаної норми такими передумовами є:

1) *заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства* (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України).

Як уточнює В. І. Бобрик, ця передумова включає в себе такі підумови: а) у заявника та особи, яка притягується як заінтересована особа, наявна цивільна процесуальна правоздатність – її мають усі фізичні і юридичні особи; б) справа підпадає під цивільну юрисдикцію суду; в) заявник заявив вимогу, що не є «байдужою для права» [177, с. 310].

«Байдужими для права» є вимоги, які є неправовими, тобто не ґрунтуються на нормах чинного законодавства. Такими, зокрема, є вимоги особи, яка неправомірно володіє річчю, щодо захисту права на її використання; вимоги про стягнення боргу за результатами незаконних азартних ігор (картярського боргу) тощо. Це пов'язано з тим, що відповідно до ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи

інтересів, що виникають із правових відносин, а не з будь-яких суспільних зв'язків [171, с. 389].

Окрім того, «байдужими для права» є вимоги, що впливають із правовідносин, які припинилися [177, с. 310]. Так, наприклад, не можна подавати до суду заяву про скасування усиновлення, якщо усиновлення вже було визнано судом недійсним. Хоча, слід акцентувати на тому, що зазначене правило не стосується заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення: такі заяви подаються до суду незалежно від наявності або відсутності правовідносин, з приводу яких виникає необхідність судового захисту. Це пояснюється тим, що факти, які мають юридичне значення, не можуть бути такими, що припинилися. Припинитися можуть лише правовідносини як триваючі юридичні стани.

Інколи буває, що заявник викладає в заяві кілька вимог, частина з яких підлягають розгляду в судах загальної юрисдикції у порядку цивільного судочинства, а частина ні [177, с. 311]. З цього приводу Пленум Верховного Суду України в п. 4 Постанови № 2 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [112] роз'яснив судам, що оскільки згідно зі ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства;

2) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою заявника від заяви. Відмова від заяви не позбавляє іншу особу права пред'явити таку саму заяву (п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України).

Правова регламентація зазначеної норми пов'язана з тим, що відповідно до ч. 2 ст. 223 ЦПК України після набрання рішенням суду

законної сили заявник, інші заінтересовані особи, а також їх правонаступники не можуть оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини;

3) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 2 ст. 122 ЦПК України).

Зазначена передумова звернення до суду із заявою спрямована на дотримання принципу процесуальної економії та попередження випадків розгляду тотожних цивільних справ і є одним із заходів на шляху недопущення ухвалення суперечливих та взаємовиключних судових рішень [178, с. 318–319].

Разом із цим, практична реалізація цієї передумови викликає труднощі у зв'язку з неможливістю встановити факт наявності тотожної справи не лише в іншому, а й навіть у тому самому суді. На час вирішення питання про відкриття провадження у справі суд не зобов'язаний і фактично не може перевірити, чи є тотожна справа у суді. Найбільш ймовірним джерелом надходження цієї інформації є особи, які беруть участь у справі, однак на стадії відкриття провадження суд їх не допитує. Тому про наявність тотожної справи суд найчастіше дізнається під час попереднього судового розгляду і у разі підтвердження цього факту залишає заяву без розгляду [68, с. 371–372];

4) після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, які є однією із сторін у справі, відповідні правовідносини допускають правонаступництво (п. 5 ч. 2 ст. 122 ЦПК України).

Слід зазначити, що причини неможливості передачі прав та обов'язків правонаступникам різноманітні, але в значній мірі це обумовлюється їх суворо особистісним характером, тобто безпосереднім зв'язком з особою-попередником [178, с. 320]. У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, правонаступництво здійснюється на загальних підставах та в порядку, визначеному ст. 37 ЦПК України.

На відміну від загальних передумов, **спеціальні передумови** звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про

встановлення фактів, що мають юридичне значення, є специфічними, такими, що властиві виключно для даної категорії цивільних справ. Аналіз правових норм, що їх містять ст. ст. 234–235 ЦПК України, а також положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [116] дає підстави стверджувати, що такими спеціальними передумовами є:

1) *відсутність спору про право* (ч. 6 ст. 235 ЦПК України).

Як нами було визначено у попередньому підрозділі дисертаційної роботи, спором про право є суперечка про право цивільне, яка, водночас, не виключає наявності спору про факт.

Відповідно до ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

У разі ж виявлення спору про право уже на стадії відкриття провадження у справі суд не має права відкривати окреме провадження. Важливим є також те, що залишення заяви без розгляду можливе тільки при виникненні спору, який підпадає під цивільну юрисдикцію суду і підлягає розгляду у порядку позовного провадження. Тому, якщо у ході розгляду справи виникне спір про право, який підпадає адміністративну чи господарську юрисдикцію, суд повинен закрити провадження у справі (ст. 205 ЦПК України) [177, с. 546];

2) *чинним законодавством не передбачено іншого порядку встановлення фактів, що мають юридичне значення* (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»);

3) *заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення* (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»);

4) *згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав* (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»).

Спеціальні передумови звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зазначені вище у пунктах 2–4, були детально досліджені нами у межах підрозділу 1.3 при виокремленні особливостей юридичних фактів, які можуть бути встановлені судом в порядку окремого провадження.

Як вже відмічалось, третьою групою передумов є ***особливі передумови*** звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, які є індивідуальними для кожної конкретної справи, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних матеріальних правовідносин. З урахуванням положень правових норм СК України можна стверджувати, що такими передумовами є:

1) *у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами* (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – відсутність реєстрації даного факту органами ДРАЦСу.

При цьому як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у п. 7 своєї Постанови від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», суд не може відмовити у відкритті провадження у справі про встановлення факту родинних відносин з мотивів, що заявник може вирішити це питання шляхом встановлення

неправильності запису в актах цивільного стану.

Разом з цим, для розгляду в порядку окремого провадження не може бути прийнята заява про встановлення факту родинних відносин, якщо заявник порушує справу з метою підтвердити в наступному своє право на жиле приміщення або на обмін жилого приміщення. У разі відмови в задоволенні вимог про визнання права на жилу площу або на обмін жилого приміщення, заінтересована особа має право звернутись до суду з відповідним позовом;

2) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – відсутність в органах ДРАЦСу відповідного запису; відмова у його відновленні; можливість відновлення запису лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації даного акту цивільного стану.

При цьому суддя не вправі відмовити у відкритті провадження у справі, а суд – закрити провадження у справі з тих підстав, що органами ДРАЦСу відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акту у зв'язку з відсутністю даного запису у книгах реєстрації відповідних записів, що збереглись (п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»);

3) у справах про встановлення факту батьківства (ст. 130, ч. 1 ст. 135 СК України) – смерть чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини; проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері;

4) у справах про встановлення факту материнства (ст. 132, ч. 2 ст. 135 СК України) – смерть жінки, яка вважала себе матір'ю дитини; проведення державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування.

Зауважимо, що на практиці існують три «класичні» випадки, коли дані про матір, батька записуються представниками органів опіки та піклування:

а) коли дитина підкинута, знайдена після народження сторонніми особами і передана в дитячий заклад і батьки її невідомі; б) мати дитини після народження в пологовому будинку відмовилася від дитини і передала її на повне державне утримання (у цьому випадку мати дитини відома та її дані записуються на підставі медичних документів про народження дитини); в) мати поступає в пологовий будинок або в лікарню без документів, які посвідчують її особу, і називає або вигадані про себе дані, або дані знайомої, а потім кидає дитину [26, с. 302].

5) *у справах про встановлення факту народження особи в певний час* (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, що може бути зумовлена різними обставинами, у тому числі, і обставинами суспільно-політичного життя країни.

Так, наприклад, у справі за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа Відділ державної реєстрації актів цивільного стану Житомирського міського управління юстиції, про встановлення факту народження дитини, яка була розглянута Богунським районним судом м. Житомира, неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження була обумовлена народженням дитини та тимчасово окупованій території [123].

На відміну від інших категорій справ про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, для справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) сімейним та цивільним процесуальним законодавством України не передбачено особливих передумов звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі.

Отже, для звернення до суду із заявою про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за винятками, встановленими законом, необхідним є дотримання визначених законом загальних, спеціальних та особливих передумов. Відсутність однієї з передумов є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, що перешкоджає повторному зверненню до суду з такою ж самою заявою. При

цьому особливістю правової конструкції особливих передумов звернення до суду із заявою про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є їх регламентація нормами матеріального (сімейного) законодавства.

2.2 Підвідомчість та підсудність заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами: Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Щодо кола повноважень Конституційного Суду України запитань не виникає, оскільки він є єдиним органом конституційної юрисдикції в нашій державі і вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення її положень та законів України. Система ж судів загальної юрисдикції є доволі розгалуженою і будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Її складають: місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані суди і Верховний Суд України (ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [48]) [4, с. 728].

У зв'язку із розгалуженістю судової системи України, а також специфікою розгляду і вирішення певних категорій цивільних справ, до яких, у тому числі, належать справи про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, законодавством встановлені особливі правила, за якими визначається цивільна юрисдикція та підсудність таких справ.

Поняття «юрисдикція» походить від латинського «jurisdictio», що дослівно означає «той, хто говорить про право» [36, с. 105].

Як зазначає О. Єфімов, що ж до суті цього поняття, то воно полягає не у дослівному перекладі, а у значенні, отриманому ним у ході розвитку

людства: «той, кому дозволено говорити про право». Тобто, це та особа, якій закон надає повноваження застосовувати норми права для вирішення тих чи інших питань [36, с. 105].

В юридичній літературі судову юрисдикцію розглядають у вузькому та широкому розумінні.

Більшість авторів трактують судову юрисдикцію (або юрисдикцію суду) у вузькому розумінні через компетенцію відповідних органів судової влади [8, с. 64; 61, с. 7; 74, с. 36; 78, с. 82; 80, с. 53; 104, с. 6; 137, с. 15; 146, с. 34; 151, с. 126; 158, с. 222].

Д. М. Шадура, приєднавшись до позиції В. В. Комарова [118, с. 179–185], розглядає судову юрисдикцію у широкому розумінні – як систему чотирьох складових елементів: функцій судової влади; предмету відання; юридично-владних повноважень; процесуального характеру судової діяльності. Критеріями ж розмежування судової юрисдикції вчені визначили: а) характер спірних правовідносин (предметний критерій) та б) їх суб'єктний склад (суб'єктний критерій) [193, с. 36, 125].

Водночас, у нормативно-правових актах частіше застосовується термін «підвідомчість», що має корінням російське походження. Так, А. О. Власов, вказуючи на російське походження даного терміну, вважає, що він означає «підвести під відомство», тобто увести якесь юридичне питання (справу) в систему установ, що обслуговує якусь державну галузь [20, с. 67].

Виходячи з цього, деякі автори ототожнюють цивільну юрисдикцію та підвідомчість цивільних справ (О. Єфімов [36, с. 105]) , деякі – навпаки, обстоюють позицію, відповідного до якої цивільна юрисдикція та підвідомчість цивільних справ є різними правовими категоріями (С. С. Бичкова [171, с. 181]) .

Щодо співвідношення цивільної юрисдикції та підвідомчості цивільних справ ми розділяємо позицію С. С. Бичкової, відповідно до якої, якщо судова юрисдикція допомагає розмежувати предметну компетенцію між різними судами і ланками судової системи, то підвідомчість визначає саме

властивість судової справи підпадати під юрисдикцію суду, а не іншого юрисдикційного органу [4, с. 734].

Отже, значення цивільної юрисдикції полягає у тому, що з її допомогою держава виконує свої завдання і реалізує функції через систему створених нею для цього органів, сукупність яких для певного виду діяльності називається відомством. Норми цивільної юрисдикції покликані не лише розмежовувати повноваження різних юрисдикційних органів, а й визначати сам порядок реалізації вказаних повноважень [36, с. 107].

Слід зазначити, що справи про встановлення фактів, які мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, підпадають під цивільну юрисдикцію суду на підставі прямої вказівки закону (ч. 1 ст. 256 ЦПК України). Проте на відміну від інших справ окремого провадження, таких, наприклад, як визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, визнання фізичної особи недієздатною чи обмежено дієздатною тощо, які віднесені до виключної цивільної юрисдикції суду, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються в суді за умови, що законом не визначено іншого порядку їх встановлення. Це пояснюється тим, що не для всіх юридичних фактів в законі прямо передбачений судовий чи адміністративний порядок їх встановлення у випадку відсутності чи неможливості отримання необхідних документів.

Залежно від встановленої законом можливості розгляду і вирішення конкретної цивільної справи тільки одним юрисдикційним органом або кількома розрізняють виняткову (виключну, одиничну, імперативну) та множинну (численну) підвідомчість цивільних справ [171, с. 181].

У разі *виняткової підвідомчості* розгляд і вирішення окремої цивільної справи віднесено до компетенції тільки одного юрисдикційного органу.

Для розгляду в порядку цивільного судочинства справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами, а також

встановлення факту батьківства (материнства) цивільним процесуальним та сімейним законодавством України не передбачено жодних умов, а також не визначено інших органів, уповноважених розглядати такі справи. Відтак, розгляд зазначених справ є винятковою цивільною юрисдикцією суду.

За *множинної підвідомчості* розгляд і вирішення окремих цивільних справ віднесено до компетенції кількох юрисдикційних органів. У свою чергу, залежно від способу вибору юрисдикційного органу, який повинен вирішити цивільну справу, множинна підвідомчість поділяється на договірну, альтернативну та умовну [171, с. 181].

Договірна підвідомчість визначає, що вибір юрисдикційного органу, який розглядатиме справу, обумовлюється взаємною згодою сторін. Такою є підвідомчість, наприклад, цивільно-правових спорів, що передаються на розгляд і вирішення третейських судів (ст. 17 ЦПК України, ч. 2 ст. 1 Закону України «Про третейські суди»).

Виходячи з того, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, розглядаються в порядку окремого провадження, однією з особливостей процесуальної форми якого є заборона передачі справи на розгляд третейського суду (ч. 5 ст. 235 ЦПК України), можливість обрання відповідного юрисдикційного органу, що буде розглядати таку заяву за правилами договірної підвідомчості, відсутня.

Крім того, в силу відсутності законодавчої альтернативи не можна обрати і юрисдикційний орган, що розглядатиме відповідну справу, і за правилами *альтернативної підвідомчості*.

Умовна підвідомчість передбачає, що певна цивільна справа буде підпадати під компетенцію відповідного юрисдикційного органу тільки за настання передбачених законом умов.

Так, заяви про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення розглядаються судом за умови, якщо в органах ДРАЦСу не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про

встановлення факту реєстрації акту цивільного стану. Таким чином, в даному випадку діють правила умовної цивільної юрисдикції, відповідно до яких при дотриманні визначених у законі умов дана справа може бути підвідомча або суду, або органу ДРАЦСу.

За правилами умовної цивільної юрисдикції відбувається розмежування компетенції між різними юрисдикційними органами і у справах про встановлення факту народження особи в певний час. За загальним правилом встановлення факту народження особи в певний час здійснюється органом ДРАЦСу, а у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу відповідного факту розгляд такої справи підпадає під цивільну юрисдикцію суду.

Після того, як суд визначить, що встановлення факту, який має юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, підпадає під цивільну юрисдикцію суду, перед ним постає інше питання, від вирішення якого залежить відкриття провадження у справі: це питання визначення меж компетенції даного суду щодо розгляду і вирішення даної справи [35, с. 29], тобто визначення підсудності.

В юридичній літературі під підсудністю розуміють властивість цивільних справ, за допомогою якої їх розгляд і вирішення віднесено законом до компетенції відповідного суду [170, с. 105].

Значення підсудності полягає у тому, що вона допомагає розмежувати компетенцію щодо розгляду і вирішення підвідомчих суду цивільних справ усередині системи судів цивільної юрисдикції: як між судами різних ланок, так і між судами однієї ланки [192, с. 98].

Для класифікації підсудності застосовують різні критерії. Чинному цивільному процесуальному праву України притаманним є поділ підсудності залежно від функцій, які здійснюють суди, та території, на яку поширюється діяльність певного суду. Залежно від цих двох критеріїв визначається компетенція різних судів, що входять до системи судів загальної юрисдикції, а підсудність поділяється на функціональну та територіальну [35, с. 30].

Функціональна підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи України на підставі виконуваних ними функцій. Водночас, територіальна підсудність розподіляє компетенцію щодо розгляду і вирішення цивільних справ між судами однієї ланки залежно від території, на яку поширюються їх повноваження. Значення територіальної підсудності полягає у тому, що її правила допомагають визначити, який суд цієї ланки судової системи уповноважений розглядати і вирішувати конкретну цивільну справу [192, с. 98].

Функціональна підсудність справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, визначена у ст. 107 ЦПК України, відповідно до якої усі справи, що підлягають розгляду і вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами, які є судами першої інстанції.

Щодо *територіальної підсудності*, то цивільне процесуальне законодавство і процесуальна наука розрізняють декілька її видів: загальну територіальну підсудність (ст. 109 ЦПК України), підсудність за ухвалою суду вищої інстанції (ст. ст. 108, 111 ЦПК України), альтернативну підсудність (ст. 110 ЦПК України), підсудність кількох пов'язаних між собою вимог (ст. 113 ЦПК України) та виключну підсудність (ст. 114 ЦПК України).

Виходячи зі змісту ст. 257 ЦПК України, можна стверджувати, що заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, подаються до суду за правилами виключної територіальної підсудності, а також підсудності за ухвалою суду вищої інстанції.

В юридичній літературі виключною територіальною підсудністю називають підсудність, яка визначається вказівкою законодавця про розгляд і вирішення окремих категорій цивільних справ лише конкретними, прямо передбаченими у законі судами, тобто з деякими вимогами потрібно звертатися до чітко встановленого законом суду. Виключною така підсудність називається тому, що виключається можливість застосування

інших правил територіальної підсудності, крім тих, які встановлені у законі для цієї категорії справ [170, с. 203].

Необхідність встановлення виключної територіальної підсудності пов'язана із забезпеченням кращих умов для справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ, а також виконання ухваленого за результатами їх розгляду рішення. У зв'язку із особливостями окремих позовних вимог обставини, що мають значення для розгляду справи, легше і швидше з'ясувати саме за місцем знаходження матеріального предмету спору, більшості доказів, проведення основних процесуальних дій [170, с. 203].

Правило виключної територіальної підсудності закріплено у ч. 1 ст. 257 ЦПК України, відповідно до якої заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання.

Відтак, відповідно до ч. 1 ст. 257 ЦПК України заяви у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, зокрема про встановлення: факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), факту батьківства (материнства) (ст. 135 СК України), факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), факту народження особи у певний час (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – подаються до суду за правилами виключної територіальної підсудності, тобто за місцем проживання заявника.

У судовій практиці надаються деякі роз'яснення щодо питань визначення місця проживання фізичної особи. Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» місце проживання фізичної особи визначається відповідно до положень статті 29 ЦК України [172] і статті 3

Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [46], а місцезнаходження юридичної особи – положень статті 93 ЦК України.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем проживання фізичної особи є житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому така особа проживає постійно або тимчасово, а місцем перебування фізичної особи – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік.

При вирішенні зазначених питань суди також мають враховувати роз'яснення, що містяться в Рішенні Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 (справа щодо прописки) [129]. Не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні.

Як вже відмічалось, другим видом підсудності, за правилами якої до суду подаються заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є підсудність за ухвалою суду вищої інстанції.

Слід зазначити, що введення такого виду підсудності забезпечує принцип незалежності суддів та підкорення їх лише закону (ст. 126 Конституції України), усуваючи можливість прямого чи опосередкованого впливу на суддю місцевого суду, який буде розглядати справу, а також сумніви щодо неупередженості суддів [76, с. 272].

Правило підсудності за ухвалою суду вищої інстанції закріплено у ч. 2 ст. 257 ЦПК України. Відповідно до указаної норми підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, у тому числі з метою охорони сімейних прав та інтересів, визначається за його клопотанням ухвалою судді

Верховного Суду України.

Ураховуючи абз. 2 підп. «в» п. 14.1.213 ст. 14 Податкового кодексу України [105], фізична особа буде вважатися такою, що проживає за межами України, якщо вона перебуває в Україні менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом року.

Таким чином, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми дослідили встановлені законом правила, відповідно до яких здійснюється визначення підвідомчості та підсудності заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що розгляд заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є виключною цивільною юрисдикцією суду, за винятком заяв про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, які підвідомчі суду при дотриманні визначених у законі умов. Разом із цим, встановлення конкретного суду, уповноваженого розглядати заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, здійснюється за правилами виключної територіальної підсудності, а за наявності умов, передбачених у ч. 2 ст. 257 ЦПК України, – підсудності за ухвалою суду вищої інстанції.

2.3 Особи, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Серед усіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин особливе місце належить особам, які беруть участь у справі. Як зазначається в юридичній літературі, інститут осіб, які беруть участь у справі, є одним із основних інститутів цивільного процесуального права. Не знаючи, хто може (чи повинен) брати участь у цивільному судочинстві у такому правовому статусі, не можна правильно визначити їх процесуальні права і в необхідних випадках захистити [16, с. 9].

У науковій доктрині, здебільшого, виокремлюють два критерії, за якими учасників цивільного процесу відносять до класифікаційної групи осіб, які беруть участь у справі.

Так, на погляд А. О. Мельникова, одним із найсуттєвіших критеріїв, що дозволяє виокремити осіб, які беруть участь у справі, у самостійну групу учасників цивільного процесу, є здатність учасника цивільного процесу своїми процесуальними діями здійснювати вплив на хід судочинства, тобто на виникнення, зміну чи припинення діяльності суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах [85, с. 33].

На значущості другого критерію наголошує С. С. Бичкова: «Усі особи, усі особи, які беруть участь у справах, – пише вона, – мають юридичну заінтересованість у цивільному процесі, що зовні виявляється у прагненні цих осіб за результатами розгляду справи отримати таке судове рішення, яке позитивно відобразатиметься на їхніх правах та обов'язках. При цьому ступінь та характер юридичної заінтересованості бувають різними. Така заінтересованість може мати як матеріально-правовий, так і процесуальний характер» [6, с. 12].

Таким чином, істотними ознаками і, водночас, критеріями, за якими здійснюється відмежування особливої групи учасників цивільного процесу – осіб, які беруть участь у справі, є: а) здійснення ними дій, спрямованих на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства (процесуальних дій); б) наявність у них юридичної заінтересованості у результатах розгляду і вирішення цивільної справи.

У правовій нормі, що її містить ч. 2 ст. 26 ЦПК України, законодавець визначає коло осіб, які беруть участь у справах окремого провадження. Такими особами є: заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 26 ЦПК України у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Заявник є однією з основних осіб, які беруть участь у справах окремого провадження.

М. М. Ясинок визначає заявника як активного суб'єкта судового процесу, який відповідно до «моделі», зафіксованої в нормах процесуального права, «запускає механізм» судового розгляду шляхом подання заяви до суду, маючи при цьому свій певний інтерес [205, с. 59; 206, с. 59].

«Заявником є особа, на захист охоронюваних законом інтересів якої розпочато провадження у справі, причому незалежно від того, з чиєї ініціативи воно порушено», – пише Г. О. Світлична [139, с. 8].

Більш лаконічне визначення заявника у справах окремого провадження надає Ю. В. Білоусов, який розглядає його як фізичну чи юридичну особу, за заявою якої відкрито провадження у справі [177, с. 544].

Натомість, С. Рахмонов основною ознакою заявника у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, називає наявність правового зв'язку між правами та обов'язками заявника і тим юридичним фактом, який він просить встановити [121, с. 11]. Аналогічну позицію обстоює П. Ф. Єлісейкін [33, с. 52].

Виходячи з того, що заявником у справах окремого провадження можуть бути й інші суб'єкти правовідносин, такі як держава, а також територіальна громада, вбачається, більш обґрунтованим визначити заявника як особу, в інтересах якої судом відкрито окреме провадження у цивільній справі.

Як правило, коло заявників у справах окремого провадження визначено у нормах матеріального права. З огляду на галузеву приналежність обраної нами категорії справ, можна стверджувати, що в більшості випадків особи, які можуть бути заявниками у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, конкретно встановлені у сімейному законодавстві України або визначаються, виходячи із суті відповідних сімейних правовідносин. Зокрема:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин, а також фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження особи у певний час заявниками можуть бути особи, для яких встановлення даного факту безпосередньо породжує юридичні наслідки, наприклад, є необхідним для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію у зв'язку із втратою годувальника, вирішення питання про належність до громадянства України тощо;

б) у справах про встановлення факту батьківства (материнства) відповідно до ч. 2 ст. 130, ч. 2 ст. 132 СК України заявниками можуть бути: матір (батько) дитини, опікун (піклувальник) дитини, особа, яка її утримує та виховує, а також сама дитина, яка досягла повноліття (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 15 травня 2006 року «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів»);

в) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу заявниками є суб'єкти указаних сімейних правовідносин – жінка та (або) чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу. Слід зауважити, заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так і обидва. При цьому, якщо заявником є тільки жінка або чоловік, дане правовідношення не можна кваліфікувати як таке, у якому вбачається спір про право, якщо інший суб'єкт не заперечує факту спільного проживання.

Поряд із заявником, особами, які беруть участь у справах окремого провадження, є інші заінтересовані особи.

Іншими заінтересованими особами в юридичній літературі, як правило, називають осіб та організації, для яких встановлення судом юридичного факту може створити певні обов'язки при наступному (після встановлення факту) вирішенні питання щодо особистих чи майнових правах заявника [63, с. 523; 73, с. 37; 81, с. 18; 165, с. 7].

Коло інших заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, по-перше, формується заявником шляхом вказівки на таких осіб у заяві про відкриття окремого провадження у справі; по-друге, уточняється судом під час провадження у справі до судового розгляду.

Зокрема, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у п. 5 своєї Постанови від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, зокрема, з'ясувати, які фізичні особи і організації можуть бути заінтересовані у вирішенні даної справи і підлягають виклику в судове засідання.

При цьому, як слушно відмічає Г. К. Крючков, вирішуючи питання про притягнення до участі у справі інших заінтересованих осіб, суд повинен виходити не з того, чи дійсно такі особи зацікавлені у вирішенні справи, а із того, чи можуть вони бути зацікавлені [73, с. 37]. Виходячи з цього, до кола заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, можуть бути віднесені: а) особи, взаємовідносини яких з заявником залежать від факту, що підлягає встановленню; б) організації та установи, у яких заявник має намір реалізувати рішення суду у справі про встановлення факту, що має юридичне значення; в) організації та установи, які за законом могли посвідчити то чи інший факт, проте з різних причин цього не зробили чи не можуть видати дублікат відповідного документа [33, с. 54].

Виходячи з викладеного, іншими заінтересованими особами у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, залежно від мети встановлення факту можуть бути: органи соціального забезпечення, якщо провадження у справі відкрито з метою отримання пенсії; родичі заявника, якщо встановлення даного факту може вплинути на їх права та обов'язки; органи внутрішніх справ – у справах про

встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України та ін.

Підтвердженням відповідного висновку є рішення судів про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, якими як інших заінтересованих осіб визнано, зокрема: у справі про встановлення факту материнства – територіальну громаду с. Товтри Заставнівського району Чернівецької області (рішення Заставнівського районного суду Чернівецької області від 20 вересня 2009 року [125]) ; у справі про встановлення факту батьківства – відділ ДРАЦСу по Лубенському району Лубенського МРУЮ, управління праці та соцзахисту населення Лубенської РДА, управління ПФ України в Лубенському районі (рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 21 травня 2010 року [130]) ; у справі про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу – особу, яка спільно проживала разом із заявником однією сім'єю (рішення Московського районного суду м. Харкова від 31 березня 2009 року [131]) та ін.

Представники заявника та інших заінтересованих осіб – третя категорія осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Існування інституту процесуального представництва обумовлено різними обставинами: необхідністю забезпечення засад змагальності судочинства при розгляді цивільних справ, у яких беруть участь особи, які не мають повної цивільної дієздатності, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена; бажанням заінтересованих осіб отримати кваліфіковану юридичну допомогу під час захисту прав у суді тощо [76, с. 338].

У юридичній літературі висловлювалися різні думки щодо правової природи представництва в цивільному процесі. Підставою для тривалої дискусії відносно самостійності процесуального представництва як правового інституту служила наявність певних спільних рис, які притаманні представництву в різних за характером правовідносинах, що є похідними від

представництва у цивільному праві. Ґрунтовним на сьогодні є визначення представництва в цивільному процесі як самостійного процесуального інституту, а не різновиду цивільного представництва [76, с. 338].

Відтак, ми розділяємо позицію В. В. Комарова та Г. О. Світличної, відповідно до якої процесуальним представництвом є правовідношення, на підставі якого одна особа сприяє захисту прав, свобод та інтересів іншої особи та (або) здійснює від її імені процесуальні дії в межах наданих повноважень. Виходячи з цього, статусу представника в цивільному процесі набуває особа, яка від імені особи, яка бере участь у справі, вчиняє в межах наданих йому повноважень відповідні процесуальні дії. Представник має самостійний процесуальний статус, відповідно до якого наділяється певним обсягом процесуальних прав та обов'язків [76, с. 340].

Склад суб'єктів, які мають право брати участь у цивільній справі через представника, визначено законом. Відповідно до ч. 1 ст. 38 ЦПК України заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника. Юридичних осіб представляють їх органи, що діють у межах повноважень наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники. Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника.

Таким чином, у ч. 1 ст. 38 ЦПК України (відповідне положення дублюється і у нормах матеріального права – частині 1 статті 223 СК України) встановлено єдиний виняток щодо можливості представництва у цивільних справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, а саме – щодо справ про усиновлення.

Утім, зазначена процесуальна норма не може тлумачитися буквально – як абсолютна заборона на участь у процесі представників заявника та заінтересованих осіб у справах про усиновлення. За змістом ч. 1 ст. 38 ЦПК, на нашу думку, забороняється тільки брати участь у справі через представника. Пояснюється це тим, що відповідно до ст. 254 ЦПК з

урахуванням характеру заявленої вимоги розгляд справ про усиновлення дитини має здійснюватися за обов'язковою участю заявника, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення. Справи про усиновлення повнолітньої особи завжди мають розглядатися з обов'язковою участю як заявника, так і усиновлюваної особи. Отже, представник не може брати участь у справі за відсутності особи, права та охоронювані законом інтереси якої підлягають захисту в суді. Водночас, відповідно до загального правила, встановленого ч. 2 ст. 38 ЦПК, особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника з метою отримання правової допомоги при розгляді справ про усиновлення. Деякі особливості участі представника у справах про усиновлення пов'язані також з тим, що представник не може здійснювати від імені особи, яку він представляє, певні процесуальні дії. Так, відповідно до ст. 223 СК не допускається подання до суду заяви про усиновлення через представника [76, с. 344].

Отже, це означає, що в усіх інших справах окремого провадження, у тому числі у справах про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, заявники та інші заінтересовані особи можуть брати участь особисто або через представника (крім справ про усиновлення, у яких, поряд із представником, обов'язковою є участь у справі й особи, інтереси якої він представляє).

Останньою групою осіб, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, є органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Ними є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які у визначених законом випадках беруть участь у цивільному процесі, сприяючи виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [5, с. 289].

Як слушно зазначає С. С. Бичкова, метою цього інституту є надання допомоги, сприяння у судовому захисті особам, які внаслідок певних причин (стану здоров'я, матеріального стану, похилого віку тощо) не можуть самотійно захистити свої права, свободи чи інтереси. Отже, участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, сприяє виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [6, с. 265].

Відповідно до ч. 2 ст. 26, ст. 45 ЦПК України органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, виключно у визначених законом процесуальних формах та за наявності визначених у законі підстав.

Так, по-перше, у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самотійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів (ч. 1 ст. 45 ЦПК України).

Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 130, ч. 2 ст. 132 СК України із заявами про відкриття провадження у справах про встановлення факту батьківства (материнства) як органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть звертатися опікун, піклувальник дитини.

Як визначено у п. 10 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [50], Уповноважений з прав людини

має право звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права і свободи. Виходячи з того, що у справах про встановлення фактів родинних відносин між фізичними особами, фактів батьківства, материнства, а також фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження особи у певний час можуть зачіпатися права, свободи та інтереси осіб, які не досягли повноліття, з метою захисту останніх із заявами про відкриття провадження у відповідних справах до суду може звертатися Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Крім того, у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника брати участь у розгляді справ за його заявами, а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за заявами інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи.

По-друге, з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з заявою, бере участь у розгляді справ за його заявами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за заявою інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (ч. 2 ст. 45 ЦПК України).

10 жовтня 2014 року було прийнято Закон України «Про прокуратуру» [44], що стало новою віхою у правовій регламентації форм здійснення представництва прокурором інтересів держави і громадянина у суді. У зв'язку із такою новелізацією галузевого законодавства України розглянемо

більш детально підстави та форми здійснення представництва прокурором у цивільному процесі, у тому числі у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Як визначено у п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, є однією з функцій прокуратури.

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що законодавець у цьому випадку не дуже вдало використав термін «представництво», оскільки прокурор у будь-якому разі не стає процесуальним представником і завжди діє від свого імені [171, с. 132]. Отже, потрібно відмежовувати участь у справі прокурора як посадової особи, яка діє на захист прав, свобод та інтересів іншої особи або державних чи суспільних інтересів, і процесуальне представництво, виходячи з таких мотивів:

1) процесуальне представництво, регламентоване статтями 38–44 ЦПК України, передбачає наявність матеріально-правових відносин між представником і особою, яку він представляє. Прокурор же в матеріально-правовому зв'язку з особою, яку він представляє, не перебуває [175, с. 122];

2) на відміну від процесуального представництва, участь прокурора у цивільному процесі можлива виключно у випадках та на підставах, передбачених законом (як процесуальним, так і спеціальним матеріальним);

3) про самостійність правових інститутів процесуального представництва та інституту участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, в межах якого здійснює свою діяльність прокурор, свідчить сама структурна побудова ЦПК України. Перший правовий інститут закріплено у статтях 38–44 ЦПК України, а правові засади другого встановлені у статтях 45–46 ЦПК України. Отже, навіщо законодавцеві запроваджувати інститут так званого «представництва» прокурором інтересів громадянина та держави, якщо він

буде дублювати уже існуючий інститут процесуального представництва [6, с. 291–292].

Беручи до уваги викладене, представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді не можна віднести до представництва на підставі закону, договору чи адміністративного акту.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Наявність підстав для представництва прокурором інтересів громадянина або держави має бути обґрунтована прокурором у суді.

Прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника. У разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу. Наявність підстав для представництва може бути оскаржена громадянином чи його законним представником.

Виходячи зі змісту правових норм, що їх містять ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», ч. 2 ст. 45 ЦПК України, можна стверджувати, що формами представництва прокурором інтересів громадянина у суді у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є:

1) *звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, в межах повноважень, визначених законом (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 1 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).*

Відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» право подання заяви в порядку цивільного судочинства надається Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам, керівникам регіональних та місцевих прокуратур, їх першим заступникам та заступникам.

Слід зазначили, що на сьогодні чинним законодавством України прямо не регламентовано випадків звернення прокурора до суду із заявою про відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Водночас, як визначено у п. 4 Наказу Генерального прокурора України № 16-нг від 6 грудня 2014 року «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» [88] пріоритетними напрямками представництва інтересів дітей у суді є захист у сферах: охорони життя і здоров'я дітей, їх права на освіту, відпочинок та змістовне дозвілля; опіки, піклування, усиновлення дітей; майнових та житлових прав дітей, їх соціального забезпечення; прав неповнолітніх на працю та працевлаштування; попередження та захисту від усіх форм насильства тощо.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що прокурор з метою захисту інтересів дітей у передбачених п. 4 Наказу Генерального прокурора України № 16-нг від 6 грудня 2014 року «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» сферах має право звертатися до суду із заявами про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів;

2) участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його заявою, або вступ у справу, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи, на будь-якій стадії її судового розгляду (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 2, 4 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).

За загальним правилом, прокурор може вступити у справу на будь-якій стадії процесу, якщо цього вимагає захист конституційних прав громадян, інтересів держави та суспільства, і зобов'язаний своєчасно вжити

передбачених законом заходів до усунення порушень закону, хоч би від кого вони не виходили.

При цьому, прокурор зобов'язаний брати участь у розгляді судами справ у випадках, передбачених законом, або коли суд визнає це за необхідне.

ЦПК України встановлює лише один випадок обов'язкової участі прокурора у цивільному судочинстві: у межах зазначеної форми є обов'язковою участь прокурора при розгляді справ про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку чи про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізацію у примусовому порядку (ч. 2 ст. 281 ЦПК України). В інших випадках необхідність участі прокурора у цивільній справі визначається судом з урахуванням критерію забезпечення повноцінного захисту конституційних прав громадян, інтересів держави та суспільства;

3) подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд рішення Верховним Судом України або заяви про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, у тому числі у справі, провадження у якій відкрито за заявою іншої особи (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).

Одразу варто звернути увагу на те, що законодавець по-різному формулює дану норму у ч. 2 ст. 45 ЦПК України та п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, у ч. 2 ст. 45 ЦПК України для позначення факту відкриття провадження у справі вживається словосполучення «провадження у якій відкрито за позовом інших осіб». Водночас, у п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» для позначення тотожного факту використовується вже інший термін – «порушеній за заявою іншої особи».

Виходячи з наведеного, з метою уніфікації законодавчої термінології, приведення її до внутрішньої єдності та узгодженості пропонуємо викласти у новій редакції пункт 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», а саме:

ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, провадження у якій відкрито за позовом (заявою, поданням) іншої особи».

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» право подання апеляційної чи касаційної скарги на судові рішення в цивільній справі, у тому числі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, надається прокурору, який брав участь у судовому розгляді, а також незалежно від участі в розгляді справи прокурору вищого рівня: Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам, керівникам регіональних та місцевих прокуратур, першим заступникам та заступникам керівників регіональних прокуратур.

Право подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України надається Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам, керівникам регіональних прокуратур (ч. 4 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру»).

Залежно від форми участі прокурора у цивільному процесі він наділяється різним цивільним процесуальним статусом.

Прокурор, який звернувся до суду заявою про відкриття провадження у справі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, набуває цивільного процесуального статусу органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у межах якого наділяється цивільними процесуальними правами та обов'язками особи, в інтересах якої він діє, за винятком права укладати мирову угоду.

Прокурор, який бере участь у судовому розгляді справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, провадження в яких відкрито за його заявою, або вступає у справу, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи, на будь-якій стадії її судового розгляду, або бере участь у цивільному процесі шляхом подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд рішення Верховним

Судом України або заяви про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, у тому числі у справі, провадження у якій відкрито за заявою іншої особи, набуває цивільного процесуального статусу органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. В такому випадку прокурор наділяється загальними суб'єктивними цивільними процесуальними правами, які передбачені у ч. 1 ст. 27 ЦПК України, а також загальними юридичними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими, зокрема, у частинах 2, 3 ст. 27, ст. 77, ст. 162 ЦПК України.

По-третє, відповідно до ч. 3 ст. 45 ЦПК України органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, або взяти участь у таких справах за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне.

Так, наприклад, якщо під час розгляду справи про встановлення фактів батьківства (материнства), родинних відносин між фізичними особами, а також фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження особи у певний час зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, до участі у таких справах у формі подання висновків на виконання своїх повноважень можуть бути залучені органи опіки та піклування.

Цивільне процесуальне законодавство України не регламентує форми висновку органів державної влади та місцевого самоврядування, який подається ними на виконання своїх повноважень. Із змісту ч. 3 ст. 45 ЦПК України вбачається тільки, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом ... для подання висновків на виконання своїх повноважень». Використання у ЦПК України

термінологічного словосполучення «для подання» свідчить, радше, про письмову форму такого висновку, адже подати можна тільки письмовий документ, а не усну промову [5, с. 333].

Висновок органів державної влади та місцевого самоврядування оголошується у судовому засіданні після дослідження всіх інших доказів. Вбачається, особи, які беруть участь у справі, мають право ставити запитання представникові органу державної влади та місцевого самоврядування для роз'яснення висновку [6, с. 306].

Такий висновок не має для суду наперед встановленого значення, суд не пов'язаний доводами, викладеними у ньому [31, с. 158; 52, с. 11]. Так, відповідно до ч. 6 ст. 19 СК України суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. Однак у будь-якому разі суд повинен визначити мотиви, з яких він вважає встановленою наявність або відсутність фактів, викладених у висновку органу державної влади чи місцевого самоврядування, бере до уваги або відхиляє його [6, с. 306–307].

Таким чином, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми визначили склад та цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Отримані в результаті цієї наукової розвідки здобутки стануть підґрунтям у подальшому дослідженні інституту окремого провадження у відповідних справах.

2.4 Докази та доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

У цивільному процесі інститут доказів і доказування становить важливий аспект процесуальної діяльності та є елементом процесуальних проваджень. Тому завдання цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ і

захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права можуть бути досягнуті за умов одержання фактичних даних, які становлять юридико-фактичну основу для вирішення цивільної справи [76, с. 474].

Весь період становлення і розвитку науки цивільного процесуального права характеризується високим ступенем уваги до проблем судового доказування. Огляд сучасних наукових праць з досліджуваної проблематики дозволяє констатувати відсутність єдності у розумінні змісту, мети і суб'єктів доказової діяльності [195, с. 64]. Це обґрунтовує потребу у з'ясуванні правової природи судового доказування у цивільному процесі, у тому числі, у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Слід зазначити, що у справах окремого провадження діють загальні правила інституту доказів і доказування за певними винятками, встановленими законом. Такі винятки, здебільшого, стосуються предмету доказування у відповідних справах у зв'язку із його обумовленістю нормами матеріального, сімейного права.

Тривалий час в юридичній літературі як предмет доказування розуміли сукупність обставин (юридичних фактів), встановлення яких є необхідним для вирішення справи судом, ухвалення законних і обґрунтованих рішень [155, с. 117–118; 160, с. 16]. У деяких дослідженнях, присвячених проблемам судового доказування, це положення піддають сумніву, наголошуючи на тому, що предмет доказування формують також й інші факти, що мають значення для правильного вирішення справи [3, с. 281; 148, с. 4–7].

Законодавець у правовій нормі, що її містить ч. 1 ст. 179 ЦПК України, виходить з того, що предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Таким чином, цивільне процесуальне законодавство України, закріпивши так зване «широке розуміння» предмету доказування поклало край науковій дискусії щодо його меж. Водночас, залишилося інше питання: як класифікувати факти, що формують зміст предмета доказування?

У відповідному контексті окремі автори вважають, що зміст предмета доказування необхідно диференціювати залежно від осіб, які беруть участь у справі. Предметом доказування позивача буде підстава позову, предметом доказування відповідача – обставини, які покладені ним в основу заперечення проти позову. Предмет доказування інших осіб, які беруть участь у справі, також підлягає диференціації. Зміст предмета доказування кожної особи зумовлюється метою її участі в процесі. Що стосується суду, то його предмет доказування широкий і охоплює всі обставини, необхідні для винесення законного і обґрунтованого рішення [77, с. 179].

На погляд інших авторів, виділення предметів доказування для осіб, які беруть участь у справі, або включення до предмета доказування усіх обставин (фактів), які так чи інакше встановлюються при провадженні цивільної справи, є неправильним. Предмет доказування – специфічна категорія, яка окреслює коло фактів матеріально-правового значення, що підлягають встановленню для вирішення цивільної справи по суті, тобто тільки для вирішення питання про суб'єктивні матеріальні права й обов'язки сторін. Коло обставин, на які сторони посилаються як на підстави своїх вимог і заперечень або на які вказують інші особи, може бути різноманітним, а предмет доказування по конкретній цивільній справі досить визначений. На його склад вказує норма матеріального права, яку слід застосувати в даному конкретному випадку [76, с. 486].

Предмет доказування структурують також іншим чином, коли в його змісті виділяють юридичні факти матеріально-правового характеру, які сторонами покладено в основу своїх вимог і заперечень; процесуально-правові юридичні факти, на які сторони посилаються у своїх вимогах і запереченнях; будь-які юридичні факти, включені до предмета доказування

за ініціативою суду [190, с. 185]; обставини, які не мають юридичного значення, але запропоновані сторонами або судом для їх встановлення шляхом доказування з метою правильного вирішення справи [75, с. 392–399].

У межах нашого дисертаційного дослідження ми виходимо з законодавчої дефініції предмета доказування, що знайшла свою правову регламентацію у правовій нормі, що її містить ч. 1 ст. 179 ЦПК України. Виходячи з цієї дефініції, *обставини, які формують предмет доказування у справах окремого провадження про встановлення фактів*, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, можна диференціювати:

1) за юридичною природою на:

1.1) обставини матеріально-правового характеру, якими заявник та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення;

1.2) обставини процесуально-правового характеру, які мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропущення строку подання доказів та ін.);

2) за колом цивільних справ, у межах предмета доказування в яких необхідним є встановлення таких обставин:

2.1) обставини, які формують загальний предмет доказування у всіх справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Як нами було доведено у межах підрозділу 2.1 дисертаційної роботи, такі обставини мають існувати як при відкритті провадження у справі, так і під час розгляду справи, тобто одночасно є як передумовами права на звернення до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, так і є обставинами, що входять до загального предмету доказування у таких справах.

Виходячи зі змісту ст. ст. 256–259 ЦПК України, а також п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», можна стверджувати, що обставинами, які формують загальний предмет доказування у справах про встановлення фактів, що

мають юридичне значення, є: а) згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; б) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; в) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; г) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право;

2.2) обставини, які формують спеціальний предмет доказування у кожній конкретній справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин.

Аналіз сімейного законодавства України дає підстави стверджувати, що до спеціального предмету доказування у таких справах входять:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами: наявність факту родинних відносин між фізичними особами; відсутність державної реєстрації даного факту органами ДРАЦСу; причини, з яких даних факт не був зареєстрований; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт.

Щодо факту родинних відносин між фізичними особами слід наголосити на тому, що у чинному сімейному законодавстві України поняття «сімейні» та «родинні» відносини часто вживаються як синоніми. Попри це поняття «член сім'ї» є за змістом ширшим, ніж термін «родич». Адже за певних умов членами сім'ї можуть вважатись особи, не пов'язані кровним спорідненням (наприклад, подружжя). Тому у відповідному контексті необхідно чітко розмежовувати встановлення факту родинних відносин і встановлення факту сімейних відносин [138, с. 93];

б) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення: факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; відсутність в органах ДРАЦСу відповідного запису; відмова у

його відновленні або можливість його відновлення лише на підставі рішення суду; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт.

Досить часто у судовій практиці зустрічаються помилки при визначенні кола обставин, які входять до предмету доказування у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення: суди «плутають» таку обставину як відсутність в органах ДРАЦСу відповідного актового запису з допущеними у ньому помилками, що є предметом вже зовсім іншої заяви – про встановлення факту належності особі правовстановлюючих документів.

Таку помилку, зокрема, допустив і Сарненський районний суд Рівненської області у справі за заявою ОСОБА_1 про встановлення факту реєстрації шлюбу, у якій підставою подання заяви, і відповідно, обставиною, що входить до предмету доказування, був не факт відсутності актового запису про державну реєстрацію шлюбу, а помилка у написанні прізвища у свідоцтві про реєстрацію шлюбу одного з подружжя [134].

в) у справах про встановлення факту батьківства (материнства): факт батьківства (материнства); факт смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (факт смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини); проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері; проведення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

г) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу: факт спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; причини неможливості одержання документів, що посвідчують факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

д) у справах про встановлення факту народження особи у певний час: факт народження особи у певний час; неможливість реєстрації органом

ДРАЦСу факту народження; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт.

Отже, у кожній справі окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має встановити як загальні обставини, які входять до предмету доказування у всіх категоріях таких справ, так і обставини спеціальні, які формують предмет доказування у кожній конкретній справі, і регламентовані сімейним законодавством України

Таким чином, на відміну від позовного провадження, у якому предмет доказування є сукупністю обставин, що індивідуально формується у кожній конкретній справі, у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, предмет доказування має дворівневу структуру, і складається з чітко регламентованих як процесуальним, так і матеріальним законом колом обставин.

Відповідно до ст. 61 ЦПК України не входять до предмету доказування, і, відповідно, не підлягають доказуванню у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, такі обставини:

1) визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 61 ЦПК України) (наприклад, під час розгляду справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу заявники, якщо ними є жінка та чоловік, можуть визнати факт ведення ними спільного господарства, наявність взаємних прав та обов'язків тощо);

2) визнані судом загальновідомими (ч. 2 ст. 61 ЦПК України), тобто відомими широкому колу осіб, у тому числі і складу суду. Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що така обставина як загальновідомість не є чітко заздалегідь встановленою. В одних випадках наявність подібної характеристики можна припустити з більшою ймовірністю, в інших – з меншою [162, с. 157]. Як правило, загальновідомими є юридичні події (обставини, настання, зміна чи

припинення яких не залежать від волі людини): аварія на Чорнобильській АЕС, землетрус, повінь тощо [171, с. 224];

3) встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини (ч. 3 ст. 61 ЦПК України). В юридичній літературі відповідні факти називають преюдиціальними, що пов'язується з тим, що такі факти встановлені у порядку, визначеному законом [174, с. 257].

Так, наприклад, встановлений в порядку окремого провадження факт родинних відносин між фізичними особами є преюдиціальним при розгляді справи про поділ спадщини, у якій бере участь особа, щодо якої встановлено даний факт, але вже у іншому матеріально-правовому статусі – спадкоємця;

4) встановлені вироком у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони особою, стосовно цивільно-правових наслідків дій якої суд розглядає справу (ч. 4 ст. 61 ЦПК України). Слід зазначити, що такі обставини також є преюдиціальними фактами.

З проблемою визначення предмету доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, тісно пов'язана проблема з'ясування кола засобів доказування, які можуть використовуватися у таких справах.

Відповідно до ч. 1 ст. 57 ЦПК України доказами у цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Процесуальною формою доказів є засоби доказування. ЦПК України здійснює правову регламентацію засобів доказування шляхом законодавчого закріплення їх переліку. Частина 2 ст. 57 ЦПК України визначає, що фактичні дані, які є доказами у справі, встановлюються на підставі пояснень

сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Зауважимо: відповідно до загальних правил розгляду справ в порядку окремого провадження, закріплених у ст. 235 ЦПК України, у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд може брати до уваги всі передбачені законом засоби доказування.

Проте слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що серед доказів, у справах про встановлення фактів, які мають юридичне значення, важливе місце займають показання свідків, що пояснюється такими особливостями цих справ: порушуються у зв'язку із необхідністю відновлення втрачених документів, що стосуються особистих немайнових чи майнових прав, які не можуть бути отримані звичайним шляхом (через втрату чи знищення архівів), або у зв'язку із необхідністю встановлення обставин, що мають правове значення, які не посвідчуються іншими документами [73, с. 48].

Навести вичерпний перелік доказів і засобів доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, неможливо. Відповідне питання вирішується у кожному конкретному випадку, виходячи із предмету доказування. Можна надати лише приблизні рекомендації щодо окремих категорій таких справ. А саме:

1) у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами необхідними засобами доказування є: документи, листування, які містять відомості про родинні відносини цих осіб; довідка з органів ДРАЦСу про неможливість відновлення свідоцтва про народження, свідоцтва про шлюб тощо. Додатково (залежно від мети встановлення даного факту) може виявитися необхідним подання доказів, які підтверджують, наприклад, віднесення заявника до певних суб'єктів, перерахованих у законі [62, с. 477];

2) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення засобами доказування можуть бути: довідка відповідного архіву органу ДРАЦСу, що підтверджує факт втрати актового запису; висновок районного (міського) органу ДРАЦСу про відмову у відновленні актового запису з вказівкою мотивів відмови; довідка з архіву органу ДРАЦСу, що актові записи збереглися, проте даних про заявника немає; копія рішення суду про усиновлення; рішення органів опіки про усиновлення; рішення виконкому місцевої ради чи держадміністрації про усиновлення; анкети усиновлювачів; показання свідків, яким достовірно відомо про усиновлення, тощо [25, с. 375];

3) у справах про встановлення факту батьківства (материнства) факт походження дитини від чоловіка, якого вважають батьком дитини, може підтверджуватися такими засобами доказування, як-от: фото, відео матеріали сумісного проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, їх листи, довідки з місця проживання, медичні довідки, висновок експерта [174, с. 522].

У тому випадку, коли дитина була підкинута, залишена матір'ю, засобами доказування, які підтверджують, що ця особа є її матір'ю, можуть бути: показання свідків; залишені при дитині записки про ім'я дитини; матеріали кримінальної справи; особливі ознаки на тілі дитини (родимки, шрами, особливий спосіб зав'язування пуповини), висновок судово-генетичної експертизи. Якщо дитина була залишена матір'ю в пологовому будинку, лікарні на повне державне утримання, то, звичайно, доказом того, що гадана мати народила дитину, є медичні документи (довідка, свідоцтво і картка породіллі тощо). Якщо ж дитина була народжена за фіктивними документами або мати дитини зареєструвалася в лікарні за чужими документами, то доказами, що вона є матір'ю, можуть бути: показання свідків (осіб, які разом з нею народжували дітей; працівників лікарні), медичні документи породіллі і, звичайно, висновок судово-генетичної експертизи [26, с. 303].

4) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу обставини, що входять до предмету доказування, можуть підтверджуватися: показаннями свідків (сусідів, родичів, представників житлово-експлуатаційної організації), довідками про реєстрацію зазначених осіб за одним місцем проживання тощо.

Так наприклад, у справі за заявою ОСОБА_1 про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю з ОСОБА_2 з метою отримання права на спадкування в порядку п'ятої черги Козелецьким районним судом Чернігівської області були взяті до уваги показання свідка – ОСОБИ_3, який підтвердив факт спільного проживання ОСОБИ_1 та ОСОБИ_2, на підставі показань якого судом і було ухвалено рішення про встановлення даного факту [127].

Ще в одній справі за заявою ОСОБА_2, заінтересована особа: Левківська сільська рада Ізюмського району Харківської області, про встановлення факту проживання однією сім'єю Ізюмський міськрайонний суд Харківської області встановив факт спільного проживання на підставі довідки Левківської сільської ради від 18.09.2009 р., згідно даних якої ОСОБА_3 була зареєстрована та постійно мешкала по день смерті по вул. Чапаєва 8, с. Левківка, Ізюмського району, Харківської області разом із ОСОБА_2, а також показань свідків ОСОБА_4, ОСОБА_5, які підтвердили факт проживання однією сім'єю ОСОБА_2 та ОСОБА_3 [126].

5) у справах про встановлення факту народження особи в певний час, як правило, необхідними засобами доказування є: показання свідків, висновки експерта, довідки, листи чи інші документи, що підтверджують факт народження особи у певний час.

Вочевидь, наведений вище перелік засобів доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є тільки приблизним «каталогом» джерел отримання доказів у таких справах. Встановлюючи в порядку окремого провадження той чи інший факт, суд має право брати до уваги будь-які засоби доказування, які

відповідають регламентованим у законі вимогам – є допустимими та належними.

Як слушно підкреслюють В. В. Комаров та П. І. Радченко, допустимість засобів доказування є однією з найважливіших умов, які забезпечують законність та обґрунтованість судових рішень, що полягає у відповідності процесуальної форми доказів (засобів доказування) вимогам закону [76, с. 490].

ЦПК України встановлює два правила щодо допустимості доказів, які полягають у тому, що:

1) суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом (ч. 1 ст. 59 ЦПК України). Таким чином, допустимість кожного конкретного доказу залежить від дотримання процесуального порядку отримання, дослідження та оцінки змісту і процесуальної форми доказу. Порушення вимог закону, що пред'являються до порядку формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, тягне недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, для встановлення істини у справі. Наприклад, у разі порушення вимог ч. 2 ст. 165 ЦПК України щодо заборони спілкування свідків, які допитані судом, із свідками, яких ще не допитано, суд може визнати показання цих свідків недопустимими [171, с. 217];

2) обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ч. 2 ст. 59 ЦПК України).

Як правило, відповідні обмеження встановлюються нормами матеріального законодавства. Так, наприклад, відповідно до ст. 218 ЦК України у разі недодержання сторонами вимоги щодо письмової форми правочину, яка встановлена законом, рішення суду у справі з приводу заперечення факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин однією із сторін не може ґрунтуватися на показаннях свідків. Отже, у

такій справі допустимими є всі засоби доказування, крім показань свідків, використання яких судом може спричинити скасування ухваленого рішення [171, с. 217].

Треба зазначити, що правила допустимості судових доказів, які приписують для встановлення окремих обставин справи використання певних засобів доказування, не звільняють суд від обов'язку оцінювати достовірність таких доказів з урахуванням усієї сукупності зібраних у справі доказів [76, с. 491].

Щодо справ про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, – законодавцем не передбачено спеціальних засобів доказування, якими можуть підтверджуватися конкретні факти. Відтак, можна стверджувати, що правило допустимості засобів доказування обмежується у таких справах лише регламентованим ч. 1 ст. 59 ЦПК України правилом.

На відміну від допустимості, правило про належність доказів охоплюється тільки одним положенням, відповідно до якого належними визнаються докази, які містять інформацію щодо предмета доказування (ч. 1 ст. 58 ЦПК України).

Таким чином, належними у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, будуть докази, які обґрунтовують заявлені вимоги заявника чи заперечення заінтересованих осіб або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Вони мають належати до складу підстав заяви і характеризуватися значущістю фактів для кваліфікації правовідносин та зумовленістю цих фактів нормами матеріального права [171, с. 216].

При вирішенні питання про належність доказів суд має брати до уваги предмет доказування, тобто коло тих обставин, які мають бути встановлені у кожній конкретній справі, про встановлення факту, що має значення для

охорони сімейних прав та інтересів, і приблизний перелік яких було наведено нами вище.

Отже, слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що предмет доказування – це той критерій, який допомагає правильно застосувати правило про належність доказів. Помилка суду у визначенні належності доказів веде до збирання непотрібних доказів або до того, що не досліджуються надані докази, які стосуються справи [76, с. 489].

I, останнє питання, на якому слід зупинитися у межах даного підрозділу дисертаційної роботи – розподіл обов'язків по доказуванню у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

За загальним правилом, яке закріплено у ч. 1 ст. 60 ЦПК України, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61 ЦПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

Таким чином, розподіл обов'язків по доказуванню у цивільній справі здійснюється на підставі одного з основних принципів цивільного судочинства – принципу змагальності, відповідно до якого кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України (ч. 3 ст. 10 ЦПК України) [177, с. 172].

Це правило поширюється не тільки на заявника, а й на інших осіб, які беруть участь у цивільній справі і наділені правом подавати докази, зокрема заінтересованих осіб, їхніх представників, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Подання доказів особами, які беруть участь у справі, передбачає їх передачу в розпорядження суду. Так, заявник та інші заінтересовані особи зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. Докази подаються у строк,

встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для їх подання. У разі подання доказів з порушенням зазначених вимог, вони не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин (ст. 131 ЦПК України).

При цьому суд повинен сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснювати особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяти здійсненню їх прав у випадках, встановлених у ЦПК України (ч. 4 ст. 10 ЦПК України).

Водночас, правова норма, що її містить ч. 2 ст. 235 ЦПК України, регламентує виключення із загального правила, відповідно до якого під час розгляду справ окремого провадження з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

Це означає, що суд повинен дбати як про об'єктивність з'ясування обставин справи, так і про забезпечення наявності необхідних доказів для повноти їх дослідження в інтересах заявників або інших заінтересованих осіб, а не обмежуючись лише сприянням особам, які беруть участь у справі, у з'ясуванні обставин справи [178, с. 562].

Таким чином, можна стверджувати, що у справах окремого провадження, у тому числі й у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, дія принципу змагальності є дещо усіченою, що обумовлено законодавчою регламентацією ініціативи суду у витребуванні доказів з метою забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування усіх обставин справи.

Висновки до розділу 2

В результаті дослідження окремих процесуальних аспектів, пов'язаних із поданням до суду заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, ми дійшли таких висновків:

1. Для звернення до суду із заявою про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за винятками, встановленими законом, необхідним є дотримання визначених законом передумов подання такої заяви. Відсутність однієї з передумов є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, що перешкоджає повторному зверненню до суду з такою ж самою заявою.

2. ***Передумови здійснення права*** на звернення до суду із заявами про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, доцільно класифікувати за колом цивільних справ, для відкриття провадження у яких необхідним є дотримання зазначених передумов, на:

1) *загальні передумови*, дотримання яких є необхідним для звернення до суду із будь-якою заявою (позовною заявою), що буде підставою для відкриття провадження у справі, як-от: а) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України); б) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою заявника від заяви. Відмова від заяви не позбавляє іншу особу права пред'явити таку саму заяву (п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України); в) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 2 ст. 122 ЦПК України); г) після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, які є однією із сторін у справі, відповідні правовідносини допускають правонаступництво (п. 5 ч. 2 ст. 122 ЦПК України);

2) *спеціальні передумови* звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як-от: а) відсутність спору про право; б) у законі не передбачений інший порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення; в) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; г) згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки,

тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав;

3) *особливі передумови* звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, які є індивідуальними для кожної конкретної справи, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних матеріальних правовідносин, як-от:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – відсутність реєстрації даного факту органами ДРАЦСу;

б) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – відсутність в органах ДРАЦСу відповідного запису; відмова у його відновленні; можливість відновлення запису лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації даного акту цивільного стану;

в) у справах про встановлення факту батьківства (ст. 130, ч. 1 ст. 135 СК України) – смерть чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини; проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері;

г) у справах про встановлення факту материнства (ст. 132, ч. 2 ст. 135 СК України) – смерть жінки, яка вважала себе матір'ю дитини; проведення державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування;

д) у справах про встановлення факту народження особи в певний час (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, що може бут зумовлена різними обставинами, у тому числі, і обставинами суспільно-політичного життя країни.

На відміну від інших категорій справ про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, для справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу

(п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) сімейним та цивільним процесуальним законодавством України не передбачено особливих передумов звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі.

3. Розгляд заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є *виключною цивільною юрисдикцією суду*, за винятком заяв про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, які підвідомчі суду при дотриманні визначених у законі умов. Разом із цим, встановлення конкретного суду, уповноваженого розглядати заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, здійснюється за правилами *виключної територіальної підсудності*, а за наявності умов, передбачених у ч. 2 ст. 257 ЦПК України, – підсудності за ухвалою суду вищої інстанції.

4. З огляду на галузеву приналежність справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, в більшості випадків особи, які набувають цивільного процесуального статусу *заявника* у таких справах, конкретно встановлені у сімейному законодавстві України або визначаються, виходячи із суті відповідних сімейних правовідносин.

5. *Іншими заінтересованими особами* у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, можуть бути: а) особи, виникнення, зміна чи припинення правовідносин яких із заявником залежать від факту, що підлягає встановленню; б) організації, в яких заявник має намір реалізувати рішення суду, ухвалене у таких справах; в) органи та особи, які за законом могли посвідчити той чи інший факт, проте з різних причин цього не зробили чи не можуть видати дублікат відповідного документа.

6. *Формами представництва прокурором інтересів громадянина у суді* у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є:

а) звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, в межах повноважень, визначених законом (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 1 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»);

б) участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його заявою, або вступ у справу, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи, на будь-якій стадії її судового розгляду (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, пункти 2, 4 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»);

в) подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд рішення Верховним Судом України або заяви про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).

7. *Обставини, які формують предмет доказування* у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, можна диференціювати на:

1) за юридичною природою:

1.1) обставини матеріально-правового характеру, якими заявник та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення;

1.2) обставини процесуально-правового характеру, які мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропущення строку подання доказів та ін.);

2) за колом цивільних справ, у межах предмета доказування в яких необхідним є встановлення таких обставин:

2.1) обставини, які формують загальний предмет доказування у всіх категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

2.2) обставини, які формують спеціальний предмет доказування у кожній конкретній справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин.

8. У справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд може брати до уваги всі передбачені законом засоби доказування. Серед інших засобів доказування у таких справах одне із головних місць займають показання свідків, що пояснюється відсутністю письмових доказів, які б посвідчували такі факти.

9. Дія принципу змагальності у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є дещо усіченою, що обумовлено законодавчою регламентацією ініціативи суду у витребуванні доказів з метою забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування усіх обставин справи.

10. З метою уніфікації законодавчої термінології, приведення її до внутрішньої єдності та узгодженості пропонуємо викласти у новій редакції пункт 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», а саме: ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, провадження у якій відкрито за позовом (заявою, поданням) іншої особи».

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

3.1 Відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Відповідно до ч. 1 ст. 122 ЦПК суддя відкриває провадження у цивільній справі не інакше, як на підставі заяви, поданої і оформленої в порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством.

Цивільний процес по справі може виникнути лише у тому випадку, якщо заінтересована особа, яка звертається до суду, наділена правом звернення до суду по конкретній цивільній справі і якщо це право здійснюється в порядку, передбаченому законом. Таким чином, відкриття провадження у справі можливе лише при додержанні певних вимог, встановлених законом. Суддя повинен відмовити у відкритті провадження у справі за відсутності хоча б однієї з передумов права на звернення до суду за судовим захистом або недодержання порядку подання заяви [76, с. 546].

Отже, як влучно зазначає П. Ф. Єлісейкін, основне призначення стадії відкриття провадження у справі полягає у перевірці передумов права на звернення до суду і дотримання порядку самого звернення [33, с. 56].

Передумови права на подання до суду заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, були детально досліджені нами у межах підрозділу 2.1 дисертаційної роботи. У контексті відкриття провадження у таких справах слід ще раз наголосити на тому, що, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд має встановити наявність загальних, спеціальних та особливих передумов звернення до суду із відповідною заявою.

Щодо дотримання порядку звернення до суду із заявою про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, то як роз'яснив Пленуму Верховного Суду України у п. 3 своєї Постанови від 31 травня 1995 року № 5 «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», вирішуючи питання про прийняття заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення, судам необхідно враховувати, що ці заяви повинні відповідати як загальним правилам щодо змісту і форми позовної заяви, встановленим ст. 119 ЦПК України, так і вимогам щодо її змісту, передбаченим ст. 258 ЦПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 119 ЦПК України заява про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, повинна містити:

1) *найменування суду, до якого подається заява* (п. 1 ч. 2 ст. 119 ЦПК України). Суд, до якого необхідно подавати таку заяву, встановлюється за правилами виключної територіальної підсудності (ч. 1 ст. 257 ЦПК України), а також підсудності за ухвалою суду вищої інстанції (ч. 2 ст. 257 ЦПК України) (більш детально проблеми визначення підвідомчості та підсудності відповідних заяв були досліджені нами у межах підрозділу 2.2 дисертаційної роботи);

2) *ім'я (найменування) заявника та інших заінтересованих осіб, а також ім'я представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий* (п. 2 ч. 2 ст. 119 ЦПК України).

У заяві необхідно вказати основні дані стосовно осіб, які є заявником, іншими заінтересованими особами та представником заявника (у разі подання заяви представником).

Стосовно фізичних осіб у заяві зазначається їх процесуальний статус (заявник, представник заявника, інші заінтересовані особи), а також прізвище, ім'я, по батькові повністю, адреса місця їх проживання, адреса для листування (за необхідності), поштовий індекс, номер телефону або інших засобів зв'язку (якщо вони відомі).

У випадку, коли в заявника немає відомостей про місце проживання інших заінтересованих осіб, він може звернутися із запитом до адресно-довідкових підрозділів територіальних органів Державної міграційної служби (далі – ДМС). Відповідно до п. 8.1 Порядку реєстрації місця проживання і місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів, затвердженого Наказом МВС України від 22 листопада 2012 року № 1077 [89], відомості про місце проживання (перебування) особи та інші персональні дані особи надаються адресно-довідковими підрозділами територіальних органів ДМС і підрозділами ДМС за запитами осіб, органів державної влади, підприємств, установ, організацій, закладів щодо доступу до персональних даних за формою, наведеною в додатку 18 до Порядку реєстрації місця проживання і місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів, та оформлюються відповідно до ч. 4 ст. 16 Закону України «Про захист персональних даних» [41] за умови згоди суб'єкта персональних даних, наданої володільцю бази персональних даних на обробку цих персональних даних, або відповідно до вимог закону.

Щодо юридичних осіб у заяві вказується їх статус, повне найменування (включаючи зазначення організаційно-правової форми), код ЄДРПОУ (ідентифікаційний номер), адреса місцезнаходження та адреса для листування (за необхідності), поштовий індекс, номер телефону або інших засобів зв'язку (якщо вони відомі).

У разі, коли у заявника відсутні достатні відомості про юридичну особу, він може звернутися із відповідним запитом до органів державної статистики про видачу довідки з ЄДРПОУ відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 118 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 842) [108]. Також можна звернутися до державних реєстраторів із запитом про видачу витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відповідно до ст. 20 Закону України «Про

державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [40] і Наказу Міністерства юстиції України «Про деякі питання надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 31 березня 2015 року № 466/5 [90];

3) *зміст вимоги* (п. 3 ч. 2 ст. 119 ЦПК України). Виходячи з цієї норми, заявник у своїй заяві має зазначити той юридичний факт, щодо встановлення якого він звертається до суду із відповідною заявою;

4) *обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги* (п. 5 ч. 2 ст. 119 ЦПК України). Відтак, у заяві заявник має зазначити ті обставини, якими він обґрунтовує свої вимоги відповідно до норм матеріального права, що поширюються на ці правовідносини. Виклад таких обставин дозволяє, насамперед, окреслити предмет доказування у цивільній справі.

Законодавець не вимагає від заявника, щоб він здійснював кваліфікацію суспільних правовідносин, які є предметом судового розгляду, тобто зазначав у заяві, на яких правових нормах ґрунтується його заява. Це пов'язано із тим, що обов'язок здійснювати кваліфікацію правовідносин покладається на суд, який і повинен визначати, чи поширюється та або інша норма на відповідні правовідносини [177, с. 299].

Проте слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що з метою забезпечення більш швидкого розгляду цивільної справи і спрощення діяльності суду (судді) заявникові бажано у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, зазначати не лише фактичні дані справи, а й статті закону, які він поклав в основу своєї правової позиції [177, с. 299].

5) *докази, що підтверджують кожну обставину, підстави для звільнення від доказування* (п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України). Хоча у цій нормі цивільного процесуального законодавства України мова йде про докази, якими заявник має підтвердити свої вимоги, вочевидь, що законодавець у відповідному контексті мав на увазі саме засоби доказування, тобто джерела отримання відповідних фактичних даних.

Виходячи з викладеного, з метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України пропонуємо викласти правову норму, що її містить п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України у новій редакції: «засоби доказування, що підтверджують кожну обставину, підстави для звільнення від доказування»;

б) *перелік документів, що додаються до заяви* (п. 7 ч. 2 ст. 119 ЦПК України). Усе, що додається до заяви, має бути відображено в переліку додатків. До такого переліку, зокрема, обов'язково включаються копії заяви і копії доданих до неї документів (окрім випадків, встановлених у ч. 2 ст. 120 ЦПК України), документи, що підтверджують сплату судового збору.

Відповідно до п. 7, 8, 16 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» [47] судовий збір не справляється за подання таких заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення: факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій; факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Разом із цим, у інших категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у тому числі для охорони сімейних прав та інтересів, розмір ставки судового збору становить: за подання заяви юридичною особою або фізичною особою-підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; за подання заяви фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати (п. 1.4 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»).

Як було зазначено вище, крім загальних правил щодо змісту і форми заяви, які регламентовані ст. 119 ЦПК України, заява про встановлення факту, що має юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів,

має відповідати спеціальним вимогам щодо її змісту, передбаченим ст. 258 ЦПК України, відповідно до яких у такій заяві має бути указано:

1) *який факт заявник просить встановити та з якою метою* (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Нагадаємо: у межах підрозділу 1.3 дисертаційної роботи нами було визначено коло фактів, які можуть бути встановлені судом з метою охорони сімейних прав та інтересів, як-от: факт родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факт батьківства (материнства) (ст. 135 СК України); факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факт народження особи у певний час (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових сімейних прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення (ч. 2 ст. 256 ЦПК України). Таким чином, у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, заявник має чітко вказати на той факт, який він просить встановити з метою охорони сімейних прав та інтересів.

В якості мети встановлення конкретного факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, може бути як здійснення суб'єктивного права та задоволення охоронюваного законом сімейного інтересу, так і визначення правового статусу особи. Важливо лише те, щоб між встановленим фактом, з одного боку, та суб'єктивним правом чи охоронюваним законом інтересом – з іншого, існував зв'язок, в силу якого сам факт набуває юридичного значення

Так, наприклад, у заявах про встановлення факту материнства в якості мети може бути зазначено: одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину, оформлення права на пенсію в зв'язку із втратою годувальника, призначенням допомоги у зв'язку з народженням дитини тощо [70, с. 162].

Водночас, слід визнати неправильною практику тих судів, які в якості мети встановлення факту, що має юридичне значення, визначають отримання у відповідних органах документа, що посвідчує даний факт. На наш погляд, отримання правовстановлюючого документа, що посвідчує встановлений судом факт, не може розглядатися як мета його встановлення. Юридичне значення у даному випадку набуває не отримання відповідного документу, а виникнення прав та обов'язків як наслідок встановлення судом певного факту.

Виходячи з наведеного, слід визнати неправильною практику тих судів, які відкривають провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, з метою отримання відповідних документів у реєстраційних органах. Так, наприклад, у справі за заявою ОСОБА_2, заінтересовані особи – ОСОБА_4, ОСОБА_5, про встановлення факту батьківства Дзержинський районний суд міста Харкова з порушенням вимог ст. 258 ЦПК України ухвалив рішення про встановлення даного факту з метою отримання свідоцтва про народження у якому вказаний батько заявника, а саме ОСОБА_4 та місце народження, а саме місто Ужгород [124].

Окремо слід акцентувати на тому, що вказівка на мету, задля якої заявнику необхідно встановити факт, може мати різне значення.

По-перше, виходячи із цієї мети, суд може встановити, чи залежить від даного факту виникнення, зміна чи припинення особистих немайнових чи майнових сімейних прав, тобто, чи є цей факт юридичним [1, с. 23]. Відповідне положення слід розуміти у тому сенсі, що порушувати в суді питання про встановлення юридичного факту мають право лише особи, для яких встановлення факту являє правовий інтерес. З цього випливає, що судом не може бути прийнято до розгляду заяву про встановлення факту, яка була подана з будь-якою протиправною метою, або з метою обходу закону, або з метою, яка підтверджує відсутність правового інтересу [73, с. 42]. Так, наприклад, суд має відмовити у відкритті окремого провадження у справі про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу

з метою підтвердження права на спадкування в порядку четвертої черги за умови наявності спадкоємців попередніх черг спадкування за законом, адже у даному випадку відповідна мета підтверджує відсутність правового інтересу заявника (заявників).

По-друге, суд може визначити, чи підлягає даний факт встановленню у судовому або іншому порядку. Так, в деяких випадках порядок встановлення одних і тих самих фактів, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення майнових чи особистих немайнових сімейних прав, визначається тим, задля якої мети необхідно встановити цей факт. Так, наприклад, встановлення віку здійснюється, як правило, в адміністративному порядку спеціальними комісіями при відділах ДРАЦСу. Проте, якщо встановлення віку дітей є необхідним для наступного вирішення питання про призначення державної допомоги у зв'язку із багатодітністю, то у випадку неможливості надання справжнього свідоцтва про народження чи його копії справа може бути розглянута судом [73, с. 43].

По-третє, виходячи із зазначеної у заяві мети, суддя може визначити коло осіб, які заінтересовані у вирішенні справи про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, і які підлягають виклику у судові засідання. Так, наприклад, якщо заява про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами подається до суду з метою підтвердження наявності прав та обов'язків щодо утриманні інших членів сім'ї та родичів, як інших заінтересованих осіб суд має залучити до участі у справі, по-перше, фізичну особу, щодо встановлення факту родинних відносин з якою заявник звертається до суду із відповідною заявою, по-друге, інших родичів, як заявника, так і цієї особи.

По-четверте, вказівка на мету, для досягнення якої необхідно встановити юридичний факт, має значення для того, щоб визначити, чи може питання про факт вирішуватися в порядку окремого провадження чи має бути пред'явлений позов на загальних підставах.

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що іноді, виходячи зі змісту заяви, одразу можна виявити, що встановлення юридичного факту безпосередньо пов'язано з необхідністю розв'язання цивільно-правового спору. В цих випадках немає необхідності відкривати окреме провадження у справі для того, щоб потім закрити його. Заявникові одразу необхідно роз'яснити його право звернутися до суду з позовом на загальних підставах [73, с. 43]. Так, наприклад, якщо встановлення факту реєстрації шлюбу є необхідним для оформлення спадкових прав заявника, то це питання має бути розглянуто в порядку окремого провадження. Проте якщо заявник звертається до суду з такою заявою і зазначає, що встановлення факту реєстрації шлюбу необхідно йому для пред'явлення позову про стягнення аліментів, то у відкритті провадження у справі має бути відмовлено і заявнику має бути роз'яснено його право пред'явити до суду позов про стягнення аліментів та надати докази реєстрації шлюбу з відповідачем;

2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт (п. 2 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Як правило, причинами неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують факт, який підлягає встановленню в порядку окремого провадження, є неможливість відновлення втрачених чи знищених документів, що посвідчують даний факт, або відсутність встановленого законом порядку державної реєстрації такого факту.

Виходячи з викладеного, під час вирішення питання про відкриття провадження у справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд не повинен обмежуватися перевіркою того, чи зазначені в заяві причини неможливості отримання чи відновлення документів, що посвідчують даний факт. Суд зобов'язаний вимагати надання письмових доказів цього. Відповідне правило прямо регламентовано у ч. 2 ст. 258 ЦПК України, відповідне до якої до заяви про встановлення факту, що

має юридичне значення, має додаватися довідка про неможливість відновлення втрачених документів.

Так, наприклад, у випадку звернення заявника до суду із заявою про встановлення факту реєстрації шлюбу, який мав місце у 1927 році, від заявника необхідно вимагати довідку відповідного органу ДРАЦСу про те, що архівні документи за 1927 рік не зберіглися. Такі ж докази неможливості видачі повторного документу органом ДРАЦСу внаслідок втрати чи знищення архіву повинні бути надані у тих випадках, коли заявник просить встановити факт реєстрації інших актів цивільного стану – народження, розірвання шлюбу, усиновлення [73, с. 44].

Заяви про встановлення факту родинних відносин с померли спадкодавцем осіб, які є його спадкоємцями за законом, можуть бути розглянуті судом лише за умови надання довідки органу ДРАЦСу про те, що він не може видати відповідні документи у зв'язку із знищенням архіву.

Показовою у відповідному контексті є справа, що була розглянута Нахімовським районним судом м. Севастополя 29 січня 2013 року, за заявою ОСОБА_3, заінтересована особа – Друга Севастопольська державна нотаріальна контора, про встановлення факту родинних відносин та факту шлюбних відносин. Своїм рішенням Нахімовський районний суд м. Севастополя відмовив у задоволенні заяви, виходячи з того, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема якщо чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення. Заявницею не було надано доказів про причини неможливості одержання документів, які підтверджують такі факти у позасудовому порядку [132].

Виключенням є справи про встановлення фактів, для яких закон не встановлює певної форми їх реєстрації, наприклад, факт спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу. У таких справах немає сенсу вимагати від заявників надання доказів неможливості отримання необхідних документів в адміністративному порядку;

3) *докази, що підтверджують факт* (п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Так само, як і в правовій нормі, що її містить п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України, у п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України, вбачається, законодавець мав на увазі не докази, що підтверджують даний факт, а засоби доказування, тобто джерела отримання відповідних фактичних даних (відповідно, з метою приведення цивільного процесуального законодавства України до внутрішньої узгодженості пропонуємо викласти правову норму, що її містить п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України, у такій редакції: «засоби доказування, що підтверджують факт»). Такими можуть бути: пояснення заявника, інших заінтересованих осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показання свідків, письмові докази, речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів.

Приблизний перелік засобів доказування, які можуть використовуватися для підтвердження наявності фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, був запропонований нами у межах підрозділу 2.4 дисертаційної роботи. Як випливає зі змісту п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України, вказівка на такі засоби доказування є обов'язковим елементом відповідної заяви, проте це не означає, що окреслене у заяві коло таких засобів є вичерпним. Як за ініціативою інших осіб, які беруть участь у справі, так і суду для підтвердження вимог заявника чи заперечень заінтересованих осіб можуть бути витребувані й інші засоби доказування, які є джерелом належних доказів у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Підсумовуючи наведені положення щодо змісту заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, слід наголосити на такому.

Питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі вирішує одноособово суддя, якому передано заяву. Він має це зробити не пізніше трьох днів з дня надходження заяви до суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків, та не

пізніше наступного дня після отримання судом у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 122 ЦПК України, інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи (ч. 4 ст. 122 ЦПК України).

Встановивши, що заява про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, відповідає вимогам ст. ст. 119–120 ЦПК України, і перевіривши додержання загальних, спеціальних та особливих передумов відкриття провадження у справі, суддя відкриває провадження у справі, про що постановляє ухвалу.

Відповідно до ч. 5 ст. 122 ЦПК України в ухвалі про відкриття провадження у справі зазначаються: 1) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи; 2) ким подано заяву; 3) зміст вимог; 4) час і місце попереднього судового засідання, якщо суддя вирішив, що його проведення є необхідним, або час і місце судового розгляду справи, якщо суддя вирішив, що проведення попереднього судового засідання у справі не є необхідним.

Ухвалою суду про відкриття провадження у справі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, не допускається вимагати від інших осіб, які беруть участь у справі, подання якихось доказів, додаткових пояснень тощо.

Ухвалу про відкриття провадження у справі можна оскаржити окремо від рішення суду в апеляційному порядку, лише посиляючись на недотримання правил підсудності (п. 5 ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

Слід зазначити, що ухвала про відкриття провадження у справі є першою ухвалою, яку постановляє суд у справі (окрім ухвал про вжиття у встановлених законом випадках заходів забезпечення доказів до подання заяви або залишення заяви без руху).

У випадку ж, коли суддя виявить відсутність хоча б однієї із передумов відкриття провадження у справі, він постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі. Така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 4 ч. 1 ст. 293 ЦПК

України). Відповідно до ч. 6 ст. 122 ЦПК України наслідком відмови у відкритті провадження у справі є те, що заявник не має права звертатися з такою самою заявою до суду.

Поряд із ухвалою про відмову у відкритті провадження у справі, суд має право постановити ухвалу про залишення заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, без руху. А саме: суддя, встановивши, що заяву подано без додержання вимог, викладених у ст. ст. 119, 120, ч. 1 ст. 258 ЦПК України, або не сплачено судовий збір, постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання заявником ухвали. Якщо заявник відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені ст. ст. 119 і 120 ЦПК України, сплатить суму судового збору заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і повертається заявникові.

Так, наприклад, у справі за заявою ОСОБА_1, заінтересовані особи: Конотопська міська рада, приватний нотаріус Конотопського міського нотаріального округу Сумської області, ОСОБА_2, про встановлення факту родинних відносин, заявник всупереч вимогам ст. 258 ЦПК України не зазначив у заяві мету встановлення факту родинних відносин між фізичними особами, через що Оболонський районний суд м. Києва постановив ухвалу про залишення заяви без руху та встановив заявнику строк для усунення недоліків [133].

Крім того, при вирішенні питання про відкриття провадження в справі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має право повернути відповідну заяву у випадках, передбачених п. 1–4, 6 ч. 3 ст. 121 ЦПК України. Наприклад, заява про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, підлягає поверненню, якщо він імені заявника її подано особою, яка не має повноважень на ведення справи у суді (п. 3 ч. 3 ст. 121 ЦПК

України). Повернення заяви про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви (ч. 5 ст. 121 ЦПК України).

Таким чином, вирішення питання про відкриття провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, здійснюється на підставі загальних правил, визначених ЦПК України, з деякими особливостями процесуальної форми, зумовленими особливою юридичною природою заявленої вимоги.

3.2 Провадження до судового розгляду у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Після постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, розпочинається друга стадія цивільного процесу – провадження у справі до судового розгляду.

У зв'язку з нечіткістю викладення норм чинного ЦПК, які регламентують стадію провадження у справі до судового розгляду, у процесуалістів донині не склалося єдиної точки зору щодо юридичної природи цієї стадії.

Так, А. Г. Ярема та Г. І. Давиденко вважають, що главою 3 розділу III ЦПК України, яка присвячена регулюванню провадження у справі до судового розгляду, фактично започатковано нову стадію цивільного процесу з попереднім судовим засіданням [201, с. 37].

На погляд С. Я. Фурси, після стадії відкриття провадження у справі має місце стадія підготовки справи до судового розгляду, яка здійснюється в два етапи: 1) попереднє судове засідання; 2) безпосередня підготовка [176, с. 625].

Д. Д. Луспеник також наполягає на тому, що другу стадію цивільного процесу правильніше буде називати саме провадження по підготовці справи до судового розгляду або стадією підготовки справи до судового розгляду [80, с. 145].

Низка інших науковців (Д. М. Шадура [174, с. 348], В. І. Бобрик [171, с. 394], В. А. Бігун [76, с. 554]) вважають, що провадження у справі до судового розгляду є важливою, самостійною та обов'язковою стадією цивільного процесу, що складається з низки процесуальних дій, які вчиняються після відкриття провадження у справі з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи.

Ми розділяємо останню позицію з таких мотивів. Провадження у справі до судового розгляду стало «правонаступником» підготовки цивільних справ до судового розгляду, яка передбачалася у ЦПК України 1963 р. За чинним цивільним процесуальним законодавством цей етап цивільного судочинства охоплює, крім «класичної» підготовки справи до судового розгляду, також і проведення попереднього судового засідання [171, с. 394], яке є однією з процесуальних форм провадження у справі до судового розгляду. Таким чином, незважаючи на зміну назви відповідної глави ЦПК України, сутність процесуальних дій суду на цьому етапі правозастосовчого циклу залишається незмінною і являє собою систему процесуальних дій, об'єднаних найближчою процесуальною метою: з'ясувати можливість врегулювання спору до (без) судового розгляду або (в разі досягнення цієї мети) забезпечити правильне та швидке вирішення справи [174, с. 348].

Провадження у справі до судового розгляду регулюється главою 3 розділу III ЦПК України, у якій визначені процесуальні дії суду з підготовки справи до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання. Здійснення учасниками цивільного процесу та судом на цій стадії процесу сукупності процесуальних дій, визначених процесуальним законом, є обов'язковим, оскільки вона є самостійною і важливою та створює необхідні

умови для правильного і своєчасного вирішення справи, ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення (п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» [113]).

Отже, підготовка справи про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, до судового розгляду розпочинається з дня постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, після чого суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копію відповідної ухвали, копію заяви з копіями доданих до неї документів, які згідно з ч. 1 ст. 120, ч. 2 ст. 258 ЦПК України заявник повинен подати суду.

Якою є мета провадження у справі до судового розгляду? Вона впливає із мети попереднього судового засідання, яке є основною процесуальною формою провадження у справі до судового розгляду. Вбачається, відповідна мета закріплена в ч. 1 ст. 130 ЦПК України і зводиться до: 1) з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду і якщо це виявиться нездійсненим, 2) забезпечення правильного та швидкого вирішення справи.

Виходячи з юридичної природи окремого провадження як одного з видів непозовного цивільного судочинства, однією з особливостей якого є відсутність спору про право, необхідно зауважити, що за відсутності спору про право відсутня і необхідність з'ясування можливості його врегулювання. Звідси слідує, що окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, до судового розгляду переслідує тільки одну мету – забезпечення правильного та швидкого розгляду справи.

Ще одне питання, яке потребує розв'язання у зв'язку із цим: у якій процесуальній формі здійснюється досягнення цієї мети – під час попереднього судового засідання або без його проведення?

Відповідно до ч. 7 ст. 130 ЦПК України попереднє судове засідання не є обов'язковим. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі. Майже тотожною є правова норма, що її містить п. 4 ч. 5 ст. 122 ЦПК України, відповідно до якої в ухвалі про відкриття провадження у справі з-поміж іншого зазначається час і місце попереднього судового засідання, якщо суддя вирішив, що його проведення є необхідним, або час і місце судового розгляду справи, якщо суддя вирішив, що проведення попереднього судового засідання у справі не є необхідним. При цьому цивільне процесуальне законодавство України не передбачає, якими мотивами повинен керуватися суд, вирішуючи питання щодо необхідності проведення попереднього судового засідання.

Певні рекомендації з приводу проведення попереднього судового засідання у справах окремого провадження надав Пленум Верховного Суду України, який у п. 6 своєї Постанови від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» наголосив на тому, що, ураховуючи особливості провадження, попереднє судове засідання не проводиться у наказному та в окремому провадженнях, а також при вирішенні скарг на дії державного виконавця, клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів. Однак, у справах окремого провадження, зокрема, при розгляді справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання фізичної особи недієздатною, про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою чи про відновлення прав на втрачені цінні папери, здійснюються певні підготовчі дії, визначені законом.

Ще в одній своїй Постанові від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» Верховний Суд України зазначив, що для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, зокрема, з'ясувати, які фізичні особи і організації можуть бути

заінтересовані у вирішенні даної справи і підлягають виклику в судове засідання, у необхідних випадках запропонувати заявникові та заінтересованим особам подати додаткові докази на підтвердження заявлених вимог чи заперечень проти них.

У науковій доктрині у відповідному контексті також немає єдиної позиції.

На погляд однієї групи науковців, у справах окремого провадження проводити попереднє судове засідання недоцільно, оскільки в ЦПК України фактично йдеться тільки про судовий розгляд справ окремого провадження. У випадках, коли це необхідно, йдеться про відповідну підготовку справи до розгляду, а не про функції попереднього судового засідання. Виходячи з цього, попереднє судове засідання стосується лише спорів про право [7, с. 99; 79, с. 202; 164, с. 117; 168, с. 307; 200, с. 18].

Зокрема, у відповідному контексті С. О. Короєд безвідносно до виду цивільного судочинства наголошує на тому, що попереднє судове засідання, будучи інститутом цивільного процесу, до руху справи прямого відношення не має, функцію самостійної стадії цивільного процесу не виконує, його результати окремому оформленню процесуальним документом не підлягають [65, с. 345].

Інші процесуалісти, навпаки, вважають, що в тих справах окремого провадження, в яких законодавець не вказує на проведення підготовчих дій і (або) які не розглядаються у скорочені строки, має проводитися попереднє судове засідання [18, с. 9; 84, с. 104; 99, с. 62; 177, с. 542–543].

Аналіз цивільного процесуального законодавства України, а також наукової доктрини дає підстави для висновку про те, що ні законодавець, на вчені-процесуалісти так і не дійшли спільного висновку про те, чи доцільно та (або) необхідно проводити попереднє судове засідання у справах окремого провадження. На наше переконання, при вирішенні питання про проведення попереднього судового засідання у справах окремого провадження, яке є основною процесуальною формою провадження у справі до судового

розгляду, слід керуватися правовою нормою, що її містить ч. 7 ст. 130 ЦПК України, і відповідно до якої питання про необхідність проведення попереднього судового засідання вирішується суддею під час відкриття провадження у справі. Указана норма є загальною, універсальною для всіх категорій цивільних справ, у тому числі і справ окремого провадження.

Щодо справ про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, вважаємо, специфіка предмету судового розгляду, обумовлена необхідністю документального підтвердження обставин, викладених у заяві про встановлення таких фактів (ст. 258 ЦПК України), вказує на доцільність обов'язкового проведення попереднього судового засідання у таких справах. Вбачається, тільки під час попереднього судового засідання буде здійснена ефективна підготовка відповідної справи до судового розгляду, спрямована на забезпечення правильного та швидкого розгляду справи.

Процесуальний порядок проведення попереднього судового засідання визначено у ст. ст. 129–130 ЦПК України.

Так, відповідно до ст. 129 ЦПК України попереднє судове засідання повинно бути призначено і проведено протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі.

У попереднє судове засідання викликаються особи, які беруть участь у справі, оскільки воно проводиться суддею за їх участі (ч. 2 ст. 130 ЦПК України). Законом не передбачено можливості виклику в попереднє судове засідання інших учасників цивільного процесу, проте, вбачається, це не виключає можливості участі у ньому за необхідності перекладача. Окрім того, під час попереднього судового засідання може бути здійснено допит свідка в порядку забезпечення доказів, залучено спеціаліста тощо [171, с. 398].

Оскільки попереднє судове засідання закладає підґрунтя успішному і оперативному вирішенню справи, явка на нього осіб, які беруть участь у справі, є обов'язковою. Проте неявка цих осіб, зазвичай, не перешкоджає

його проведенню. Водночас, в контексті доказової діяльності законодавець встановив особливе правило, відповідно до якого у разі неявки у попереднє судове засідання сторони без поважних причин або неповідомлення нею причин неявки з'ясування обставин у справі проводиться на підставі доказів, які було подано до або під час попереднього судового засідання. У подальшому прийняття інших доказів залежить від поважності причин, через які вони були подані несвоєчасно (ч. 9 ст. 130 ЦПК України).

Як зазначається в юридичній літературі, структурно попереднє судове засідання складається з двох частин: підготовчої, а також здійснення дій в порядку підготовки справи до судового розгляду [171, с. 399].

Зміст підготовчої частини попереднього судового засідання майже аналогічний підготовчій частині судового засідання при судовому розгляді справи. На цій частині відкривається судове засідання, з'ясовується явка учасників цивільного процесу, встановлюється особи тих учасників, які з'явилися, роз'яснюються права та обов'язки особам, які беруть участь у справі [171, с. 399].

Далі суддя переходить до здійснення дій в порядку підготовки справи до судового розгляду. Ця частина попереднього судового засідання у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, має свої особливості. Як вже відмічалось, за відсутності спору у таких справах відсутня і необхідність у його врегулюванні. Відтак, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав і інтересів, під час попереднього судового засідання суд не вживає заходів, спрямованих на врегулювання спору, регламентованих ч. 3 ст. 130 ЦПК України, а одразу переходить до вирішення низки питань доказового і організаційного характеру, які мають на меті створення умов для подальшого правильного і швидкого розгляду справи, як-от:

1) *уточнює вимоги заявника* (п. 1 ч. 6 ст. 130 ЦПК України). Вбачається, уточнюючи вимоги заявника, суд має чітко встановити зміст

вимоги заявника, характер правовідносин, які є предметом судового розгляду, а також матеріальний закон, що їх регулює, і яким належить керуватися при розгляді справи.

Як слушно зазначається в юридичній літературі, у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, для чіткого з'ясування окресленого питання суду доцільно провести бесіду з заявником, що є способом отримання відповіді на питання, які необхідно з'ясувати під час попереднього судового засідання, а саме: який конкретно факт необхідно встановити; чому заявник не може отримати відповідних документів і повинен звернутися до суду; для якої мети необхідно встановити даний факт та ін. [1, с. 23].

При цьому, як наголосив Пленум Верховного Суду України у п. 9 своєї Постанови від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду», уточнення вимог заявника передбачає також перевірку правильності об'єднання кількох однорідних вимог, наявність у заявника інших вимог, які можуть бути пов'язані між собою, вирішення питання про їх об'єднання або роз'єднання.

На наш погляд, при вирішенні питання щодо можливості об'єднання декількох вимог про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, в одне провадження необхідно керуватися тими ж мотивами, які звичайно приймаються до уваги судом при об'єднанні позовів. Відтак, метою об'єднання справ про встановлення фактів має бути спрощення та пришвидшення провадження, економія часу суду та заінтересованих осіб, зменшення судових витрат та попередження можливості ухвалення різних рішень за однорідними заявами осіб, які звернулися до суду з заявою про встановлення факту за відсутності між ними спору про право.

Виходячи з викладеного та керуючись нормою права, що її містить ч. 1 ст. 126 ЦПК України, можна стверджувати, що суд під час відкриття

провадження, провадження у справі до судового розгляду або судового розгляду справи має право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох вимог про встановлення різних фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, одного й того самого заявника або однорідних вимог декількох заявників про встановлення одного юридичного факту, який має значення для охорони сімейних прав та інтересів кожного з них.

У відповідному контексті Р. Ф. Каллістратова наголошує на тому, що об'єднання декількох справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є можливим при наявності однорідних заяв з боку осіб, які перебувають у родинних відносинах між собою [55, с. 94].

Такий підхід видається нам дещо сумнівним, адже правова норма, що її містить ч. 1 ст. 126 ЦПК України, не передбачає такої умови об'єднання вимог заявників як наявність родинних відносин між ними. Крім того, вбачається, зовсім різні особи, які не пов'язані між собою родинними відносинами, можуть мати правову мету встановлення одного і того ж самого факту в порядку окремого провадження. Так, наприклад, з заявами про встановлення факту народження особи в певний час до суду можуть звернутися як батько або мати дитини, так одночасно і орган опіки та піклування, під наглядом якого знаходиться дитина.

Поряд із об'єднанням декількох вимог про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, під час провадження у таких справах до судового розгляду суд може постановити ухвалу про роз'єднання декількох вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи (ч. 2 ст. 126 ЦПК України);

2) *вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі* (п. 2 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Склад осіб, які беруть участь у справі, визначається у кожній конкретній справі про встановлення факту, що має юридичне значення, з урахуванням її особливостей. Зокрема, вирішуючи питання про склад осіб,

які братимуть участь у справі, суд повинен виходити з характеру правовідносин, які є предметом судового розгляду, визначеної ним норми матеріального права, яка підлягає застосуванню, а також враховувати наявність у осіб матеріально-правового інтересу у результатах розгляду справи.

Перш за все, під час провадження у справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, до судового розгляду суд має встановити, які особи заінтересовані чи можуть бути заінтересовані у розгляді справи, та викликати їх для участі у судовому розгляді. Як вже відмічалось, коло заінтересованих осіб визначається, виходячи з того, для якої мети необхідно заявникові встановити даний факт, а також суть самого факту. Заявник, наприклад, може просити суд встановити факт реєстрації шлюбу з особою, яка є живою, вказавши в заяві, що це є необхідним для отримання права на спадщину. Вочевидь, було б неправильним, коли б суд обмежився в даному випадку викликом в якості заінтересованих осіб інших спадкоємців і не викликав би у судові засідання особу, про встановлення факту реєстрації шлюбу з якою просить заявник і для якої встановлення даного факту мало б правовим наслідком виникнення низки обов'язків [73, с. 47].

Крім того, визначення кола заінтересованих осіб дозволить суду встановити наявність спору про право під час провадження у справі до судового розгляду. Це можливо, якщо суд дійде висновку, що з встановленням юридичного факту не буде досягнуто мети, зазначеної заявником у заяві; заінтересована особа заперечує проти встановлення юридичного факту, тому що її суб'єктивне право буде порушено і вона має відповідні докази, які заперечують встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження, тощо [165, с. 7];

3) визначає факти, які необхідно встановити для розгляду справи і які з них визнаються особами, які беруть участь у справі, а які підлягають доказуванню (п. 3 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Фактично, вирішуючи дане завдання, суд повинен визначити предмет доказування у справі. Як нами було доведено у межах підрозділу 2.4 дисертаційної роботи, предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, складається із загальних та спеціальних обставин, і повинен визначатися, як правило, на стадії відкриття провадження у справі.

Водночас, під час провадження у справі до судового розгляду предмет доказування може бути уточнений як самим заявником, так і судом. Крім того, як правильно наголошує П. Ф. Єлісейкін, коло фактів, які підлягають доказуванню, може розширюватися, у зв'язку із вступом у справу заінтересованих осіб [33, с. 63].

Щодо визначення кола обставин справи, які визнаються заявником та іншими заінтересованими особами, і у зв'язку із цим не підлягають доказування, слід акцентувати на тому, що такі факти не є абсолютними і повинні в подальшому оцінюватися судом разом з іншими фактичними даними, встановленими під час розгляду справи.

Крім того, особи, які беруть участь у справі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, мають зважено ставитися до визнання обставин, адже відповідно до ч. 1 ст. 178 ЦПК України відмова від визнання в попередньому судовому засіданні обставин приймається судом тільки у випадку, коли особа, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою особою.

Визнання особами, які беруть участь у справі, певних обставин на попередньому судовому засіданні може здійснюватися як в усній формі, так і шляхом подання до суду відповідних письмових документів (додаткових пояснень, заперечень проти позову, заяв, клопотань тощо). Але таке визнання, безумовно, має бути вільним і свідомим [171, с. 402–403];

4) з'ясовує, які докази подані чи подаються на попередньому судовому засіданні особами, які беруть участь у справі, витребує необхідні докази за власною ініціативою, або за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, у тому числі вирішує питання про виклик свідків, проведення експертизи, про надання судових доручень щодо збирання доказів (пункти 4–5 ч. 6 ст. 130, ч. 2 ст. 235 ЦПК України).

При з'ясуванні, якими доказами особи, які беруть участь у справі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, будуть обґрунтовувати свої доводи, суд повинен виходити з принципу змагальності цивільного процесу, за яким кожна особа, яка бере участь у справі, несе обов'язки щодо збирання доказів і доказування тих обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, якщо інше не встановлено процесуальним законом.

Якщо представлені докази недостатньо підтверджують вимоги осіб, які беруть участь у справі, або не містять в собі всіх необхідних даних і у осіб, які беруть участь у справі, є обґрунтовані складнощі у наданні додаткових доказів, суд за їх клопотанням зобов'язаний сприяти їм в одержанні або витребуванні таких доказів, а також може витребувати відповідні докази з власної ініціативи, у тому числі вирішити питання про виклик свідка, проведення експертизи, надання судових доручень щодо збирання доказів (ч. 4 ст. 10, п. 5 ч. 6 ст. 130, ст. 137, ч. 2 ст. 235 ЦПК України).

У справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, цивільне процесуальне законодавство прямо регламентує конкретні засоби доказування, які мають бути подані заявником разом із заявою про встановлення відповідного факту. А саме: відповідно до п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 258 ЦПК України у заяві про встановлення факту, що має юридичне значення, мають бути зазначені докази, що підтверджують факт, який підлягає встановленню, а також додана довідка про неможливість відновлення втрачених документів.

Відповідно до п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» суд повинен роз'яснити особам, які беруть участь у справі, наслідки неподання доказів: докази, подані з порушенням встановленого строку, не приймаються, якщо сторона не доведе, що їх подано несвоєчасно з поважних причин. Неподання чи несвоєчасне подання доказів без поважних причин, що направлено на затягування процесу, може бути розцінено судом як зловживання процесуальними правами, що має бути мотивовано в судовому рішенні;

5) *за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу* (п. 5 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Після заявлення особою, яка бере участь у справі, клопотання про залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, суд повинен вислухати з цього приводу думки усіх присутніх у залі судового засідання осіб, які беруть участь у справі, і вирішити питання, постановивши відповідну ухвалу.

Критеріями залучення відповідних осіб до участі у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є загальні підстави участі цих суб'єктів у розгляді цивільних справ. Зокрема, залучення спеціаліста має бути обумовлено необхідністю надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). При цьому допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань і отримані від нього дані не є доказом у справі;

6) *у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів* (п. 5 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Слід зазначити, що ЦПК України не визначає, які саме випадки необхідно розглядати як невідкладні (звичайно, окрім ст. 141 ЦПК України,

яка встановлює порядок огляду речових доказів, що швидко псуються). Тому питання про невідкладність огляду доказів вирішується судом у кожному випадку на власний розсуд з урахуванням конкретних обставин справи, а також із зверненням уваги на обґрунтування невідкладності проведення цієї дії особою, яка заявляє відповідне клопотання.

Крім того, необхідно акцентувати на тому, що термін «огляд на місці» вживається у ЦПК України лише у ст. 130 ЦПК України. Крім того, чинним законодавством не визначено порядку здійснення огляду на місці у процесі розгляду цивільної справи. Виходячи з того, що у ЦПК України 1963 р. у ст. 189 встановлювалися правила огляду на місці, які досить подібні до положень ст. 140 чинного ЦПК України, вбачається, що у п. 6 ч. 6 ст. 130 ЦПК України під «оглядом на місці» законодавець мав на увазі «огляд доказів за їх місцезнаходженням», який може проводитися як до судового розгляду у разі забезпечення доказів, так і під час судового розгляду при дослідженні доказів [171, с. 404].

Водночас, порядок проведення огляду доказів за їх місцезнаходженням, встановлений у ст. 140 ЦПК України, не дозволяє здійснити цю процесуальну дію під час попереднього судового засідання. А тому на такому засіданні суд не проводить огляд доказів за їх місцезнаходженням, а лише вирішує питання про доцільність його проведення, і в разі задоволення відповідного клопотання – встановлює час та місце вчинення цієї процесуальної дії [171, с. 405].

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що на попередньому судовому засіданні суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, має вирішити питання про забезпечення доказів, якщо воно не було ним вирішене до попереднього судового засідання [171, с. 405];

8) *вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду* (п. 8 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Зміст дій, які слід вчинити під час попереднього судового засідання, зумовлюється особливостями конкретної справи, тому не має і не може бути

якої-небудь єдиної універсальної схеми його проведення. Так, у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, досить часто «зачіпаються» інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, тому суду необхідно перевірити повноваження, відповідно, їх законних представників. У зв'язку із цим, законодавець не ставив перед собою завдання детально і виключно визначити усі можливі дії, вчинення яких є необхідним для підготовки справи до судового розгляду;

9) *визначити час і місце судового розгляду* (п. 9 ч. 6 ст. 130 ЦПК України).

Враховуючи проведені підготовчі дії, а також дії, які необхідно вчинити після закінчення попереднього судового засідання, суд наприкінці цього засідання на власний розсуд встановлює час та місце проведення судового розгляду справи.

Положення, закріплене у п. 9 ч. 6 ст. 130 ЦПК України, дещо не узгоджується із нормою, закріпленою у ст. 156 ЦПК України, згідно з якою суд встановлює дату розгляду справи після закінчення підготовки справи до нього. Оскільки дії по підготовці справи до судового розгляду вчиняються не лише у попередньому судовому засіданні, вважаємо, що визначати час та місце судового розгляду суд має у порядку, встановленому у ст. 156 ЦПК України, а не під час попереднього судового засідання.

Після проведення всіх дій, необхідних для розгляду справи, суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає, які підготовчі дії ним проведені, і встановлює дату розгляду справи. Справа має бути призначена до розгляду не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій підготовки до судового розгляду (ч. 2 ст. 156 ЦПК України). У разі, якщо в ході проведення попереднього судового засідання визначено, що справа підготовлена до судового розгляду і проводити підготовчі дії не потрібно, суд відповідно до п. 9 ч. 6 ст. 130 ЦПК України визначає час і місце судового розгляду з урахуванням строків повідомлення (стаття 74 ЦПК України); у такому

випадку окремо постановляти ухвалу про призначення справи до судового розгляду не вимагається.

Після призначення справи до судового розгляду суд повідомляє осіб, які беруть участь у справі, про час і місце судового засідання, а також викликає інших учасників процесу в порядку, передбаченому гл. 7 розділу I ЦПК України.

Таким чином, провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характеризується низкою особливостей процесуальної форми, зумовлених специфікою матеріально-правового регулювання сімейних правовідносин.

3.3 Судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів

Судовий розгляд цивільної справи є основною, центральною стадією цивільного процесу. На цій стадії розвитку цивільно-процесуальної діяльності суд виконує завдання цивільного судочинства, що були поставлені перед ним і полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [76, с. 588].

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що судовий розгляд досягає своєї мети лише в тому випадку, якщо він відбувається у суворій відповідності з вимогами цивільного процесуального законодавства, з дотриманням процесуальної форми, що є гарантією здійснення правосуддя у цивільних справах і забезпечує захист прав та інтересів фізичних, юридичних осіб, державних та громадських інтересів [76, с. 588].

Виходячи зі специфіки окремого провадження, в порядку якого здійснюється розгляд справ про встановлення фактів, що мають значення для

охорони сімейних прав та інтересів, норми цивільного процесуального законодавства України, за правилами яких проводиться судовий розгляд у таких справах, можна класифікувати на:

1) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють загальний порядок судового розгляду у всіх категоріях справ (гл. 4 розділу III ЦПК України);

2) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок судового розгляду у справах окремого провадження (ст. 235 ЦПК України);

3) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (гл. 6 розділу IV ЦПК України).

Така трирівнева модель правового регулювання провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, і зумовлює процесуальні особливості судового розгляду відповідних справ.

Процесуальною формою проведення судового розгляду є судові засідання, що має проводитися тільки в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі судових засідань. Судові засідання як процесуальна форма судового розгляду складається з кількох частин: 1) підготовчої; 2) розгляду справи по суті; 3) судових дебатів; 4) ухвалення та проголошення рішення суду.

Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання [171, с. 418].

Підготовча частина судового розгляду призначена для перевірки можливості розгляду справи у судовому засіданні у даний час, за наявного складу суду, учасників цивільного процесу, які з'явилися у судові засідання,

та наявних у справі доказів, а також для забезпечення подальшого розгляду справи по суті [174, с. 392].

Відповідно до п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [112], перевіряючи явку в судове засідання осіб, які беруть участь у справі, суд установлює, чи повідомлені ті, хто не з'явився, про час і місце судового засідання з дотриманням вимог закону, чи вручені особам, які беруть участь у справі, судові повістки в строк, визначений ч. 4 ст. 74 ЦПК України. При цьому в разі неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі, належним чином і в установленому порядку повідомленої про дату судового засідання, питання про можливість судового розгляду вирішується з урахуванням вимог статей 169, 224 ЦПК України.

Особливість підготовчої частини судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, полягає у тому, що з урахуванням особистої немайнової природи сімейних правовідносин, яка, у свою чергу, зумовлює невідчужуваність відповідних прав та інтересів, розглядаючи питання про можливість розгляду справи за такої явки осіб суд на підготовчій частині судового засідання, як правило, визнає явку осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, обов'язковою.

Встановлюючи особи учасників процесу, які з'явилися в судове засідання, суду на підставі даних паспорта, службового посвідчення чи іншого документа, що посвідчує особу, належить з'ясувати їх прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, рід заняття і місце проживання. З'ясування інших відомостей чи обсягу повноважень у певних учасників процесу (наприклад, представника юридичної особи, свідка, експерта, спеціаліста) здійснюється на підставі окремих норм процесуального законодавства з метою забезпечення встановлення наявності (відсутності) обставин, які

виключають можливість участі в процесі, чи родинних та інших стосунків зі сторонами, що впливає на оцінку доказів (п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

Крім того, як наголошується у ч. 1 ст. 235 ЦПК України, під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Поряд із вище наведеними процесуальними діями, суд під час підготовчої частини судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, відповідно до загальних правил цивільного судочинства вчиняє й інші дії, регламентовані ст. ст. 163–172 ЦПК України. Завершується підготовча частина судового розгляду таких справ роз'ясненням прав та обов'язків іншим учасникам цивільного процесу.

Розгляд справи по суті – другий етап судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, під час якого з'ясовуються фактичні обставини справи.

Виходячи з аналізу норм цивільного процесуального законодавства України, яке регулює загальний та спеціальний порядки судового розгляду справ окремого провадження, у тому числі справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, можна стверджувати, що розгляд таких справ по суті характеризується наступними особливостями процесуальної форми:

- 1) проводиться як за участю заявника, так і інших заінтересованих осіб, які надають свої пояснення щодо наявності або відсутності факту, який

встановлюється судом, керуючись принципом змагальності, який діє в дещо «усіченій» формі (ч. 3, 4 ст. 235 ЦПК України).

У цій площині слід погодитися з С. Н. Абрамовим, що особливість розгляду по суті справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, полягає у тому, що принцип змагальності у таких справах не застосовується чи застосовується в обмеженій формі. В тих випадках, коли до участі у справі, крім заявника, ніхто не притягається, заявник ні з ким перед судом не змагається, розгляд справи по суті відбувається тільки за участю заявника. Коли ж до участі у справі притягаються інші заінтересовані особи, то в цих випадках, хоча і є елементи змагальності, проте немає «змагання», яке ми спостерігаємо у справах позовного провадження. Це пояснюється тим, що у справах окремого провадження інші заінтересовані особи не захищають своїх суб'єктивних прав, а самі обставини справи їм так не знайомі, як у цивільно-правових спорах. Такий стан речей зобов'язує суд проявити особливу ініціативу та активність у з'ясуванні дійсних обставин справи [1, с. 24].

Отже, інші заінтересовані особи практично виступають з поясненнями в тих випадках, коли їм відомі обставини справи. Проте це не означає, що в інших випадках ці учасники процесу можуть бути позбавлені права давати пояснення – їм повинна бути надана можливість надавати свої пояснення по справі з посиланням на докази, а також висловлювати свою думку з приводу пояснень та клопотань заявника [33, с. 68]. При цього зміст пояснень інших заінтересованих осіб може бути різним: у своїх поясненнях вони можуть як підтримувати позицію заявника, так і висловлювати заперечення щодо наявності факту, який встановлюється судом. Проте, це зовсім не означає виникнення спору про право. Як слушно зауважила С. Я. Фурса, в такому випадку може йтися тільки про визначення суддею можливості виникнення спору про право» [163, с. 39];

2) спрямований на з'ясування дворівневої групи обставин, які формують предмет доказування у таких справах (нагадаємо, як нами було

доведено у межах підрозділу 2.4 дисертаційної роботи, обставини, що формують предмет доказування у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, поділяються на загальні та спеціальні), і які визначені нормами як процесуального, так і матеріального законодавства.

А саме: під час розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, по суті суд обов'язково має встановити:

1.1) загальні обставини, які формують предмет доказування у таких справах, як-от: а) згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; б) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; в) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; г) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право;

2.1) спеціальні обставини, які формують предмет доказування у кожній конкретній справі, а саме:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами: наявність факту родинних відносин між фізичними особами; відсутність державної реєстрації даного факту органами ДРАЦСу; причини, з яких даних факт не був зареєстрований; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

б) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення: факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; відсутність в органах ДРАЦСу відповідного запису; відмова у його відновленні або можливість його відновлення лише на підставі рішення суду; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

в) у справах про встановлення факту батьківства (материнства): факт батьківства (материнства); факт смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з

матір'ю дитини (факт смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини); проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері; проведення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

г) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу: факт спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; причини неможливості одержання документів, що посвідчують факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

д) у справах про встановлення факту народження особи у певний час: факт народження особи у певний час; неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження; мета, для якої заявникові необхідно встановити даний факт;

3) відрізняється «ключовою» роллю письмових засобів доказування, якими підтверджується більшість обставин справи, зокрема:

а) неможливість відновлення втраченого документу, що посвідчує «шуканий» факт, у більшості справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, має бути підтверджена відповідною довідкою (ч. 2 ст. 258 ЦПК України);

б) наявність визначених законом актів цивільного стану (факту смерті матері (батька) дитини, факту проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері, а також проведення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування) у справах про встановлення факту батьківства (материнства) має бути підтверджена відповідними свідоцтвами їх про державну реєстрацію;

в) відсутність у відповідних реєстрах актових записів про реєстрацію шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження особи у певний час підтверджується відповідними довідками, виданими органами ДРАЦСу.

Розгляд справи про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, по суті завершується додатковими поясненнями осіб, які беруть участь у справі, вислухавши які, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

Отже, *судові дебати* є третім етапом судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, під час якого особи, які беруть участь у справі, виступають з промовами (усними звертаннями до суду і учасників процесу, в яких містяться їх оцінки і міркування щодо ходу розгляду і вирішення цивільної справи у суді).

Розповсюдженою є думка, що під час судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, відсутні судові дебати [175, с. 295], що зумовлено відсутністю спору про право.

Відповідний підхід ми не розділяємо. Судові дебати є обов'язковою частиною судового засідання, що має на меті виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи. Тому судові дебати повинні мати місце і у таких справах тільки з тією відмінністю, що тут не сторони, а заявник та заінтересовані особи підводять підсумки розгляду справи.

Останньою частиною судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є *ухвалення та проголошення рішення суду*, що здійснюється на підставі загальних правил цивільного судочинства, окрім положень щодо змісту та законної сили такого рішення.

У п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» [115] зазначається, що

ухвалене в справі рішення має бути гранично повним, ясным, чітким, викладеним у послідовності, встановленій ст. 215 ЦПК України, та обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну і резолютивну частини.

Отже, загальна структура судового рішення у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є класичною. При цьому вступна та описова частина не відрізняються особливостями процесуальної форми. Водночас, мотивувальна та резолютивна частина такі особливості мають.

Зокрема, у мотивувальній частині повинен міститися аналіз зібраних у справі доказів, викладення обставин справи, які були встановлені судом на підставі цих доказів, а також посилення на ті норми закону, якими керувався суд під час розгляду справи. При цьому в мотивувальній частині рішення у таких справах не повинно міститися висновку щодо прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі. Суд має обмежуватися вказівкою на те, чи підлягає задоволенню вимога заявника про встановлення певного факту і чи має такий факт юридичне значення [33, с. 75].

У резолютивній частині суд констатує наявність (чи відсутність) факту, про встановлення якого просить заявник. Вказівка на мету встановлення факту може міститися як в мотивувальній, так і в резолютивній частині рішення.

З приводу преюдиціального значення мети встановленого судом факту в юридичній літературі поширеною є думка, відповідно до якої рішення суду у таких справах характеризується ознакою преюдиціальності в межах встановленої конкретної мети. Проте деякі факти, встановлені судовим рішенням, які підлягають реєстрації в органах ДРАЦСу, мають опосередковану преюдиціальну властивість [165, с. 19].

У нас інший погляд на дану проблему. Рішенням суду встановлюється конкретний юридичний факт. Вказівка на мету його встановлення у відповідній заяві є лише підтвердженням того, що цей факт є таким, що має юридичне значення. І якщо цей факт породжує декілька правових наслідків,

рішення суду про встановлення факту може бути використано у всіх випадках, коли вимагається підтвердити даний факт, незалежно від того, якими конкретними обставинами була викликана необхідність його судового встановлення, а також суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі. Так, наприклад, рішення суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу може бути використано як для отримання спадщини, так і з іншою метою (підтвердження права спільної сумісної власності на майно, набуте під час спільного проживання, підтвердження виникнення прав та обов'язків щодо взаємного утримання тощо).

Ще одне питання, яке потребує нашої уваги у зв'язку із ухваленням рішення суду про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав і інтересів, – межі дії законної сили такого рішення.

У відповідному контексті низка науковців вважає, що рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, або взагалі не набирають законної сили [120, с. 42], або володіють нею в обмеженому обсязі, оскільки вони повністю не набувають властивості виключності та не перешкоджають розгляду справи в порядку позовного провадження [1, с. 27–30; 73, с. 59–60; 87, с. 21; 109, с. 81; 184, с. 19].

Інші автори з такою позицією не погоджуються.

Так, на погляд Я. С. Штутіна, твердження про виключний характер рішення суду, яким встановлено юридичний факт, не спростовується тією обставиною, що суд не пов'язаний цим рішенням при розгляді цивільної справи щодо спору про право, який із цього факту витікає. Пояснюється це тим, що під час розгляду справи про встановлення юридичного факту суд не торкається пов'язаних з ним правовідносин. Крім того, законна сила рішення суду про встановлення юридичного факту розповсюджується на заявника, проте не може бути розповсюджена на іншу сторону у процесі щодо цивільного спору між нею та заявником тому, що вона не брала і не могла брати участі в окремому провадженні при розгляді справи про встановлення

юридичного факту. Якщо б вона таку участь брала, тоді б не було самого рішення, так як суд зобов'язаний був би припинити розгляд справи про встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження в силу виникнення спору про право, що пов'язаний з даним фактом [197, с. 66–67].

З цього приводу С. В. Бирдіна також зауважила, що розглядаючи рішення суду про встановлення факту як судове рішення, законна сила якого може бути змінена рішенням того ж самого або будь-якого іншого суду при розгляді іншої справи в порядку позовного провадження, ми приходимо до висновку про те, що при розгляді справ про встановлення фактів не виконується один з основних принципів правосуддя – принцип об'єктивної істини [9, с. 15].

Р. Ф. Каллістратова до наведених вище аргументів додає наступне: прибічники першої точки зору стверджують про можливість перевірки встановленого у рішенні суду факту в порядку позовного провадження, проте нічого не говорять про те, яким чином повинні знаходити зовнішній вираз результати такої перевірки. Тому рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, є таким, що відповідає вимогам неспростовності, виключності та обов'язковості у повному обсязі [55, с. 107–109].

У цій дискусії ми розділяємо останній погляд і, приєднуючись до позиції П. Ф. Єлісейкіна [33, с. 76], зауважимо: законна сила рішення суду, ухваленого у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за своїми об'єктивними межами розповсюджується на факт, наявність чи відсутність якого суд встановив під час розгляду даної справи. Звідси слідує, що висновки суду щодо даного факту, закріплені у судовому рішенні, мають преюдиціальне значення для інших справ, у тому числі і справ позовного провадження.

Слід зазначити, що рішення суду у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, набирає законної сили за загальними правилами, визначеними у ст. 223 ЦПК України, а саме: після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну

скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Після набрання законної сили рішенням суду про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав і інтересів, підлягає виконанню.

Як зазначає Г. Л. Осокіна, рішення суду в справах окремого провадження через свій констатуючий характер не потребують видачі виконавчого листа, а реалізуються шляхом направлення копії такого рішення, яке набрало законної сили, до органу, в якому встановлений судом факт підлягає державній реєстрації, та (або) є підставою для видачі відповідного документа [102, с. 491].

Такий висновок науковця підтверджується позицією законодавця, який у правовій нормі, що її містить ч. 2 ст. 259 ЦПК України, наголошує на тому, що рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів. Правило тотожного змісту міститься і у п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».

У зв'язку із вищезазначеними особливостями виконання рішень суду у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, деякі науковці наголошують на тому, що таким судовим рішенням не притаманна така ознака як виконуваність.

Зокрема, Г. К. Крючков обґрунтовує свою позицію тим, що суд видає заявникові не виконавчий лист, а копію рішення, яку заявник надає до відповідного органу, компетентного вирішувати питання щодо прав заявника, що впливають із встановленого судом юридичного факту [73, с. 58]. Аналогічну позицію обстоює П. Ф. Єлісейкін [33, с. 76].

С. Я. Фурса, визначаючи специфіку виконання рішень суду про встановлення фактів, що мають юридичне значення, пише: «Такі рішення характеризуються загальнообов'язковістю і реалізуються поза стадією примусового судового виконання. При виконання рішень в справах цієї категорії відповідними органами має місце опосередкований примусовий характер, який відрізняється від характеру прямого примусу для рішень про присудження тим, що на державні органи та нотаріусів покладається відповідальність в разі незаконної їх відмови від вчинення необхідних дій» [165, с. 19].

Натомість, С. Рахмонов обстоює протилежну позицію, наголошуючи на тому, що під виконуваністю рішень суду слід розуміти не лише можливість прямого примусового впливу на зобов'язану особу, але й можливість будь-якої реалізації рішення для здійснення прав заінтересованих осіб [121, с. 17]. І з цим не можна не погодитися.

Останнє, на що слід звернути увагу у межах даного підрозділу дисертаційної роботи, як саме мають виконуватися рішення суду про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів?

Слід зазначити, що більшістю рішень, ухвалених у таких справах, встановлюються факти, що підлягають державній реєстрації в органах ДРАЦСУ. Такими, зокрема, є рішення про встановлення: фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; факту батьківства (материнства); факту родинних відносин між фізичними особами; факту народження особи в певний час.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [39] державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання і підтвердження державою фактів народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті. Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться шляхом складення

актових записів цивільного стану – документів органу державної реєстрації актів цивільного стану, які містить персональні відомості про особу та підтверджують факт проведення державної реєстрації акта цивільного стану.

Порядок внесення змін до актових записів цивільного стану регулюється Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених Наказом Міністерства юстиції України № 96/5 від 12 січня 2011 року [117] (далі – Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

На підставі рішення суду про внесення змін, доповнень або виправлень в актові записи цивільного стану вносяться відповідні зміни, які зазначені в рішенні суду. Зокрема, на підставі рішень суду про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, батьківства (материнства), родинних відносин між фізичними особами, народження особи в певний час в актові записи про народження, про реєстрацію та розірвання шлюбу вносяться відповідні зміни.

У разі подання до відділу ДРАЦСу рішення іноземного суду про внесення змін, поновлення, анулювання актових записів цивільного стану питання про його виконання вирішується згідно з чинним законодавством України та з урахуванням вимог міжнародних договорів України про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (п. 1.13 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

У разі, якщо актовий запис цивільного стану, до якого необхідно внести зміни у зв'язку з встановленням фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, батьківства (материнства), родинних відносин між фізичними особами, народження особи в певний час, а також доповненням і виправленням відомостей, що в ньому містяться, було складено компетентним органом іноземної держави, з якою Україною не укладено договору про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах, або якщо законодавством іноземної держави встановлено інший

порядок внесення змін, відмінний від передбаченого законодавством України, або неможливості його направлення органами іноземної держави (стихійне лихо, військові дії тощо), що підтверджується відповідними документами, актовий запис цивільного стану попередньо поновлюється відділом ДРАЦСу за місцем проживання заявника. Про поновлення актового запису цивільного стану та внесення до нього відповідних змін повідомляється компетентному органу іноземної держави (2.28 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

Відповідно до п. 2.22 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання після внесення змін до актового запису цивільного стану заявнику повторно видається або надсилається для вручення до відділу ДРАЦСу за місцем його проживання свідоцтво про державну реєстрацію акту цивільного стану. На свідоцтві проставляється штамп «Повторно». Свідоцтво про державну реєстрацію, подане заявником для внесення змін, анулюється та знищується у встановленому порядку.

Дещо інший порядок виконання передбачено для рішень суду про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Даний факт не підлягає державній реєстрації, а тому копія такого рішення подається заявником та іншими заінтересованими особами до відповідного органу з метою отримання бажаного правового результату (наприклад, до нотаріуса з метою підтвердження права на спадкування в порядку четвертої черги спадкоємців за законом).

Висновки до розділу 3

В результаті дослідження процесуальних особливостей окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, ми дійшли таких висновків:

1. Крім загальних правил щодо змісту і форми заяви, які регламентовані ст. 119 ЦПК України, заява про встановлення факту, що має юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, має відповідати *спеціальним вимогам* щодо її змісту, передбаченим ст. 258 ЦПК України, відповідно до яких у такій заяві має бути указано: а) який факт заявник просить встановити та з якою метою (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України); б) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт (п. 2 ч. 1 ст. 258 ЦПК України); в) докази, що підтверджують факт (п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

2. В якості *мети* встановлення конкретного факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, може бути як здійснення суб'єктивного права та задоволення охоронюваного законом сімейного інтересу, так і визначення правового статусу особи. Важливо лише те, щоб між встановленим фактом, з одного боку, та суб'єктивним правом чи охоронюваним законом інтересом – з іншого, існував зв'язок, в силу якого сам факт набуває юридичного значення.

3. Виходячи із зазначеної у заяві про відкриття провадження у справі мети встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має визначити: а) чи залежить від даного факту виникнення, зміна чи припинення особистих немайнових чи майнових сімейних прав та інтересів, тобто, чи є цей факт юридичним; б) чи підлягає даний факт встановленню у судовому або адміністративному порядку; в) коло осіб, які заінтересовані у вирішенні цієї справи, і які підлягають виклику у судові засідання; г) чи може питання про факт вирішуватися в порядку окремого провадження або має бути пред'явлений позов на загальних підставах.

4. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, до судового розгляду переслідує тільки одну мету – забезпечення правильного та швидкого розгляду справи.

5. Специфіка предмету судового розгляду, обумовлена необхідністю документального підтвердження обставин, викладених у заяві про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, вказує на доцільність обов'язкового проведення попереднього судового засідання у таких справах. Адже тільки під час попереднього судового засідання буде здійснена ефективна підготовка відповідної справи до судового розгляду, спрямована на забезпечення правильного та швидкого розгляду справи.

6. Суд під час відкриття провадження, провадження у справі до судового розгляду або судового розгляду справи має право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох вимог про встановлення різних фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, одного й того самого заявника або однорідних вимог декількох заявників про встановлення одного юридичного факту, який має значення для охорони сімейних прав та інтересів кожного з них.

7. Поряд із об'єднанням декількох вимог про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, під час провадження у таких справах до судового розгляду суд може постановити ухвалу про роз'єднання декількох вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи.

8. Вирішуючи питання про склад осіб, які беруть участь у справі, під час провадження у справі до судового розгляду, суд повинен виходити з характеру правовідносин, які є предметом судового розгляду, визначеної ним норми матеріального права, яка підлягає застосуванню, а також враховувати наявність у осіб матеріально-правового інтересу у результатах розгляду справи.

9. Норми цивільного процесуального законодавства України, за правилами яких проводиться судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, доцільно класифікувати на:

а) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють загальний порядок судового розгляду у всіх категоріях справ (гл. 4 розділу III ЦПК України);

б) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок судового розгляду у справах окремого провадження (ст. 235 ЦПК України);

в) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (гл. 6 розділу IV ЦПК України).

10. *Особливість підготовчої частини* судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, полягає у тому, що з урахуванням особистої немайнової природи сімейних правовідносин, яка, у свою чергу, зумовлює невідчужуваність відповідних прав та інтересів, розглядаючи питання про можливість розгляду справи за такої явки осіб суд на підготовчій частині судового засідання, як правило, визнає явку осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, обов'язковою.

11. *Розгляд по суті справ* про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характеризується наступними особливостями процесуальної форми:

1) проводиться як за участю заявника, так і інших заінтересованих осіб, які надають свої пояснення щодо наявності або відсутності факту, який встановлюється судом, керуючись принципом змагальності, який діє в «усіченій» формі (ч. 3, 4 ст. 235 ЦПК України);

2) спрямований на з'ясування дворівневої групи обставин (загальних та спеціальних), які формують предмет доказування у таких справах;

3) відрізняється «ключовою» роллю письмових засобів доказування, якими підтверджується більшість обставин справи, а саме:

а) неможливість відновлення втраченого документу, що посвідчує «шуканий» факт, у більшості справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, має бути підтверджена відповідною довідкою (ч. 2 ст. 258 ЦПК України);

б) наявність визначених законом актів цивільного стану (факту смерті матері (батька) дитини, факту проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері, а також проведення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування) у справах про встановлення факту батьківства (материнства) має бути підтверджена відповідними свідоцтвами їх про державну реєстрацію;

в) відсутність у відповідних реєстрах актових записів про реєстрацію шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження особи у певний час підтверджується відповідними довідками, виданими органами ДРАЦСу.

12. *Судові дебати* є обов'язковою частиною судового засідання у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, метою якої є виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи.

13. Рішення суду про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, має преюдиціальне значення не тільки у межах встановленої судом конкретної мети, але й в усіх інших випадках, коли вимагається підтвердити відповідний факт, незалежно від того, якими конкретними обставинами була викликана необхідність його встановлення в судовому порядку, а також суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі.

14. Законна сила рішення суду, ухваленого у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за своїми об'єктивними межами розповсюджується на факт, наявність чи відсутність якого суд встановив під час розгляду даної справи. Звідси слідує, що висновки суду щодо даного факту, закріплені у судовому

рішенні, мають преюдиціальне значення для інших справ, у тому числі і справ позовного провадження.

15. З метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України пропонуємо викласти у новій редакції:

п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України: «засоби доказування, що підтверджують кожную обставину, підстави для звільнення від доказування»;

п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України: «засоби доказування, що підтверджують факт».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у розробленні теоретичних основ інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Аналіз стану наукової розробки інституту окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, дає підстави для висновку про те, що зазначена проблематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Наявні дисертаційні дослідження присвячені або інституту окремого провадження у цілому, або особливостям розгляду і вирішення інших категорій сімейних справ. З огляду на це, можна стверджувати, що ступінь наукової розробки проблематики охорони сімейних прав та інтересів шляхом встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, є достатньо низьким.

2. Враховуючи специфіку окремого провадження як одного з непозовних видів цивільного судочинства, а також особливу юридичну природу справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підґрунтям методології проведення відповідного дослідження стануть як загальні (діалектичний метод, метод індукції та дедукції, метод системного аналізу, метод аналогії), так і спеціальні методи пізнання правових явищ (формально-юридичний, лібертарний, формально-логічний (догматичний), компаративістський (порівняльний), герменевтичний (пізнавально-процедурний, чи тлумачний)).

3. Еволюція правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, в цілому співвідноситься з основними етапами кодифікації цивільного процесуального законодавства України і умовно охоплює такі *періоди*, як:

а) зародження правового регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характерною особливістю якого є законодавча регламентація обмеження мети розгляду відповідної категорії цивільних справ інтересами установ республіки або публічними інтересами громадян (1918 р. – 1963 р.);

б) правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, нормами радянського цивільного процесуального законодавства, що супроводжувалося регламентацією чіткого переліку фактів, які могли бути встановлені в порядку такого виду цивільного судочинства (1963 р. – 2004 р.);

в) правове регулювання окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, нормами цивільного процесуального та сімейного законодавства України, характерною особливістю якого, на відміну від попереднього етапу, стала законодавча регламентація окремих елементів процесуального порядку розгляду таких справ у нормах матеріального права (2004 р. – до теперішнього часу).

4. Поряд із суб'єктивними сімейними правами, правовій охороні підлягає й охоронюваний законом сімейний інтерес як прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що є самостійним об'єктом судового захисту. Суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом інтерес є одним з елементів сімейних правовідносин, а саме частиною змісту сімейних правовідносин. Таким чином, юридичні факти, що тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних

правовідносин, є підставою і для виникнення, зміни чи припинення відповідних сімейних прав та інтересів як одного з елементів правовідносин.

5. Поняття «факти, що мають юридичне значення» та «юридичні факти» є тотожними правовими категоріями, адже юридичні факти завжди тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин (прав, інтересів та обов'язків), тобто і є фактами, що мають юридичне значення.

6. Охороною є «оберігання» від порушення певного блага (права чи охоронюваного законом інтересу), а захистом – можливість захистити від посягань, запобігти порушенню або відновити порушене право. Таким чином, правова охорона припускає превентивні засоби відвернення посягань на суб'єктивні права. Водночас, захист полягає у правовому реагуванні на правопорушення, яке вже відбулося, передбачає юридичну відповідальність та інші засоби компенсаційно-відновлювального характеру. Отже, правова охорона включає в себе як правове регулювання суспільних відносин з метою встановлення суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин, так і правовий захист суб'єктивних прав.

7. Під час розгляду у порядку окремого провадження справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення у сфері сімейних правовідносин, відбувається правова охорона сімейних прав та інтересів, яка включає і їх захист.

8. ***Фактами, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів***, слід вважати конкретні життєві обставини, що регламентовані нормами сімейного права і тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі, сімейних прав, інтересів та обов'язків).

9. *Ознаками фактів*, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є: а) це конкретні життєві обставини; б) це життєві обставини, які регламентовані нормами сімейного права; в) це життєві обставини, які тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин (у тому числі сімейних прав, інтересів та обов'язків).

10. В порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення таких фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, як-от:

а) родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо, в силу певних причин зазначений факт не був зареєстрований органами державної реєстрації актів цивільного стану (далі – органи ДРАЦСу);

б) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо в органах ДРАЦСу не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану;

в) батьківства (материнства) – у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини), якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини записані за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України) або запис про матір дитини, батьки якої невідомі, проведено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України);

г) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо цей факт породжує виникнення, зміну або припинення правовідносин, наприклад, виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте чоловіком і жінкою за час спільного проживання, виникнення права на утримання відповідно до положень ст. 76 СК України тощо;

д) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

11. Факти, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, доцільно *класифікувати* за суб'єктним складом учасників сімейних правовідносин на:

а) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів подружжя (факти реєстрації та розірвання шлюбу);

б) факти, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів батьків та дітей (факт батьківства (материнства), факт народження особи в певний час);

в) факти, що мають значення для охорони прав та інтересів інших суб'єктів сімейних правовідносин (факт родинних відносин між фізичними особами, факт усиновлення, факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу).

12. Для звернення до суду із заявою про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за винятками, встановленими законом, необхідним є дотримання визначених законом передумов подання такої заяви. Відсутність однієї з передумов є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, що перешкоджає повторному зверненню до суду з такою ж самою заявою.

13. *Передумови здійснення права на звернення до суду із заявами про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, доцільно класифікувати за колом цивільних справах, для відкриття провадження у яких необхідним є дотримання зазначених передумов, на:*

1) *загальні передумови*, дотримання яких є необхідним для звернення до суду із будь-якою заявою (позовною заявою), що буде підставою для відкриття провадження у справі, як-от: а) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України); б) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою заявника від заяви. Відмова від заяви не позбавляє іншу особу права пред'явити таку саму заяву (п. 2 ч. 2 ст. 122 ЦПК України); в) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 2 ст. 122 ЦПК України); г) після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, які є однією із сторін у справі, відповідні

правовідносини допускають правонаступництво (п. 5 ч. 2 ст. 122 ЦПК України);

2) *спеціальні передумови* звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, як-от: а) відсутність спору про право; б) у законі не передбачений інший порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення; в) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; г) згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав;

3) *особливі передумови* звернення до суду із заявою про відкриття окремого провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, які є індивідуальними для кожної конкретної справи, та обумовлюються особливостями правового регулювання відповідних матеріальних правовідносин, як-от:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – відсутність реєстрації даного факту органами ДРАЦСу;

б) у справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – відсутність в органах ДРАЦСу відповідного запису; відмова у його відновленні; можливість відновлення запису лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації даного акту цивільного стану;

в) у справах про встановлення факту батьківства (ст. 130, ч. 1 ст. 135 СК України) – смерть чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини; проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері;

г) у справах про встановлення факту материнства (ст. 132, ч. 2 ст. 135 СК України) – смерть жінки, яка вважала себе матір'ю дитини; проведення

державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування;

д) у справах про встановлення факту народження особи в певний час (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) – неможливість реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, що може бут зумовлена різними обставинами, у тому числі, і обставинами суспільно-політичного життя країни.

На відміну від інших категорій справ про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, для справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) сімейним та цивільним процесуальним законодавством України не передбачено особливих передумов звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі.

14. Розгляд заяв про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є виключною цивільною юрисдикцією суду, за винятком заяв про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, які підвідомчі суду при дотриманні визначених у законі умов. Разом із цим, встановлення конкретного суду, уповноваженого розглядати заяви про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, здійснюється за правилами виключної територіальної підсудності, а за наявності умов, передбачених у ч. 2 ст. 257 ЦПК України, – підсудності за ухвалою суду вищої інстанції.

15. З огляду на галузеву приналежність справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, в більшості випадків особи, які набувають цивільного процесуального статусу *заявника* у таких справах, конкретно встановлені у сімейному законодавстві України або визначаються, виходячи із суті відповідних сімейних правовідносин.

16. *Іншими заінтересованими особами* у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, можуть бути: а) особи, виникнення, зміна чи припинення

правовідносин яких із заявником залежать від факту, що підлягає встановленню; б) організації, в яких заявник має намір реалізувати рішення суду, ухвалене у таких справах; в) органи та особи, які за законом могли посвідчити той чи інший факт, проте з різних причин цього не зробили чи не можуть видати дублікат відповідного документа.

17. *Формами представництва прокурором інтересів громадянина у суді у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є:*

а) звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, в межах повноважень, визначених законом (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 1 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»);

б) участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його заявою, або вступ у справу, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи, на будь-якій стадії її судового розгляду (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, пункти 2, 4 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»);

в) подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд рішення Верховним Судом України або заяви про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за заявою іншої особи (ч. 2 ст. 45 ЦПК України, п. 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).

18. *Обставини, які формують предмет доказування у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, можна диференціювати на:*

1) за юридичною природою:

1.1) обставини матеріально-правового характеру, якими заявник та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення;

1.2) обставини процесуально-правового характеру, які мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропусчення строку подання доказів та ін.);

2) за колом цивільних справ, у межах предмета доказування в яких необхідним є встановлення таких обставин:

2.1) обставини, які формують загальний предмет доказування у всіх категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

2.2) обставини, які формують спеціальний предмет доказування у кожній конкретній справі про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, з урахуванням специфіки матеріально-правової природи відповідних правовідносин.

19. У справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд може брати до уваги всі передбачені законом засоби доказування. Серед інших засобів доказування у таких справах одне із головних місць займають показання свідків, що пояснюється відсутністю письмових доказів, які б посвідчували такі факти.

20. Крім загальних правил щодо змісту і форми заяви, які регламентовані ст. 119 ЦПК України, заява про встановлення факту, що має юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, має відповідати *спеціальним вимогам* щодо її змісту, передбаченим ст. 258 ЦПК України, відповідно до яких у такій заяві має бути указано: а) який факт заявник просить встановити та з якою метою (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України); б) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт (п. 2 ч. 1 ст. 258 ЦПК України); в) докази, що підтверджують факт (п. 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

21. В якості *мети* встановлення конкретного факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, може бути як здійснення суб'єктивного права та задоволення охоронюваного законом сімейного інтересу, так і визначення правового статусу особи. Важливо лише те, щоб між встановленим фактом, з одного боку, та суб'єктивним правом чи охоронюваним законом інтересом – з іншого, існував зв'язок, в силу якого сам факт набуває юридичного значення.

22. Виходячи із зазначеної у заяві про відкриття провадження у

справі мети встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, суд має визначити: а) чи залежить від даного факту виникнення, зміна чи припинення особистих немайнових чи майнових сімейних прав та інтересів, тобто, чи є цей факт юридичним; б) чи підлягає даний факт встановленню у судовому або адміністративному порядку; в) коло осіб, які заінтересовані у вирішенні цієї справи, і які підлягають виклику у судові засідання; г) чи може питання про факт вирішуватися в порядку окремого провадження або має бути пред'явлений позов на загальних підставах.

23. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів, до судового розгляду переслідує тільки одну мету – забезпечення правильного та швидкого розгляду справи.

24. Специфіка предмету судового розгляду, обумовлена необхідністю документального підтвердження обставин, викладених у заяві про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, вказує на доцільність обов'язкового проведення попереднього судового засідання у таких справах. Адже тільки під час попереднього судового засідання буде здійснена ефективна підготовка відповідної справи до судового розгляду, спрямована на забезпечення правильного та швидкого розгляду справи.

25. Суд під час відкриття провадження, провадження у справі до судового розгляду або судового розгляду справи має право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох вимог про встановлення різних фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, одного й того самого заявника або однорідних вимог декількох заявників про встановлення одного юридичного факту, який має значення для охорони сімейних прав та інтересів кожного з них.

26. Норми цивільного процесуального законодавства України, за правилами яких проводиться судовий розгляд справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, доцільно

класифікувати на:

а) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють загальний порядок судового розгляду у всіх категоріях справ (гл. 4 розділу III ЦПК України);

б) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок судового розгляду у справах окремого провадження (ст. 235 ЦПК України);

в) норми цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (гл. 6 розділу IV ЦПК України).

27. Особливість *підготовчої частини* судового розгляду справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, полягає у тому, що з урахуванням особистої немайнової природи сімейних правовідносин, яка, у свою чергу, зумовлює невідчужуваність відповідних прав та інтересів, розглядаючи питання про можливість розгляду справи за такої явки осіб суд на підготовчій частині судового засідання, як правило, визнає явку осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, обов'язковою.

28. *Розгляд по суті* справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, характеризується наступними особливостями процесуальної форми:

1) проводиться як за участю заявника, так і інших заінтересованих осіб, які надають свої пояснення щодо наявності або відсутності факту, який встановлюється судом, керуючись принципом змагальності, який діє в «усіченій» формі (ч. 3, 4 ст. 235 ЦПК України);

2) спрямований на з'ясування дворівневої групи обставин (загальних та спеціальних), які формують предмет доказування у таких справах;

3) відрізняється «ключовою» роллю письмових засобів доказування, якими підтверджується більшість обставин справи, а саме:

а) неможливість відновлення втраченого документу, що посвідчує «шуканий» факт, у більшості справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, має бути підтверджена відповідною довідкою (ч. 2 ст. 258 ЦПК України);

б) наявність визначених законом актів цивільного стану (факту смерті матері (батька) дитини, факту проведення запису про батька дитини у Книзі реєстрації народжень за прізвищем матері, а ім'я та по-батькові батька дитини – за вказівкою матері, а також проведення запису про матір дитини, батьки якої невідомі, за рішенням органу опіки та піклування) у справах про встановлення факту батьківства (материнства) має бути підтверджена відповідними свідоцтвами їх про державну реєстрацію;

в) відсутність у відповідних реєстрах актових записів про реєстрацію шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження особи у певний час підтверджується відповідними довідками, виданими органами ДРАЦСу.

29. *Судові дебати* є обов'язковою частиною судового засідання у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, метою якої є виявлення підсумкових вимог заявника та заінтересованих осіб і підведення підсумків судового розгляду справи.

30. Рішення суду про встановлення факту, що має значення для охорони сімейних прав та інтересів, має преюдиціальне значення не тільки у межах встановленої судом конкретної мети, але й в усіх інших випадках, коли вимагається підтвердити відповідний факт, незалежно від того, якими конкретними обставинами була викликана необхідність його встановлення в судовому порядку, а також суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справі.

31. Законна сила рішення суду, ухваленого у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, за своїми об'єктивними межами розповсюджується на факт, наявність чи відсутність якого суд встановив під час розгляду даної справи. Звідси слідує, що висновки суду щодо даного факту, закріплені у судовому

рішенні, мають преюдиціальне значення для інших справ, у тому числі і справ позовного провадження.

32. З метою оптимізації законодавства України пропонуємо викласти у новій редакції:

пункт 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України: «засоби доказування, що підтверджують кожную обставину, підстави для звільнення від доказування»;

пункт 3 ч. 1 ст. 258 ЦПК України: «засоби доказування, що підтверджують факт»;

пункт 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України: «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу»;

частину 2 ст. 21 СК України: «Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя»;

пункт 3 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», а саме: ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, провадження у якій відкрито за позовом (заявою, поданням) іншої особи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С. Н. Судебное установление юридических фактов / С. Н. Абрамов. – М. : Юрид. изд., тип. МИД СССР, 1948. – 44 с.
2. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 года в сопоставлении в нашем уставом / Под ред. Н. А. Тура // Журнал Министерства Юстиции. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1896. – Приложение к № 10. – С. 209–226.
3. Андрійцьо В. Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України : [моногр.] / В. Д. Андрійцьо. – Ужгород : Іва, 2014. – 410 с.
4. Бичкова С. С. Судова юрисдикція як наукова проблема / С. С. Бичкова // Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. – Т. 3 : Доктрина приватного права : [моногр.] / [Кузнецова Н. С., Харитонов О. Є., Майданик Р. А. та ін.] ; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – С. 728–743.
5. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. С. Бичкова. – К., 2011. – 519 арк.
6. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [моногр.] / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.
7. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі питання правового регулювання підготовки цивільних справ до судового розгляду за новим Цивільним процесуальним кодексом України / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2006. – № 1 (17). – С. 96–102.
8. Бринцев О. В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: проблеми та перспективи / О. В. Бринцев. – Х. : Право, 2007. – 64 с.

9. Бырдина С. В. Особое производство в советском гражданском процессе по судебному установлению фактов, имеющих юридическое значение : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / С. В. Бырдина. – Саратов, 1954. – 16 с.
10. Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес : [підруч.] / С. В. Васильєв. – К. : Алерта, 2015. – 352 с.
11. Васильєв С. В. Цивільний процес України : [навч. посіб.] / С. В. Васильєв. – К. : ЦУЛ, 2013. – 344 с.
12. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский ; с предисл. и под ред. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.
13. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини і громадянина / В. Веклич // Віче. – 2009. – № 22. – С. 4–6.
14. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : [моногр.] / І. В. Венедіктова. – Х. : Нове Слово, 2011. – 260 с.
15. Венедіктова І. Співвідношення категорій охорони і захисту охоронюваних законом інтересів / І. Венедіктова // Право України. – 2011. – № 10. – С. 192–198.
16. Викут М. А. О лицах, участвующих в судебном гражданском деле / М. А. Викут // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России : Сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (Саратов, 14–15 сентября 2007 г.) / Под ред. О. В. Исаенковой. – Саратов : Изд-во «Научная книга», 2007. – С. 9–11.
17. Волинка К. Г. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
18. Ганкевич О. М. Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Ганкевич. – Івано-Франківськ, 2015. – 229 арк.

19. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Д. В. Горбась. – К., 2009. – 20 с.
20. Гражданский процесс Российской Федерации / [А. А. Власов, Е. М. Артамонова, М. Г. Власова и др.] ; под ред. А. А. Власова. – М. : Юрайт-Издат, 2003. – 584 с.
21. Гражданский процессуальный кодекс Болгарии от 20 июля 2007 г. // Законодательство Болгарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bulgaris.ru/Grajdanzprozkodeks.html>.
22. Гражданский процессуальный кодекс Эстонии от 20 апреля 2005 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://genadiafanassjev.blogspot.com/2015/01/1_39.html.
23. Гражданское право : [учеб.] / [Ем В. С. и др.] ; отв. ред. Е. А. Суханов : в 4 т. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Т. 1: Общая часть. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 720 с.
24. Гражданское процессуальное уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению / введ., сост. В. Бергманн, введ., науч. ред. М. Гутброд ; пер. с нем. Н. Г. Елисеев. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 472 с.
25. Гузь Л. Є. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / Л. Є. Гузь. – Х. : Полиграфист, 2007. – 702 с.
26. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с.
27. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии : [моногр.]. – М. : Городец, 2000. – 320 с.
28. Данилин В. И. Юридические факты в советском семейном праве / В. И. Данилин, С. И. Реутов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 158 с.

29. Демиденко К. Є. Правосуб'єктність дитини як учасника сімейних правовідносин / К. Є. Демиденко // Вісник академії адвокатури України. – 2012. – Число 3 (25). – С. 261–262.

30. Дзера О. В. Способи захисту цивільних прав та інтересів у сучасному цивільному праві України / О. В. Дзера, І. О. Дзера // Актуальні проблеми приватного права України : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Наталії Семенівни Кузнєцової / Відп. ред. Р. А. Майданик, О. В. Кохановська. – К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. – С. 127–152.

31. Добровольский А. А. Участие органов государственного управления в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / А. А. Добровольский. – М., 1954. – 15 с.

32. Дукельский А. Д. Судебное установление юридических фактов : метод. пособие для адвокатов / А. Д. Дукельский. – К. : Ред.-изд. отд. МВД УССР, 1970. – 56 с.

33. Елисейкин П. Ф. Судебное установление факторов, имеющих юридическое значение / П. Ф. Елисейкин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 128 с.

34. Елисейкин П. Ф. Судебное установление юридических : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / П. Ф. Елисейкин. – Л., 1960. – 16 с.

35. Єфімов О. Правові засади підсудності цивільних справ / О. Єфімов // Юридична Україна. – 2015. – № 6. – С. 29–39.

36. Єфімов О. Правові засади цивільної юрисдикції / О. Єфімов // Юридична Україна. – 2015. – № 4–5. – С. 105–108.

37. Заворотько П. П. Непозовне провадження у радянському цивільному процесі / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – К., 1969. – 101 с.

38. Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV (в редакції Закону України від 4 листопада 2010 р. № 2677-VI) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95. – С. 9. – Ст. 3373.

39. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 57. – С. 29. – Ст. 1935.

40. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 № 755-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – С. 12. – Ст. 1172.

41. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. № 2297-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 49. – С. 199. – Ст. 1604.

42. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

43. Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1992. – № 49. – Ст. 668.

44. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – С. 9. – Ст. 2471.

45. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. № 962-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 22. – Ст. 262.

46. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – С. 23. – Ст. 4.

47. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59. – С. 110. – Ст. 2349.

48. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – С. 7. – Ст. 1900.

49. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – С. 1374. – Ст. 412.

50. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – С. 21. – Ст. 5.

51. Запара С. І. Категорія «інтересу» в цивільних та трудових правовідносинах / С. І. Запара // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 136–140.

52. Иванова С. А. Институт участия в советском гражданском процессе органов государственного управления / С. А. Иванова // Вопросы развития теории гражданского процессуального права. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 7–22.

53. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В. Б. Исаков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 128 с.

54. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. – М. : Юрид. лит., 1984. – 144 с.

55. Каллистратова Р. Ф. Установление юридических фактов судом в порядке особого производства / Р. Ф. Каллистратова. – М. : Госюриздат, 1958. – 119 с.

56. Кельзен Г. Чисте правознавство : з дод. : Проблеми справедливості / Г. Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.

57. Ковальська В. С. Підстави зміни та припинення сімейних правовідносин : [моногр.] / В. С. Ковальська ; за наук. ред. С. Д. Гринько. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2014. – 260 с.

58. Кодекс Законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР від 31 травня 1926 р. // Збірник узаконень УРСР. – 1926. – № 67–69. – Ст. 440.

59. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 26. – Ст. 204.

60. Комаров В. В. Окреме провадження : [моногр.] / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 311 с.
61. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейських співтовариств : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Т. В. Комарова. – К., 2009. – 24 с.
62. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В. И. Радченко. – М. : Норма, 2004. – 752 с.
63. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под ред. Г. А. Жилина. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК Велби, 2006. – 872 с.
64. Конституція України. – Х. : Одіссей, 2006. – 48 с.
65. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : [моногр.] / С. О. Короєд. – К. : МП Леся, 2013. – 509 с.
66. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 1. – С. 3–17.
67. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : [моногр.] / А. В. Коструба. – К. : Ін Юре, 2014. – 376 с.
68. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
69. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.
70. Красицька Л. В. Встановлення факту материнства та визнання материнства як способи захисту сімейних прав матері та дитини // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 159–167.

71. Красицька Л. В. Підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини // Держава і право. – 2013. – Вип. 59. – С. 220–226.
72. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей : [моногр.] / Л. В. Красицька. – К. : Вид-во Ліра-К, 2014. – 628 с.
73. Крючков Г. К. Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан / Г. К. Крючков. – М. : Госюриздат, 1956. – 104 с.
74. Кузнецова Н. С. Корпоративні спори: поняття, ознаки, зміст та визначення підвідомчості / Н. С. Кузнецова // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 2. – С. 34–39.
75. Курс советского гражданского процессуального права: Теоретические основы правосудия по гражданским делам / [Абова Т. Е., Гуреев П. П., Добровольский А. А. и др.] ; отв. ред. А. А. Мельников. – М. : Наука, 1981. – Т. 1. – 464 с.
76. Курс цивільного процесу : [підруч.] / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
77. Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии / С. В. Курылев. – Минск : Изд-во БГУ, 1969. – 204 с.
78. Лічман Л. Г. Розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції: теоретичні здобутки та практичні реалії / Л. Г. Лічман // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1. – С. 81–86.
79. Логінов О. А. Цивільний процес України : [навч. посіб.] / О. А. Логінов, О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 368 с.
80. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2006. – 480 с.
81. Лященко Н. П. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення / Н. П. Лященко, З. П. Мельник // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 8 (44). – С. 17–33.

82. Марченко М. Н. Право субъективное / М. Н. Марченко // Конституционное право: энциклопедический словарь / [Авакьян С. А., Гуценко К. Ф., Ковлер А. И. и др.] ; отв. ред. С. А. Авакьян. – М. : Норма-Инфра-М, 2000. – С. 464.

83. Матузов Н. Н. Субъективное право как мера свободы и форма осуществления правовых норм / Н. Н. Матузов // Юридические гарантии правильного применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности : тез. докл. и науч. сообщ. всесоюз. конф. (28–30 октября 1970 г.). – К. : Наукова думка, 1970. – С. 94.

84. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе / А. А. Мельников. – М. : Наука, 1964. – 128 с.

85. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А. А. Мельников ; отв. ред. В. С. Тадевосян. – М. : Наука, 1969. – 248 с.

86. Мельниченко О. В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Мельниченко. – К., 2015. – 18 с.

87. Морейн И. Б. Основные вопросы теории особого производства в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / И. Б. Морейн. – Л., 1951. – 29 с.

88. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 р. № 16-нг // Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

89. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22 листопада 2012 р. № 1077 «Про затвердження Порядку реєстрації місця проживання і місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього

документів» // Офіційний вісник України. – 2012. – № 99. – С. 195. – Ст. 4026.

90. Наказ Міністерства юстиції України «Про деякі питання надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 31 березня 2015 р. № 466/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 25. – С. 266. – Ст. 742.

91. Нассулаев М. Н. Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : специальность 12.00.03 / М. Н. Нассулаев. – Ташкент, 1994. – 28 с.

92. Настрадін В. П. Вибір та затвердження теми дисертаційного дослідження здобувачів наукових ступенів : [навч. посіб.] / В. П. Настрадін, С. І. Хархун. – К. : Нац. акад. СБ України, 2000. – 28 с.

93. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2003. – 464 с.

94. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : [учеб.] / В. С. Нерсисянц. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 552 с.

95. Нікітенко Р. С. Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. С. Нікітенко. – К., 2014. – 193 арк.

96. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Німак. – Л., 2012. – 221 арк.

97. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / предисл. А. Довгерт, В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт ; пер. с фр. В. Захватаев. – К. : Истина, 2004. – 544 с.

98. Окреме провадження в цивільному процесі України : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. Р. М. Мінченко. – О. : Фенікс, 2010. – 222 с.

99. Олійник А. С. Аналіз питань, які виникають при застосуванні норм ЦПК України, що регулюють провадження у цивільній справі до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання / А. С. Олійник // Судова апеляція. – 2009. – № 2 (15). – С. 58–76.

100. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю, затверджені Законом СРСР від 27 червня 1968 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1968. – № 27. – Ст. 241.

101. Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, затверджені Законом СРСР від 8 грудня 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.asrd.ru/law/68376/>.

102. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : [учеб. пособие] / Г. Л. Осокина. – М. : Юрист, 2004. – 669 с.

103. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Особенная часть : [учеб. пособие] / Г. Л. Осокина. – М. : Норма, 2010. – 960 с.

104. Пасенюк О. У кожного суду – своя юрисдикція / О. Пасенюк // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 71. – С. 6.

105. Податковий кодекс України від 2 лютого 2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – С. 9. – Ст. 3248.

106. Положение о Народном суде от 21 октября 1920 г. // Собрание узаконений РСФСР. – 1920. – № 83. – Ст. 407.

107. Положение о Народном суде от 30 ноября 1918 г. // Собрание узаконений РСФСР. – 1918. – № 85. – Ст. 889.

108. Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 118 // Урядовий кур'єр. – 01.02.1996 р.

109. Полумордвинов Д. И. О законной силе судебных определений / Д. И. Полумордвинов // Советское государство и право. – 1949. – № 7. – С. 81.

110. Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у

ній, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF/print1444730142653275>.

111. Порядок проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – С. 64. – Ст. 3426.

112. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8. – С. 3.

113. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 7. – С. 4–8.

114. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

115. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 4.

116. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95/print1433741753981231>.

117. Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 4. – Т. 2. – С. 939. – Ст. 238.

118. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : [моногр.] / [Комаров В. В., Тертишніков В. І., Баранкова В. В. та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юрид., 2008. – 928 с.

119. Прокопенко В. И. Особенности судебного установления юридических фактов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / В. И. Прокопенко. – К., 1963. – 15 с.

120. Раппопорт И. Судебное установление фактов / И. Раппопорт // Социалистическая законность. – 1946. – № 1–2. – С. 42.

121. Рахмонов С. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение: по материалам Таджикской ССР : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : специальность 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / С. Рахмонов. – М., 1982. – 18 с.

122. Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве. автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : специальность 12.00.03 / С. И. Реутов. – М. : Всесоюз. юрид. заоч. ин-т, 1976. – 24 с.

123. Рішення Богунського районного суду м. Житомира від 28 серпня 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49181875>.

124. Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 16 вересня 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40540432>.

125. Рішення Заставнівського районного суду Чернівецької обл. від 20 вересня 2009 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28473902>.

126. Рішення Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 20 жовтня 2009 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6707423>.

127. Рішення Козелецького районного суду Чернігівської обл. від 4 серпня 2008 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2926821>.

128. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – С. 67. – Ст. 3288.

129. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) від 14 листопада 2001 р. № 15-рп/2001 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>.

130. Рішення Лубенського міськрайонного суду Полтавської обл. від 21 травня 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9487781>.

131. Рішення Московського районного суду м. Харкова від 31 березня 2009 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5248705>.

132. Рішення Нахімовського районного суду м. Севастополя від 29 січня 2013 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28940232>.

133. Рішення Оболонського районного суду м. Києва від 18 вересня 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40550001>.

134. Рішення Сарненського районного суду Рівненської обл. від 7 вересня 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11213683>.

135. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. – Львов : Выща шк., 1985. – 180 с.

136. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К. : Ін Юре, 2003. – 532 с.

137. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. Ю. Сакара. – Х., 2005. – 20 с.

138. Санін Б. В. Особливості встановлення факту родинних відносин в порядку окремого провадження / Б. В. Санін // Судова апеляція. – 2013. – № 4 (33). – С. 86–93.

139. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. О. Світлична. – Х., 1997. – 24 с.

140. Свод Законов Российской империи. – Т. X : Свод Законов Гражданских. – Кн. 1 : О правах и обязанностях семейственных [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/1.html>.

141. Сімейне право України : [підруч.] / [Баранова Л. М., Борисова В. І., Жилінкова І. В. та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2012. – 320 с.

142. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд : наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазер. носії : у 2 кн. / [Драгнєвич Л. Ю., Пульнєва О. С.,

Фурса Є. І., Фурса С. Я. та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я., 2005. – Кн. 1. – 2005. – 896 с.

143. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.

144. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підруч.] / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.

145. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, Ун-т внутр. дел, 2001. – 656 с.

146. Смокович М. І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій : [моногр.] / М. І. Сморович. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 301 с.

147. Спасибо-Фатєєва І. Шляхи розв'язання проблеми охорони та захисту корпоративних прав / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник академії правових наук України. – 2009. – № 1. – С. 151.

148. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / [Дегтярев С. Л., Закарлюка А. В., Звягинцева Л. М. и др.] ; под ред. И. В. Решетниковой. – [3-е изд., перераб.]. – М. : Норма, 2005. – 464 с.

149. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на которых они основаны. – СПб. : Изд. Гос. Канцелярии, 1866. – Ч. 1. – С. 669.

150. Сурилов А. В. Теория государства и права : [учеб. пособие] / А. В. Сурилов. – Киев ; Одесса : Выща шк., 1989. – 439 с.

151. Татьков В. І. Актуальні проблеми судової практики та організації судочинства / В. І. Татьков // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 2. – С. 124–128.

152. Теорія держави і права (опорні конспекти) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [авт.-упоряд. М. В. Кравчук]. – К. : Атіка, 2007. – 288 с.

153. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / С. Д. Гусарев, А. О. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К. : Правова єдність, 2008. – 270 с.

154. Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції) : [навч.-практ. посіб.] / В. І. Тертишніков. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 272 с.
155. Тертышников В. И. Гражданский процесс: Конспект лекций / В. И. Тертышников. – [3-е изд., испр. и доп.]. – Х. : Консум, 2005. – 248 с.
156. Тертышников В. И. Защита семейных правоотношений в гражданском судопроизводстве / В. И. Тертышников. – Х. : Выща шк., 1976. – 123 с.
157. Тимчасова Інструкція Народного комісаріату юстиції України «Про основні норми цивільного процесу» від 4 січня 1923 р. // Збірник узаконень УСРР. – 1923. – Від. II. – № 5. – Ст. 39.
158. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку / Г. П. Тимченко. – К. : Юрид. думка, 2006. – 412 с.
159. Тихонова Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 710 «Теория и история государства и права» / Б. Ю. Тихонова. – М., 1972. – 22 с.
160. Треушников М. К. Судебные доказательства / М. К. Треушников. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Городец, 2004. – 272 с.
161. Тріпільський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. Я. Тріпільський. – О., 2008. – 20 с.
162. Фартушок Н. Б. Підстави звільнення від доказування в цивільному судочинстві : порівняльно-правовий аналіз // Держава і право. – 2014. – Вип. 65. – С. 153–158.
163. Фурса С. Участь заінтересованих осіб у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (з точки зору можливості

порушення ними спору про право) / С. Фурса // Право України. – 1997. – № 2. – С. 37–39.

164. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України : [навч. посіб.] / С. Я. Фурса. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1999. – 309 с.

165. Фурса С. Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / С. Я. Фурса. – К., 1997. – 23 с.

166. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – Т. 1. – 912 с.

167. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – Т. 2. – 800 с.

168. Цивільне процесуальне право : [навч. посіб.] / С. В. Сенік, Р. Я. Лемик. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 424 с.

169. Цивільне процесуальне право : [підруч. для юрид. вузів і ф-тів] / [Комаров В. В., Бігун В. А., Кац С. Ю. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.

170. Цивільне процесуальне право України : [навч. посіб.] / [Бичкова С. С., Бобрик В. І., Чурпіта Г. В. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 404 с.

171. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.

172. Цивільний кодекс України : текст прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. : із змінами та доповненнями станом на 1 січня 2008 р. – [Офіц. вид.]. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.

173. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

174. Цивільний процес України : [підруч.] / [Білоусов Ю. В., Богдан Й. Г., Гетманцев О. В. та ін.] ; за заг. ред. М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2014. – 744 с.

175. Цивільний процес України : [підруч.] / [Червоний Ю. С., Волосатий Г. С., Єрмолаєва В. О. та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

176. Цивільний процес України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Гетманцев О. В. та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

177. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Атіка, 2010. – 896 с.

178. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Васильченко В. В. та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої. – Х. : Одиссей, 2009. – 952 с.

179. Цивільний процесуальний кодекс України : текст із змінами та доповненнями станом на 1 січня 2004 р. – [Офіц. вид.]. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 208 с.

180. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>.

181. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 11 вересня 1929 р. // Звід законів УРСР. – 1929. – № 25. – Ст. 200.

182. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 464.
183. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 30 липня 1924 р. // Збірник узаконень УРСР. – 1924. – № 16–17. – Ст. 156.
184. Чечина Н. А. Законная сила судебного решения в науке советского гражданского процессуального права : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / Н. А. Чечина. – Л., 1949. – 20 с.
185. Чечот Д. М. Неисковые производства / Д. М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1973. – 166 с.
186. Чувакова А. М. Юридические факты, юридические составы и их дефекты : [моногр.] / М. А. Чувакова. – Одесса : Фенікс, 2009. – 112 с.
187. Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе / Н. А. Чудиновская. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 90 с.
188. Чурпіта Г. В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин / Г. В. Чурпіта // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 46–52.
189. Чурпіта Г. В. Методологія дослідження особливостей розгляду і вирішення справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин / Г. В. Чурпіта // Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (26 травня 2012 р.). – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 369–372.
190. Чурпіта Г. В. Предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства / Г. В. Чурпіта // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 184–188.
191. Чурпіта Г. В. Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом інтереси як об'єкт судового захисту / Г. В. Чурпіта // Вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 3 (96). – С. 130–137.

192. Чурпіта Г. В. Цивільна юрисдикція та підсудність сімейних справ, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства / Г. В. Чурпіта // Право і суспільство. – 2015. – № 5–2. – Ч. 3. – С. 96–101.
193. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. М. Шадура. – Х., 2008. – 222 с.
194. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підруч.] / В. М. Шейко, Н. М. Кушніренко. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Знання–Прес, 2002. – 295 с.
195. Штефан А. С. Поняття судового доказування в цивільному процесі / А. С. Штефан // Часопис академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1 (26). – С. 64–72.
196. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
197. Штутин Я. С. Предрешения (преюдиции) в советском гражданском процессе / Я. С. Штутин // Советское государство и право. – 1956. – № 5. – С. 66–67.
198. Явор О. А. Адаптація сімейного права України до стандартів Європейського правового простору: значення для теорії юридичних фактів / О. А. Явор // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право – 2015. – Вип. 34. – Т. 1. – С. 134–137.
199. Явор О. А. Юридичні акти в сімейному праві України / О. А. Явор // Право і суспільство. – 2015. – № 5–2. – Ч. 3. – С. 101–107.
200. Ярема А. Г. Новели цивільного судочинства / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 11 (75). – С. 17–22.
201. Ярема А. Г. Новели цивільного судочинства / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 4. – С. 21–30.
202. Ятков В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В. В. Ятков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.

203. Ясинок М. М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення / М. М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 172–176.

204. Ясинок М. М. Історія становлення окремого провадження в цивільному судочинстві України / М. М. Ясинок // Право і безпека. – 2006. – № 5. – С. 170–172.

205. Ясинок М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні / М. М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 59.–60.

206. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика (теоретико-правовий аспект) : [моногр.] / М. М. Ясинок. – К. : Алерта, 2014. – 352 с.

207. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Ясинок. – О., 2011. – 36 с.

ДОДАТКИ**Додаток А****ЗАТВЕРДЖУЮ**

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
С. Д. Гусарєв
05 листопада 2015 року

А К Т

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри цивільного права і процесу Кашперської Тамири
Цезарівни у навчальний процес та науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника навчально-методичного центру, кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Т. Г., завідувача кафедри цивільного права і процесу, доктора юридичних наук, професора Заїки Ю. О., начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, доцента Бодюла Є. М., – склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження на тему «Окреме провадження в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів» ад'юнкта кафедри цивільного права і процесу Кашперської Т. Ц. впроваджені в навчальний процес та науково-дослідну роботу академії.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Кашперської Т. Ц. застосовуються у навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ шляхом їх використання: 1) в навчальних і робочих програмах з дисципліни «Цивільний процес»; 2) в навчально-методичному комплексі з дисципліни «Цивільний процес»; 3) при підготовці навчально-методичних матеріалів для проведення лекційних, семінарських і практичних занять з дисциплін «Цивільний процес», «Актуальні проблеми цивільного права та процесу».

2. Результати дисертаційного дослідження Кашперської Т. Ц. відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для курсантів, студентів, слухачів магістратури та ад'юнктів, де як джерела для опрацювання рекомендовано такі публікації:

Кашперська Т. Ц. Особливості розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства) / Т. Ц. Кашперська // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2 (95). – С. 145–153.

Кашперська Т. Ц. Особи, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення актів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів / Т. Ц. Кашперська // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 3 (96). – С. 166–172.

Кашперська Т. Ц. Які юридичні факти можуть встановлюватися судом з метою охорони цивільних прав та інтересів? / Т. Ц. Кашперська // Українська

мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. Дню укр. писемності та мови (Київ, 28 листопада 2014 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 13–15.

Кашперська Т. Ц. Встановлення судом факту родинних відносин між фізичними особами / Т. Ц. Кашперська, С. С. Бичкова // Проблемні аспекти експертної практики : матеріали круглого столу (4 грудня 2014 р.). – К. : ННІПФЕКП НАВС, 2014. – С. 32–34.

Кашперська Т. Ц. Процесуальні особливості розгляду судом справ про встановлення фактів, які тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин / Т. Ц. Кашперська // Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2015 р.). – Ч. 2. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 301–302.

Кашперська Т. Ц. Щодо визначення кола фактів, які можуть бути встановлені судом у порядку окремого провадження / Т. Ц. Кашперська // Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування : матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. наук. т-ва курсантів (Київ, 19 березня 2015 р.) : у 2-х ч. – Ч. 1. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 158–160.

Кашперська Т. Ц. Встановлення судом факту батьківства (материнства) / Т. Ц. Кашперська // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 30 травня 2015 р.). – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 407–409.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-практичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Комісія:

Начальник навчально-методичного центру
кандидат юридичних наук, доцент

Т. Г. Корж-Ікаєва

Завідувач кафедри
цивільного права і процесу
доктор юридичних наук, професор

Ю. О. Заїка

Начальник відділу організації
науково-дослідної роботи
кандидат юридичних наук, доцент

Є. М. Бодюл

Додаток Б

194

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

№ _____

“___” _____ 2015 р.

**Національна академія внутрішніх
справ України**
Юридично психологічний факультет
м. Київ, вул. Кудряшова, 8

До мене, як до народного депутата України, звернулася здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ України Кашперська Т.Ц. щодо використання в законотворчій роботі її практичних матеріалів, здобутих за результатами проведення дисертаційного дослідження на тему "Окреме провадження в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів", у зв'язку з цим зазначу.

Ознайомлення з представленими матеріалами підтвердило високий теоретичний і практичний рівень наукових здобутків дисертантки, а також доцільність використання розроблених нею пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України у законотворчій діяльності.

Народний депутат України**С. А. Матвієнков**